

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

«Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια

ως άτυπος μηχανισμός κοινωνικής πολιτικής»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Λάππα Μελίνα

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Μάνος Σπυριδάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Επιβλέπων

Ανδρέας Φερόνας, Επίκουρος καθηγητής, μέλος

Παπαδοπούλου Δέσποινα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, μέλος

Κόρινθος, Μάιος 2016

© 2016

Λάπα Μελίνα- Ελευθερία- Γκίζελα

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All Rights Reserved

Η σελίδα του Copyright διασφαλίζει από μόνη της τα δικαιώματα σας σε περίπτωση προσφυγής ή παράβασης, βάσει του Ν2121/93 (Φ.Ε.Κ. Α25).

Η χρήση κάθε υλικού με κατοχυρωμένα πνευματικά δικαιώματα (Copyright) στην εργασία σας προϋποθέτει γραπτή άδεια του ιδιοκτήτη των δικαιωμάτων.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή..... σελ. 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η έννοια και η κοινωνική δομή της οικογένειας..... Σελ. 4

- Ορισμός και Κοινωνικός Σχηματισμός της Οικογένειας..... Σελ. 4
- Οι βασικές λειτουργίες του θεσμού της Οικογένειας..... Σελ. 6
- Μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της οικογένειας από την εκβιομηχάνιση και μετά..... Σελ. 7
- Τα οικογενειακά μορφώματα..... Σελ. 9
- Η Σύγχρονη Διαλεκτική για την Οικογένεια..... Σελ. 11
- Ο ρόλος της γυναίκας στην ελληνική οικογένεια..... Σελ. 16
- Αντιλήψεις Ρευστότητας για τη Σύγχρονη Οικογένεια..... Σελ. 19
- Η θεωρία του P. Bourdieu για το κοινωνικό κεφάλαιο και πως αναπαράγεται μέσα στην οικογένεια..... Σελ. 22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Κοινωνική Πολιτική και Οικογένεια..... Σελ. 23

- Οι τρεις πυλώνες της ευημερίας: Η σχέση κράτους, αγοράς και οικογένειας..... Σελ. 23
- Περί κοινωνικών κινδύνων..... Σελ. 24
- Οι κίνδυνοι κατά τη διάρκεια του κύκλου της (οικογενειακής) ζωής..... Σελ. 27
- Το νοικοκυριό και η παραγωγή ευημερίας..... Σελ. 28
- Κοινωνική Πολιτική και Οικογένεια στην Ελλάδα..... Σελ. 35
- Η έννοια της κοινωνικής μητρότητας..... Σελ. 37
- Η νομική ισότητα των δυο φύλων στην Ελλάδα..... Σελ. 38
- Η πατρική συμμετοχή στην ανατροφή του παιδιού..... Σελ. 41
- Η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια μέσα στις οικογενειακές σχέσεις..... Σελ. 42
- Οικιακή εργασία, Κοινωνικές Υποδομές και Συμφιλίωση Επαγγελματικής και Οικογενειακής ζωής..... Σελ. 46
- Οικογένεια και Αμειβόμενη Εργασία..... Σελ. 50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Η Εμπειρική Διερεύνηση..... Σελ. 52

-Η ποιοτική έρευνα..... Σελ. 52

-Η ποιοτική συνέντευξη..... Σελ. 52

-Η συμμετοχική παρατήρηση.....	Σελ. 53
- Δειγματοληψία.....	Σελ. 53
-Ερευνητικά ερωτήματα και Ερευνητική Υπόθεση.....	Σελ. 55
-Αναμενόμενοι περιορισμοί και Στόχος της ερευνητικής μελέτης.....	Σελ. 56
-Ανάλυση Συνεντεύξεων.....	Σελ. 57
i. Η περίπτωση της Ν.....	Σελ.57
ii. Η περίπτωση της Ε.....	Σελ. 61
iii. Η περίπτωση της Α.....	Σελ. 66
iv. Η περίπτωση της Ζ.....	Σελ. 69
v. Η περίπτωση της Π.....	Σελ. 71
- Συμπεράσματα Αναλύσεων	Σελ. 77
-Βιβλιογραφία	
-Παράρτημα Συνεντεύξεων	

Εισαγωγή

Η οικογένεια αποτελεί ένα πάγιο και κοινωνικά αποδεκτό μόρφωμα σχέσεων μεταξύ ανθρώπων με συγγενικούς δεσμούς και σαφώς προσδιορισμένους κοινωνικούς ρόλους. Είναι ένας κοινωνικός θεσμός που εξυπηρετεί πολλούς σκοπούς. Η οικονομική επιβίωση, η κοινωνικοποίηση των μελών της ως μέλη μιας ευρύτερης κοινωνίας, ο κοινωνικός έλεγχος, η βιολογική αναπαραγωγή κλπ. Ο θεσμός της οικογένειας μεταβάλλεται από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή ως προς τις αξίες, τις σταθερές που ακολουθεί. Μεταβάλλονται τα πρότυπα συμπεριφοράς και τα ιδεώδη με στόχο την καλύτερη ανταπόκριση στις ανάγκες της κάθε εποχής. Ο εκσυγχρονισμός των θεσμών είναι μια πολύπλοκη διαδικασία και σίγουρα δεν έχει οριζόντιο χαρακτήρα. Γίνεται βαθμιαία και αργά. Όσο πιο πολύ εμμένει μια κοινωνία στην διατήρηση παραδοσιακών προτύπων συμπεριφοράς (όπως για παράδειγμα παρατηρείται στις Μεσογειακές χώρες όπως η Ελλάδα), τόσο πιο αναποτελεσματικοί καθίστανται οι θεσμοί και αυξάνεται η πιθανότητα εμφάνισης κρίσεων.

Για πάνω από 100 χρόνια μετά την σύσταση του νεοελληνικού κράτους η οικονομία της οικογένειας ήταν αγροτική. Από το 1960 και έπειτα παρατηρείται μια ταχύτατη μεταβολή της οικονομίας σε βιομηχανική, στην οποία η Ελλάδα δεν στάθηκε για πολύ και πλέον η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από την οικονομία υπηρεσιών. Η εκβιομηχάνιση στη χώρα μας δεν πραγματοποιήθηκε όπως σε άλλες χώρες, με αποτέλεσμα η μετάβαση από το αγροτικό πρότυπο κοινωνίας και οικογένειας στο μετα-νεωτερικό μοντέλο υψηλών τεχνολογιών και υπηρεσιών να προκαλεί τριγμούς σε σημεία αναφοράς που θεωρούνταν αδιαπραγμάτευτα, καθιστώντας την ανάγκη για επαναπροσδιορισμό νοημάτων και αξιών πιο αναγκαία από ποτέ.

Είναι επίσης αναγκαίο να δώσουμε και έναν ορισμό της κρίσης, η οποία «συνοδεύει» κατά τα λεγόμενα μας πάντα, την ιδέα της οικογένειας. Η κρίση αποτελεί στοιχείο εκσυγχρονισμού, ότι κάτι πάλιωσε και δεν επιτελεί το ρόλο που επιτελούσε παλαιότερα με σκοπό την κοινωνική αναπαραγωγή. Η οικογένεια είναι ένα ψυχοκοινωνικό σύστημα που υπόκειται σε διαρκή εξέλιξη¹. Τα συστήματα που

¹ Σύμφωνα με την Γενική Θεωρία Συστημάτων (Παπαδιώτη, 1993). Η προσαρμογή ενός συστήματος στις αλλαγές του ευρύτερου συστήματος, στο οποίο εντάσσεται είναι επίσης μια χαρακτηριστική ιδιότητα των ζωντανών συστημάτων.

δεν εξελίσσονται, πεθαίνουν (Miller, 1965). Χαρακτηριστικό όμως της κρίσης είναι ότι αυτό που πλέον θεωρείται απολίθωμα για τα σημερινά δεδομένα, δεν έχει αντικατασταθεί με κάτι νέο. Οπότε το κενό, δημιουργεί συγχύσεις, ασάφειες, ερωτηματικά.

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν μιλάμε για πραγματική κρίση αξιών στην σύγχρονη ελληνική οικογένεια και κατ' επέκταση πως η οικογένεια σήμερα αναπαράγεται κοινωνικά. Ποια μοντέλα κοινωνικής συμπεριφοράς επικρατούν. Συνεχίζει η οικογένεια να υφίσταται ως άτυπος μηχανισμός κοινωνικής πολιτικής και με ποιον τρόπο. Τέλος, ποιες δομές και θεσμοί είναι στενά συνδεδεμένοι με την στήριξη της οικογένειας. Ο τομέας της κοινωνικής πολιτικής για την οικογένεια, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, δεν εξαντλείται σε μεμονωμένα μέτρα κοινωνικής πολιτικής, αλλά ξεδιπλώνεται μέσα από ένα τεράστιο φάσμα πολιτικών και κατευθύνσεων που διαμορφώνουν τις συνθήκες ζωής μέσα στις οποίες οι άνθρωποι επιλέγουν να δημιουργούν οικογένεια (Όλγα Στασινοπούλου, «*Η Κοινωνική Πολιτική για τη στήριξη του γάμου και της οικογένειας*»). Η σχέση οικογένειας, κράτους και αγοράς είναι ένας από τους ακρογωνιαίους λίθους της συγκρότησης του κράτους πρόνοιας και στηρίζεται τόσο σε επίσημες-τυπικές μορφές φροντίδας και προστασίας όσο και σε ανεπίσημες-άτυπες. Ο ρόλος του κράτους είναι επικουρικός² και λαμβάνει χώρα όταν η οικογένεια παρουσιάζει αδυναμία να ανταποκριθεί σε ορισμένες ανάγκες. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, οι σχέσεις φροντίδας ρυθμίζονται από άγραφους κανόνες που στηρίζονται σε άγραφους, κοινωνικά θεσπισμένους κώδικες ανταποδοτικότητας. Τα κράτη πρόνοιας ερευνούν ολοένα και περισσότερο την δυνατότητα ένταξης των άτυπων μορφών στήριξης και φροντίδας σε μια «μικτή οικονομία της πρόνοιας» αλλά αναγνωρίζουν και την αναγκαιότητα αναγνώρισης του ρόλου εκείνων που παρέχουν φροντίδα στα πλαίσια της οικογένειας (ηλικιωμένοι άνθρωποι, ανήλικα παιδιά σε μονογονεϊκές οικογένειες κλπ).

Οι χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, όπως η Ελλάδα χαρακτηρίζονται από την ισχυρή παρουσία της οικογένειας ως κεντρικού φορέα επίσημης και ανεπίσημης φροντίδας. Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση έχει επιτεθεί στο Ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο, προκειμένου να αναζητηθούν νέες σχέσεις μεταξύ αγοράς και κράτους. Όμως, εάν η

² Η αρχή της επικουρικότητας του κράτους έναντι της οικογένειας προτάθηκε αρχικά από την Καθολική Εκκλησία στη Γαλλία και στηρίζεται στη λογική ότι το κράτος παρεμβαίνει μόνο όταν οι πρωταρχικοί θεσμοί αδυνατούν να ανταποκριθούν στο ρόλο τους.

υιοθέτηση του μικτού μοντέλου σηματοδοτεί την εξάρθρωση ή την ιδιωτικοποίηση των δομών πρόνοιας, οι επιπτώσεις για την οικογένεια είναι σοβαρές, καθώς η εξειδικευμένη φροντίδα που παρέχουν αυτές οι υπηρεσίες θα μετατοπιστούν στον οικιακό χώρο και την τοπική κοινότητα (οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών), πράγμα που θα εγείρει αμφιβολίες για την υποδομή και την ποιότητα της υποστήριξης που παρέχεται.

Εν κατακλείδι, η κοινωνική πολιτική συνδέεται με την οικογένεια με δυο τρόπους: α) ευρύτερα (μάκρο-επίπεδο) με πολιτικές που διαμορφώνουν τον κοινωνικό-οικονομικό χώρο μέσα στον οποίο συγκροτούνται και αναπαράγονται οι οικογένειες. Τα μεγαλύτερα προβλήματα με τα οποία βρίσκεται αντιμέτωπη η σύγχρονη οικογένεια είναι η ανεργία των νέων ατόμων, των μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενων, των οικογενειών με έναν γονέα και των πολυτέκνων. Παράλληλα, πραγματοποιούνται τεράστιες αλλαγές ως προς τα καθεστάτα εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης και στο σύστημα υγείας και παιδείας. Όσο περισσότερο ιδιωτικά γίνονται αυτά τα συστήματα, τόσο περισσότερο βάρος ως προς την παροχή φροντίδας έχει να επωμιστεί η σύγχρονη οικογένεια. (β) Υπάρχουν, από την άλλη, άμεσα εξειδικευμένα μέτρα πολιτικής (μίκρο-επίπεδο) που αφορούν την οικογένεια προκειμένου να ενισχυθεί το εισόδημα ή να παρέχονται υπηρεσίες φροντίδας. Αυτού του είδους μέτρα παρέχονται σε ευπαθείς ομάδες πληθυσμού που κινδυνεύουν από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό για διάφορους λόγους. Αυτού του είδους τα μέτρα όμως επειδή δεν ανταποκρίνονται στην ποικιλομορφία των σημερινών οικογενειακών μορφωμάτων, υποστηρίζουν ένα μόνο κυρίαρχο πρότυπο οικογένειας (αστική πυρηνική οικογένεια), πιέζοντας προς μια κατεύθυνση ομογενοποίησης αυτής της ποικιλομορφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η Έννοια και η Δομή της Οικογένειας

Ορισμός και κοινωνικός σχηματισμός της οικογένειας

Για την έννοια της οικογένειας έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί. Στην παρούσα εργασία η οικογένεια θα ιδωθεί ως μια πρωτογενής κοινωνική ομάδα, στην οποία τα άτομα συνδέονται με στενούς συγγενικούς και συναισθηματικούς δεσμούς. Οι ρόλοι των μελών της είναι συνήθως σαφώς προσδιορισμένοι και υπάρχουν ξεχωριστές κοινωνικές θέσεις. Μέχρι τώρα, οι ρόλοι και οι κοινωνικές θέσεις των ατόμων εξαρτιόνταν από το φύλο και την ηλικία, δηλαδή από δεδομένα χαρακτηριστικά του ατόμου και όχι από παράγοντες όπως η προσωπικότητα του ατόμου, ή τις ικανότητες ή τις επιθυμίες του (Λ. Μουσούρου, 1989). Σήμερα, όπως θα δούμε και στις συνεντεύξεις, το φύλο δεν παίζει πάντοτε τόσο καθοριστικό ρόλο, καθώς κάποιες από τις γυναίκες-συνεντευξιαζόμενες κατέχουν κυρίαρχο ρόλο μέσα στην οικογένεια εξαιτίας του δυναμισμού της προσωπικότητάς τους. Το φύλο είναι μια σταθερή μεταβλητή και η ηλικία είναι κάτι που μεταβάλλεται διαρκώς. Άρα ένα σταθερό και ένα μεταβλητό στοιχείο δομούν, τουλάχιστον έως σήμερα, την δομή και τον τρόπο κατανομής της εξουσίας μεταξύ των μελών μιας οικογένειας. Οι ρόλοι λοιπόν, μέσα στην οικογένεια διέπονται από μια εγγενή αοριστία και αντιφατικότητα, οι οποίες έρχονται να γίνουν πιο έντονες κάτω από την επιρροή του εκσυγχρονισμού (Λ. Μουσούρου, 1999). Μιλάμε για σχέσεις εξάρτησης και εξουσίας μεταξύ των μελών, με μόνη διαφορά ότι ενώ παραδοσιακά η εξουσία ασκούνταν από το άντρα προς την γυναίκα και τα παιδιά και παράλληλα οι δύο τελευταίοι εξαρτιόνταν από τον άντρα, σήμερα πια δεν ισχύει απαραίτητα το ίδιο μοτίβο, τουλάχιστον μεταξύ του άντρα και της γυναίκας. Όπως θα δούμε και στις συνεντεύξεις, οι γυναίκες είναι ηγετικές προσωπικότητες και παίρνουν πρωτοβουλίες όχι μόνον έμμεσα αλλά και με προφανή τρόπο.

Μια ακόμη ιδιομορφία της οικογένειας είναι το γεγονός ότι αποτελεί στοιχείο οργάνωσης του δημόσιου και του ιδιωτικού βίου. Είναι η «γέφυρα» που συνδέει το ιδιωτικό με το δημόσιο, το ατομικό με το κοινωνικό. Ο Roussel το 1989 αναφέρει ότι η ύπαρξη του ιδιωτικού επιβεβαιώνεται από το δημόσιο. Ακόμα και στο γάμο, ο αμοιβαίος όρκος αγάπης και φροντίδας μεταξύ δυο ανθρώπων είναι το ιδιωτικό

κομμάτι, η νομιμοποίηση και η ελευθερία στο να υπάρχει αυτός ο όρκος προέρχεται από την κοινωνία. Αντίστοιχα, η ιδιωτικότητα και η αυτονομία ενός ζευγαριού υφίσταται εφόσον αυτό έχει αναγνωριστεί ως κοινωνική πράξη. Έτσι και η οικογένεια έχει χαρακτήρα δημόσιο εφόσον αποτελεί κοινωνικό θεσμό και προτείνει και δομεί κοινωνικές σχέσεις, συμπεριφορές και οργανώνει τον συλλογικό βίο (για παράδειγμα η οικογένεια επηρεάζει άμεσα τον τρόπο που λειτουργεί η αγορά εργασίας). Ταυτόχρονα όμως έχει και ιδιωτικό χαρακτήρα καθώς δημιουργεί και μεταδίδει προσωπικές αξίες, προσδοκίες, επιθυμίες και συνειδήσεις (Λ. Μουσούρου, «Κρίση της οικογένειας και κρίση αξιών», Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 98-99, 1999, 5-19). Η οικογένεια ως τρόπος οργάνωσης του ιδιωτικού βίου αποτελείται από βιογραφίες προσώπων, που όσο και αν προσπαθούμε να επιτύχουμε την κατηγοριοποίηση, είναι αδύνατον, καθώς όσα άτομα έχουμε, τόσες είναι και οι βιογραφίες. Ακόμα και τα μέλη της ίδιας οικογένειας έχουν διαφορετικές εμπειρίες και βιώματα από την οικογένεια στην οποία ανήκουν. Κάθε άτομο «κουβαλάει» την εμπειρία δυο οικογενειών: την οικογένεια του προσανατολισμού (που απαρτίζεται από τους γονείς του και τα αδέρφια του) και την οικογένεια αναπαραγωγής (που απαρτίζεται από τον/την σύζυγο και τα παιδιά του). Η αναπαραγωγή δεν είναι μόνο βιολογική, αλλά και κοινωνικο-πολιτισμική. Δηλαδή, η κοινωνικοποίηση είναι διαδικασία που συντελείται στα πλαίσια της οικογένειας του προσανατολισμού. Αυτή η κοινωνικοποίηση εξηγεί στάσεις, συμπεριφορές, αντιλήψεις, δυνατότητες και μέσα από αυτά καθορίζονται οι σχέσεις που δημιουργεί το άτομο με άλλα άτομα και δημιουργεί πρότυπα και αξίες με τις οποίες θα κοινωνικοποιήσει τα παιδιά του. Αν πούμε ότι η κατανόηση της οικογένειας προσανατολισμού προϋποθέτει συλλογή και ποσοτικών στοιχείων, η κατανόηση της οικογένειας αναπαραγωγής απαιτεί μια πιο ποιοτική προσέγγιση. Για να κατανοήσουμε πως αναπαράγεται κοινωνικά η σύγχρονη οικογένεια χρειάζεται να εστιάσουμε στις σχέσεις μεταξύ των συζύγων (κατά πόσο είναι συμβατές ή όχι) και μετά στη σχέση με τα παιδιά τους (Λ. Μουσούρου, 2005).

Οι βασικές λειτουργίες του θεσμού της οικογένειας

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στο οποίο πρέπει να αναφερθούμε είναι οι λειτουργίες της οικογένειας. Οι λειτουργίες αυτές έχουν σκοπό την ικανοποίηση στόχων και αναγκών, που θέτουν τόσο τα ίδια τα άτομα αλλά και όσο απαιτεί ο ίδιος ο θεσμός για την διατήρησή του, ακόμα και με παραλλαγές. Η καθολικότητα του θεσμού της οικογένειας οφείλεται, σύμφωνα με πολλούς κοινωνιολόγους της οικογένειας, στην ιδιομορφία της σύνθεσης των λειτουργιών που επιτελεί και που καμία άλλη κοινωνική ομάδα δεν μπορεί να αντικαταστήσει. Σύμφωνα με πολλούς κοινωνιολόγους της οικογένειας, οι λειτουργίες της οικογένειας μπορούν να συνοψισθούν σε τέσσερις κατηγορίες: Α) η αναπαραγωγική λειτουργία, που εξασφαλίζει τη βιολογική διατήρηση της κοινωνίας. Είναι επίσης σημαντικό να αναφέρουμε τον διαχωρισμό της αναπαραγωγικής λειτουργίας από τις σεξουαλικές σχέσεις. Αυτό ήταν κάτι που προκάλεσε σημαντικές συνέπειες στη δυναμική της οικογένειας αλλά και δημογραφικές αλλαγές. Β) Οικονομική λειτουργία: παλαιότερα, η οικογένεια ήταν μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης ταυτόχρονα, σήμερα, το κέντρο παραγωγής δεν είναι πλέον μέσα στο σπίτι αλλά στο χώρο έξω από το σπίτι (δηλ στην αγορά εργασίας), τα μέλη παύουν να είναι οικογένεια-ομάδα, αλλά αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα άτομα. Γ) Εκπαιδευτικές λειτουργίες, που εξασφαλίζουν την πολιτισμική αναπαραγωγή (κοινωνικό κεφάλαιο, σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu), δηλαδή την ύπαρξη της κοινωνίας. Σε αυτό υφίστανται δυο κατηγορίες, όπου η πρώτη αφορά την απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την παραγωγή και η άλλη κατηγορία αφορά την κοινωνικοποίηση. Η κοινωνικοποίηση αφορά την εσωτερίκευση των κανόνων, συμπεριφορών και αξιών ενός κοινωνικού συνόλου. Η κοινωνικοποίηση όμως αποτελεί μια αμφίδρομη διαδικασία. Εξαιτίας της επιμήκυνσης της οικογενειακής ζωής, λόγω της αύξησης του ορίου ηλικίας (ζωής), η κοινωνικοποίηση δεν περιορίζεται μόνο από τους γηραιότερους στους νεότερους αλλά και οι νεότεροι που ως πιο ευαίσθητοι αποδέκτες των μηνυμάτων της εποχής τους μεταφέρουν τα νέα δεδομένα στο εσωτερικό της οικογένειας τους, δηλαδή στους γηραιότερους. Η λειτουργία της κοινωνικοποίησης γίνεται πιο πολύπλοκη διότι αυτή εξασφαλίζει την διατήρηση της κοινωνικής κληρονομιάς. Δ) Ψυχολογικές λειτουργίες: η ανάγκη των ανθρώπων να αισθάνονται ασφαλείς και να απολαμβάνουν σχέσεις στοργής μεταξύ τους.

Μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της οικογένειας από την εκβιομηχάνιση και μετά

Παρατηρείται συχνά το φαινόμενο της χρήσης του όρου «οικογένεια» σε οποιοδήποτε μοτίβο αποτελείται από γονείς και παιδιά, χωρίς πολλές φορές να λαμβάνουμε υπόψη μας τις κοινωνικο-οικονομικές ιδιομορφίες που προσδιορίζουν τη λειτουργία και τη μορφή της οικογένειας. Εν ολίγοις δεν είναι σίγουρο αν αυτός ο όρος ο οποίος χρησιμοποιείται ως όρος γενικής ισχύος, απαντάται και πέραν της βιομηχανικής κοινωνίας είτε και σε άλλες εποχές. Όταν μελετά κανείς την οικογένεια ανακαλύπτει πως δεν υπάρχει ένα τύπος οικογενειακής ζωής. Γι αυτό το λόγο υπάρχει και δυσκολία κωδικοποίησης της οικογενειακής ζωής αλλά και σχεδίασης και εφαρμογής μιας ενιαίας οικογενειακής πολιτικής.

Ωστόσο, το μόνο σίγουρο είναι η αμφίδρομη σχέση μεταξύ οικογένειας και κοινωνίας. Οι τύποι της οικογένειας αποτελούν πάντα ένα τμήμα του τρόπου με τον οποίο δομείται η ιδιωτική ζωή των ανθρώπων σε μια κοινωνία. Παράλληλα όμως υπάρχουν και κοινωνικές επιδράσεις προς την οικογένεια που την επηρεάζουν και έτσι πολλές φορές η οικογένεια αντανακλά γενικότερες κοινωνικές μεταβολές. Παράδειγμα στο παραπάνω αποτελεί η μετάβαση από την εκτεταμένη προβιομηχανική οικογένεια στην πυρηνική, που αποτελεί απόρροια της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού. Η συρρίκνωση του μεγέθους της οικογένειας προκάλεσε και την απώλεια ορισμένων λειτουργιών της και προπαντός λειτουργίες διαπαιδαγώγησης των μελών της. Μεταβαίνοντας στη σύγχρονη εποχή ο θεσμός αυτός θεωρείται ότι έχασε και άλλες λειτουργίες του, τις οποίες ανέλαβαν άλλοι θεσμοί (πχ εκπαίδευση). Εδώ είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι για πολλούς θεωρητικούς η απώλεια αυτή έχει θετικό σκοπό για την καλύτερη επικέντρωση της οικογένειας στους δυο βασικότερους στόχους της: την διαπαιδαγώγηση των παιδιών και την συναισθηματική κάλυψη. Βέβαια στη σύγχρονη εποχή και ιδίως στην περιφέρεια συναντά κανείς ακόμα την εκτεταμένη-διευρυμένη οικογένεια. Όμως πυρηνική ή εκτεταμένη οικογένεια σημασία δεν έχει τόσο να προσκολληθούμε στον τύπο μονάχα αλλά και στον τρόπο που επιβιώνει στη σύγχρονη εποχή η οικογένεια, ερωτήματα και διλήμματα στα οποία καλείται να απαντήσει, και πως ανταπεξέρχεται στην λεγόμενη κρίση της.

Φτάνοντας στο σήμερα, βλέπουμε ότι έχουν πραγματοποιηθεί όλο και περισσότερες αλλαγές όσον αφορά τη θέση που κατέχει το παιδί μέσα στο οικογενειακό σύνολο, καθώς και αλλαγές ανάμεσα στη σχέση των συζύγων. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται σε οικονομικές συνθήκες, οι οποίες διαχώρισαν την παραγωγή από την οικογενειακή ζωή του οίκου. Έτσι, η οικογένεια ως κοινωνικό σχήμα είναι περισσότερο επικεντρωμένη σε θέματα που αφορούν το εσωτερικό της περιβάλλον. Το παιδί κατέχει πλέον κεντρική θέση και η σωστή διαπαιδαγώγηση, η ευτυχία και η εκπαίδευση του αποτελούν μέριμνα των γονιών (Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, 2004).

Η ελληνική οικογένεια είναι αποτέλεσμα διαφόρων ιστορικών, πολιτικών και οικονομικών ιδιομορφιών που εκκινούν από την συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ενώ η κεντρική Ευρώπη βίωνε τον βιομηχανικό-καπιταλιστικό τρόπο ζωής, στην Ελλάδα κυριαρχούσαν ακόμα αγροτικές δομές. Η μεγάλη αλλαγή στην ελληνική οικονομία και κοινωνία σημειώνεται κατά τη δεκαετία του '50, στην μεγάλη εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Η μετανάστευση αποτελεί συλλογική και όχι ατομική προσπάθεια για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της οικογένειας. Στην μόρφωση και στην επαγγελματική αποκατάσταση ενός μέλους της οικογένειας, είχαν όλοι υποχρέωση να συμβάλλουν, και μετά το αποτέλεσμα έχουν όλοι δικαίωμα συμμετοχής σε αυτό. Ο αστικός τρόπος ζωής δεν οδηγεί σε χαλάρωση αλλά σε σύσφιξη των οικογενειακών-συναισθηματικών δεσμών. Οι αξίες της κοινότητας που χαρακτήριζαν την ζωή στα χωριά μεταφέρονται στις πόλεις και αυτό φαίνεται από πολλά στοιχεία. Πρώτον, πολλές συνοικίες στην πρωτεύουσα φέρουν ονόματα του τόπου προέλευσης των κατοίκων τους, δεύτερον, παρόλο που κυριαρχεί η οικογένεια - πυρήνας, η παρουσία συγγενών και φίλων είναι έντονη στις οικογένειες όπου η γυναίκα εργάζεται (δηλαδή στις διευρυμένες οικογένειες, όπου η γυναίκα συνήθως εργάζεται). Ως προς τη δομή και την μορφή της οικογένειας, παρατηρούνται πολλές μεταβολές εκείνη την περίοδο, όμως όχι ως προς την κατανομή των ρόλων και τις σχέσεις εξουσίας, οι οποίες ακολουθούν τα παραδοσιακά πρότυπα (ανάλογα με το φύλο) (Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, 2004).

Αυτές οι στάσεις και τα πρότυπα κράτησαν μερικά χρόνια ακόμα, όμως τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια οπισθοδρόμηση των παραδοσιακών προτύπων ζωής στην Ελλάδα και η εισαγωγή νέων, χωρίς ωστόσο να ταυτίζονται με τα πρότυπα οικογενειακής ζωής που έχουν υιοθετηθεί στην κεντρική Ευρώπη. Από το 1970 και

μετά παρατηρείται επίσης μεγάλη μείωση στον αριθμό των γεννήσεων ανά οικογένεια, κάτι που προκαλεί δημογραφικές ανησυχίες. Ευρύτερα στην Ευρώπη παρατηρείται μεγάλο ποσοστό διαζυγίων και περιπτώσεις ζευγαριών που συζούν εκτός γάμου, ενώ στην Ελλάδα τα περισσότερα παιδιά γεννιούνται ακόμα εντός γάμου και τα ποσοστά διαζυγίου είναι πιο χαμηλά από ότι είναι στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Τα οικογενειακά μορφώματα

Στο τέλος του 19^{ου} αι ο Engels (1884) και ο Morgan (1887) ανάδειξαν την προσέγγιση της ιστορικής εξέλιξης των διαφόρων σχημάτων της οικογένειας σε συνάρτηση με τις παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις που διαμορφώνονται σε μια κοινωνία (Τσαούσης, 1983). Η θεωρία του Durkheim (1888, 1892) με την έννοια της προοδευτικής συστολής περιγράφει ότι η διαδοχή συγκεκριμένων σχημάτων της οικογένειας, κατά την εξέλιξη της ανθρωπότητας, συνδέεται με μεταβολές στον σχηματισμό της κοινωνίας (από το χωριό στην πόλη και από την πόλη στο κράτος) (Δ. Γεώργας, Επιθ. Κοινωνικών Ερευνών, 1998-99). Η διευρυμένη οικογένεια είναι ένας τύπος οικογένειας που περιλαμβάνει αρκετά συγγενικά μέλη και πέρα από τους γονείς και τα παιδιά (δηλαδή παππού, γιαγιά, θείου, ξαδέρφια κλπ) και έχει τις ρίζες της από πολύ παλιά. Το μεγαλύτερο πλεονέκτημα αυτού του τύπου ήταν ότι άλλα μέλη της οικογένειας φρόντιζαν συνήθως τα νεότερα παιδιά, όταν οι γονείς ήταν αναγκασμένοι να λείπουν λόγω δραστηριότητας επιβίωσης (συλλογή τροφής, καλλιέργεια γης κλπ). Σήμερα οι διευρυμένες οικογένειες παραμένουν δημοφιλείς κυρίως σε μη δυτικούς πολιτισμούς, ενώ σε χώρες όπως ΗΠΑ και κεντρική και βόρεια Ευρώπη τείνουν να εξαφανιστούν. Στην Ελλάδα και την νότια Ευρώπη την συναντάμε πιο συχνά. Μπορεί επίσης να σχηματίζονται σε περιστασιακή βάση, όταν διατρέχει η οικογένεια κάποιου είδους κρίση ή κατά τη διάρκεια μεταβατικών περιόδων στη ζωή ενός νέου ζευγαριού (πχ με τον ερχομό ενός παιδιού). Στις διευρυμένες οικογένειες δίνεται έμφαση στους δεσμούς αίματος και στη συνέχεια μεταξύ των γενεών. (W. Sayres).

Η πυρηνική οικογένεια που αποτελείται από δυο γονείς και τα παιδιά τους δεν είναι νέος τύπος οικογένειας, αλλά πολλοί κοινωνιολόγοι συμφωνούν ότι υφίσταται εδώ και τρεις αιώνες. Εδώ, δίνεται έμφαση στη σχέση μεταξύ τους ζευγαριού, πολλοί

κοινωνιολόγοι έχουν παρατηρήσει μια σχέση μεταξύ της πυρηνικής οικογένειας και ορισμένων πολιτισμικών και κοινωνικών αξιών του δυτικού κόσμου. Ο William Goode χαρακτηριστικά συνδέει την πυρηνική οικογένεια ως αυτή που προάγει το πρότυπο του ατομισμού και της ισότητας, ενώ η διευρυμένη τείνει να υποτάσσει το άτομο στην ομάδα-οικογένεια, με συνέπεια συχνά να θυσιάζεται η ευημερία και η ευτυχία του ατόμου. Όμως σε αυτή την προσέγγιση παραλείπεται το γεγονός ότι πολλές φορές η ευημερία του ατόμου εξαρτάται από την ευημερία του κοινωνικού συνόλου. Παρόλο που η πυρηνική οικογένεια εξασφαλίζει τις περισσότερες φορές ελευθερία κινήσεων, επιλογών και ανεξαρτησία, το τίμημα της είναι οι μεγαλύτερες οικονομικές ανάγκες που επείγουν να καλυφθούν (πχ σχετικά με τη φύλαξη των παιδιών) και περισσότερη ένταση μέσα στη σχέση των μελών της οικογένειας. Βασικός σκοπός της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας εμφανίζεται η τεκνοποίηση. Πολλές φορές τίθεται το ζήτημα από τους γονείς ότι δεν θα υπήρχε λόγος γάμου εάν δεν υπήρχε το παιδί (παιδοκεντρική αντίληψη του γάμου και της οικογένειας), ενώ παλαιότερα δεν προβαλλόταν τόσο έντονα αυτός ο σκοπός. Ο παραδοσιακός άνθρωπος επιθυμούσε να συνδεθεί με μια ολόκληρη ανθρώπινη ομάδα, χωρίς όμως η υπόστασή του και ο προορισμός του να συνδεόταν με συγκεκριμένα πρόσωπα μέσα στην ομάδα. Εν ολίγοις, η ευρύτητα και η ευελιξία είναι αυτές που από τη μία κάνουν πιο ελκυστική την πυρηνική οικογένεια αλλά από την άλλη επιδεινώνουν και την αστάθεια της. Ο δυναμισμός μιας τέτοιας οικογένειας, εάν αυτή δεν λειτουργήσει αποτελεσματικά, μπορεί να φτάσει μέχρι και στην κατάλυση του γάμου, δημιουργώντας την μονογονεϊκή οικογένεια.

Η μονογονεϊκές οικογένειες είναι εκείνες που έχουν αυξημένη πιθανότητα να βιώσουν κοινωνικούς κινδύνους όπως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός και αποτελούν πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες σε σύγκριση με τους άλλους δύο τύπους οικογενειών που αναφέρθηκαν παραπάνω. Πολλές φορές, δεν υπάρχει άλλη επιλογή για τους συζύγους από το διαζύγιο και αναφέρουν έπειτα ότι η σχέση τους με το παιδί τους γίνεται πολύ πιο στενή, ότι κυριαρχεί περισσότερη ηρεμία και γαλήνη μέσα στο σπίτι και ότι διευκολύνεται η ανάπτυξη της προσωπικότητάς του γονιού. Αυτό συχνά έχει οδηγήσει σε ένα από τα πιο πρόσφατα φαινόμενα, όπου επαγγελματικά επιτυχημένες γυναίκες επιλέγουν να τεκνοποιήσουν μόνες τους, εκφράζοντας ανοικτά την προτίμησή τους σε ένα παιδί από ότι σε έναν σύζυγο. Βέβαια, οι μονογονεϊκές οικογένειες προκύπτουν επίσης από έφηβα κορίτσια τα οποία μένουν έγκυες και από

πολύ νωρίς στην ζωή τους δεσμεύονται σε τέτοιο βαθμό, που συχνά περνούν την ζωή τους έχοντας άμεση ανάγκη από τον γονιό τους ή κάποιον άλλον συγγενή που παρέχει στήριξη (οικονομική, κοινωνική, ψυχολογική) (W. Sayres).

Τέλος, θα αναφερθούμε στις οικογένειες από δεύτερο γάμο ή αλλιώς μεικτές, όταν δηλαδή οι γονείς ξαναπαντρεύονται. Τα προβλήματα που εμφανίζονται σε τέτοιου είδους οικογένειες αφορούν θέματα εμπιστοσύνης και αποδοχής ανάμεσα στα παιδιά του ενός συζύγου και του νέου γονιού και επίσης σε θέματα αποδοχής αυτού του μοντέλου οικογένειας από κοινωνία σε κοινωνία.

Η Σύγχρονη διαλεκτική για την Οικογένεια

Όλο και συχνότερα γίνεται λόγος για την κρίση που υφίσταται η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός, έτσι ώστε αυτή η θέση να έχει καταντήσει κοινοτοπία. Συνήθως όσοι κάνουν μια τέτοια διαπίστωση, δεν μπορούν να συμφωνήσουν ως προς το ποιο είναι ακριβώς το πρόβλημα, αλλά και όταν κάνουν μια τέτοια προσέγγιση να το ορίσουν, βρίσκεται μια άλλη μερίδα ανθρώπων που διαφωνεί και ορίζει ως πρόβλημα κάτι άλλο, το οποίο ενδεχομένως για τους πρώτους να αποτελεί λύση και τούμπαλιν.

Ίσως θα πρέπει να ξεκινήσουμε από το εξής. Εάν πάρουμε την οικογένεια ως κοινωνικό θεσμό, πρέπει να θέσουμε το ερώτημα: «Πότε ένας θεσμός θεωρείται προβληματικός;» και κατ' επέκταση «Πως κατέληξε η οικογένεια να θεωρείται προβληματικός θεσμός;»

Κάτι αποτελεί πρόβλημα όταν υπάρχει η γνωστική θεώρηση ότι κάτι «ξεχωρίζει» από τα υπόλοιπα, τραβώντας την προσοχή μας επειδή δεν το κατανοούμε πλήρως. Επομένως παρεμποδίζει την μέχρι τώρα φυσική ροή των πραγμάτων. Ένας κοινωνικός θεσμός προκαλεί την προσοχή μας όταν εμφανίζει μια δυσκολία σχετικά με την ροή της κοινωνικής ζωής. Κατ' επέκταση, σύμφωνα με την σύγχρονη σκέψη, όταν ορίσουμε κάτι ως πρόβλημα, αμέσως πυροδοτείται μια διαδικασία εξεύρεσης λύσης (Brigitte & Peter L. Berger, 1967). Επομένως ο κοινωνικός θεσμός της οικογένειας, εφόσον είναι ένα ανθρώπινο δημιούργημα μπορεί να διορθωθεί, να επαναπροσδιοριστεί, να αναγεννηθεί ένα το θέλει ένα μεγάλο ποσοστό ατόμων σε μια κοινωνία. Βέβαια, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπου τα πρότυπα συμπεριφοράς και τα μοντέλα κοινωνικής ζωής ομαδοποιούνται σε λιγότερες

κατηγορίες, και όπου οι επιλογές είναι πάρα πολλές, είναι δύσκολο να αποφασίσει μια κοινωνία ποιο μοντέλο επιθυμεί να υιοθετήσει. Εξάλλου μια τέτοια διαδικασία είναι αποτέλεσμα ομάδων πιέσεων παρά μια απλή πρωτοβουλία-απόφαση των μαζών.

Η οικογένεια έχει την δική της ιστορία ως θεσμός και ανά περιόδους θεωρήθηκε προβληματική. Οι βασικές σχέσεις ανάμεσα στα δυο φύλα και ανάμεσα στις γενιές δεν επηρεάστηκαν ανά τους αιώνες, παρόλο που συνέβησαν μεγάλες κοινωνικές αλλαγές. Αυτό που άλλαξε είναι ότι από την ιδιωτική σφαίρα, η οικογένεια και οι σχέσεις μεταξύ των μελών τους τέθηκαν στην λίστα με τα δημόσια θέματα. Ο Γάλλος ιστορικός Philippe Ariès υποστήριξε ότι η θεώρηση της παιδικής ηλικίας όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα είναι δημιούργημα της ανερχόμενης αστικής τάξης της Ευρώπης. Με την επικράτηση της αστικής τάξης, επικράτησαν και τα ιδεώδη της σχετικά με την ανατροφή των παιδιών. Αυτά τα ιδεώδη εν συνεχεία έγιναν θεσμοί, οι οποίοι εκφράστηκαν μέσα από την νομοθεσία, το εκπαιδευτικό σύστημα και στην νοοτροπία των ανθρώπων. Πρόβλημα και εδώ θεωρήθηκε ό, τι ξεχώριζε από αυτό το όραμα που ενέπνευσε η αστική τάξη, δηλαδή πρόβλημα θεωρήθηκαν τα παιδιά που δεν ανήκαν στην αστική τάξη. Η δεύτερη έκανε καλοπροαίρετες προσπάθειες να λυθεί το πρόβλημα μέσα από φιλανθρωπίες και στη συνέχεια μέσα από την κοινωνική πολιτική του κράτους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι απαρχές του κοινωνικού κράτους και του κράτους πρόνοιας βρίσκονται στις εθελοντικές προσπάθειες που κατέβαλε η αστική τάξη να διαδώσει τις πεποιθήσεις της στα υπόλοιπα στρώματα της κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργήθηκε ο ιδεότυπος της παιδικής ηλικίας που έχουμε υιοθετήσει και σήμερα (Brigitte & Peter L. Berger, 1967).

Είναι σημαντικό εδώ να πούμε ότι μπορεί κάποιος άνθρωπος να βλέπουν προβλήματα εκεί που άλλοι δεν βλέπουν, επίσης κάποιος άνθρωπος να αναφέρονται σε πρόβλημα της οικογένειας λόγω πολέμου ή φυσικών καταστροφών και επίσης λόγω ατομικών- προσωπικών ατυχιών που τους έκαναν να αμφισβητήσουν αυτά που θεωρούσαν αναμφισβήτητα. Όμως τι έγινε στο επίπεδο των ιδεών σχετικά με τον προβληματισμό γύρω από την οικογένεια; Ο προβληματισμός ξεκινάει το 18^ο αι με τον Διαφωτισμό, ο οποίος είχε στόχο να απεγκλωβίσει τους ανθρώπους από τα δεσμά της παράδοσης. Η οικογένεια συμπαράσύρεται σε αυτό, αφού θεωρείται κατ' εξοχήν παραδοσιακός θεσμός. Δεν επιθυμούσαν την ανατροπή της οικογένειας, αλλά την αναδιαμόρφωση της μέσα στο νέο πολιτικό πλαίσιο. Στόχος ήταν η εκπαίδευση και η απελευθέρωση μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας. Το 19^ο αι σε Ευρώπη και Αμερική

αυτή η απελευθερωτική εκπαίδευση μετατίθεται στο σχολείο, έναν θεσμό έξω από την οικογένεια, χωρίς όμως αυτό να αποδυναμώσει τα ήθη και τις αξίες του οικογενειακού θεσμού. Εδώ συντελείται και η εδραίωση της ιδανικής αστικής οικογένειας, της λεγόμενης «βικτοριανής» οικογένειας.

Έχοντας αυτά στο νου, πέρα από το αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα, είναι σημαντικό να διερωτηθούμε και τίνας πρόβλημα είναι; Συχνά θα διαπιστώσει κανείς ότι αυτοί που εκφράζουν την ύπαρξη ενός προβλήματος, έχουν πολλές φορές άμεσα και ιδιοτελή συμφέροντα σχετικά με το θέμα.

Ας μεταφερθούμε κάπου στη μέση της πορείας, στη δεκαετία του 1950 και μετά. Η οικογένεια υφίσταται μεγάλες αλλαγές εξαιτίας του εκσυγχρονισμού. Έχουμε την λεγόμενη *θεσμική διαφοροποίηση* – μια ιδέα του Parsons- σύμφωνα με την οποία οι λειτουργίες ενός θεσμού επιμερίζονται σε πολλούς διαφορετικούς θεσμούς. Όπως προαναφέρθηκε, η οικογένεια έχασε οικονομικές και εκπαιδευτικές λειτουργίες. Οι νέες λειτουργίες της οικογένειας εστιάζονται πλέον στα άτομα, στα δικαιώματά τους και στις πράξεις τους για αυτοπραγμάτωση. Ο γάμος έχασε πια την οικονομική και παραγωγική του υπόσταση και έγινε ένα κοινωνικό φαίνεσθαι για την επισημοποίηση των βαθιών συναισθημάτων αγάπης του ζευγαριού προς την κοινωνία. Η ανατροφή των παιδιών μοιράστηκε σε διάφορους θεσμούς, με την οικογένεια ωστόσο να έχει τον πρώτο λόγο, κάτι που θεωρήθηκε αποτελεσματικό. Η πορεία αυτή κατέληξε πιο κοντά σε αυτό που παρατηρούμε πολύ έντονα σήμερα, την «επαγγελματοποίηση του γονικού καθήκοντος» (T.Parsons, 1955).

Το 1950 στην Αμερική η οικογένεια αναγεννάται και αποκτά μια παιδοκεντρική προσέγγιση, κάτι που θεωρήθηκε ότι ήταν καλό. Οι γυναίκες έβρισκαν τη θέση τους ξανά μέσα στο σπίτι ως μητέρες και καλοί σύντροφοι των συζύγων τους και όποια μητέρα δεν αποδεχόταν αυτό τον ρόλο, οι ψυχολόγοι ήταν πρόθυμοι να την βοηθήσουν ονομάζοντας την απόκλιση της «ψυχική διαταραχή». Οι οικογένειες τότε άρχιζαν να θεωρούνται πιο απελευθερωμένες και γεμάτες συναισθήματα, αλλά και άγχος. Οι γυναίκες τότε, όσες δεν εργάζονταν, και είχαν αναλάβει τις οικιακές δραστηριότητες ένιωθαν σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά απομονωμένες. Έτσι για ακόμα μια φορά, το οικογενειακό πρότυπο αποτελεί και πάλι πρόβλημα. Από το 1960 και μετά, θύελλες διαμαρτυρίας κήρυτταν την πολιτισμική κατάπτωση, υποστηρίζοντας πια ότι το πρόβλημα δεν είναι η απόκλιση από τον κανόνα, αλλά ο ίδιος ο κανόνας,

δηλαδή η ίδια η κοινωνία που αποκαλέστηκε «άρρωστη» και κατ' επέκταση και η οικογένεια ως δομικό στοιχείο της (B.&P Berger, 1967).

Κατά τη διάρκεια του 1960 , το αμερικανικό κοινωνικό κράτος γνώρισε την μεγαλύτερη ακμή του, θεωρώντας πολλά προσωπικά προβλήματα ως κοινωνική – δημόσια υπόθεση. Αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να βρεθεί πολιτική λύση. Το καινούριο σε εκείνη την εποχή δεν ήταν οι λύσεις που προτάθηκαν αλλά η πολιτικοποίηση τους. Κατά τη δεκαετία του 1970, υπήρχε η τάση για επίτευξη μεγάλων αλλαγών στο κοινωνικό πλαίσιο της οικογένειας, μέσω της νομοθεσίας και της πολιτικής. Αυτές οι αλλαγές προτάθηκαν και προωθήθηκαν από ριζοσπάστες πολιτικούς, αλλά και από ενεργούς πολίτες όπως στελέχη της θρησκευτικής κοινότητας και επαγγελματικές ενώσεις που θεωρούσαν ως αντικείμενό τους το πεδίο της οικογένειας. Μάλιστα οι δεύτεροι, διεκδικούσαν αρμοδιότητα πάνω στην οικογένεια, ζητώντας μάλιστα πολλές φορές να πληρώνονται από το κράτος για τις παρεχόμενες υπηρεσίες τους. Έτσι άρχισε να οικοδομείται μια οικογενειακή πολιτική.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, αναπτύσσεται ένα αντι-κίνημα που λέγεται «υπέρ της οικογένειας» και το υποστήριζαν αντιφεμινιστές, άνθρωποι που κατέκριναν ετερότητες όπως την ομοφυλοφιλία και την πορνογραφία, άτομα που ανησυχούσαν για την απουσία της θρησκευτικής κοινότητας από το κοινωνικό γίγνεσθαι και γονείς που είχαν αγανακτήσει από τις πνευματικές και κοινωνικές αποτυχίες της δημόσιας εκπαίδευσης. Αυτό το στρατόπεδο βρήκε πολλούς υποστηρικτές σε πολλά θέματα που αφορούν την οικογένεια και άσκησε μεγάλη πολιτική επιρροή.

Φτάνοντας στην σημερινή εποχή, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις προσεγγίσεις, αν μπορούμε να τις ονομάσουμε έτσι, ως προς τα θέματα της οικογένειας: α) τους ριζοσπάστες-μεταρρυθμιστές, που έχουν τις ρίζες τους στα κινήματα του 1960 αλλά διαφοροποιήθηκαν λίγο από τις παλαιές πολιτικές πεποιθήσεις του φιλελευθερισμού, β) το κίνημα «υπέρ της οικογένειας» που έχει έντονη τάση προς τον συντηρητισμό και γ) τις ενώσεις επαγγελματιών, ακαδημαϊκών και γραφειοκρατών, που πιστεύουν ότι παίζουν καθοριστικό ρόλο σε ο, τι αφορά την οικογένεια. Οι τελευταίοι είναι περισσότερο κοντά ιδεολογικά με τους πρώτους, αλλά είναι πιο ρεαλιστές λόγω της επιστημονικής τους γνώσης και ενδιαφέροντος πάνω σε θέματα οικογένειας. Όλοι τους πάντως, θεωρούν ότι η οικογένεια είναι «προβληματική» , αλλά δεν μπορούν να

συμφωνήσουν ως προς το ποιο είναι το πρόβλημα και ποια η λύση του. Αυτό άλλωστε είναι και το αποτέλεσμα του πλουραλισμού και της δημοκρατίας.

Ο ρόλος της γυναίκας στην ελληνική οικογένεια

Η σύγχυση των ιδεών για την οικογένεια και την κοινωνία εκδηλώνεται όλο και πιο έντονα όταν αυτές εξεταστούν μέσα από τον διαρκώς μεταβαλλόμενο ρόλο των γυναικών. Υπάρχουν ακόμα ισχυρές αντιφατικές προσδοκίες του κοινωνικού συνόλου από τη γυναίκα και της γυναίκας από τον εαυτό της. Οι κοινωνικές εξελίξεις προκάλεσαν βαθιές αλλαγές στο ρόλο της γυναίκας τόσο μέσα στην οικογένεια όσο και στην κοινωνία ευρύτερα. Τα συστήματα οικογένεια-κοινωνία βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση. Ο παραδοσιακός ρόλος της γυναίκας την θέλει στυλοβάτη της οικογένειας και κατ' επέκταση της κοινότητας μέσα από διαδικασίες προσφοράς. Όταν όμως τέτοιου είδους κοινωνικές δομές, που ενισχύουν έναν τέτοιο ρόλο, εκλείπουν, η θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία γίνεται ολοένα και περισσότερο θέμα προς επίλυση. Ο παραδοσιακός ρόλος της γυναίκας δεν θα πρέπει να παρατηρηθεί σύμφωνα με τα σημερινά κριτήρια δικαιοσύνης και ισότητας, αλλά μέσα από βιώματα και αξίες της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας. Η θέση της γυναίκας στο πλέγμα των κοινωνικών και οικογενειακών αλληλεξαρτήσεων ήταν πάρα πολύ σημαντική. Συνέβαλε σημαντικά στην επιβίωση της κοινότητας, βιολογική και κοινωνική. Η επιβίωση αυτή στηριζόταν περισσότερο σε αξίες όπως η συνεργασία και η αλληλοβοήθεια. Υπήρχε λοιπόν, μια μεγάλη εναρμόνιση του οικογενειακού ρόλου της γυναίκας με τον κοινωνικό της ρόλο. Κάτι τέτοιο σήμερα είναι δύσκολο να επιτευχθεί και συχνά οι δυο ρόλοι, οικογενειακός-κοινωνικός, βρίσκονται σε σύγκρουση. Η παραδοσιακή Ελληνίδα γυναίκα εδραίωνε το ρόλο της μέσα από την προσφορά και το συνεχές δόσιμο στο οικογενειακό και κοινωνικό σύνολο. Χωρίς να υπονοηθεί ότι η ζωή της μέσα σε αυτόν τον ρόλο ήταν εύκολη, τουναντίον, η γυναίκα αποκτούσε αναγνωρισιμότητα και κοινωνική επιρροή μέσα στην κοινωνία όταν τεκνοποιούσε και παρόλο που έπαιζε σπουδαίο οικονομικό και κοινωνικό ρόλο μέσα στην οικογένεια, έξω από το σπίτι εμφανιζόταν σαν δευτερεύον άτομο (Χ. Κατάκη, 1998). Με την τεκνοποίηση λοιπόν η γυναίκα, συμβάλλει στη φροντίδα της όλης η γειτονιά. Η γέννηση του παιδιού είναι συνδεδεμένη άμεσα με μια συνεχή προσφορά και όσο η οικογένεια μεγαλώνει και διευρύνεται με παιδιά

και εγγόνια, η επιρροή της μεγαλώνει. Η παραδοσιακή ελληνική οικογένεια χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα από αυτή την μακροχρόνια σχέση μεταξύ της μητέρας με τα παιδιά της, ενώ αυτό αρχίζει και εξαφανίζεται ολοένα και περισσότερο στις σύγχρονες κοινωνίες και αυτή η μακροχρονιότητα στη σχέση μετατίθεται στο ζευγάρι (Δουμάνη, 1983). Η παραδοσιακή μητέρα έμενε χρήσιμη και προστατευόταν μέχρι το τέλος της ζωής της. Η σύγχρονη μητέρα, συνήθως μόλις φτάσει τα 40 της χρόνια, αρχίζει να αμφιβάλλει και να ανησυχεί για τη θέση και το ρόλο της τόσο μέσα στην οικογένεια όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Γυναίκες άτεκνες και ανύπαντρες γίνονταν συνήθως μαίες ή προξενήτρες, και έτσι κατά κάποιον τρόπο συνέβαλλαν στη δημιουργία οικογένειας μέσα από πιο βοηθητικούς ρόλους.

Η επιβίωση της οικογενειακής μονάδας δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Ήταν συχνό φαινόμενο το νιόπαντρο ζευγάρι να διαμένει τα πρώτα χρόνια της συμβίωσής του στο πατρικό σπίτι του γαμπρού και εκείνοι αποφάσιζαν αν το ζευγάρι ήταν έτοιμο να αναλάβει τμήμα από τα κτήματα, οπότε θα του επέτρεπαν να ζήσει μόνο του. Παρατηρείται εδώ, ένα αρκετά πυκνό «δίχτυ» ασφαλείας από τα μέλη της οικογένειας προέλευσης στα μέλη της οικογένειας αναπαραγωγής. Στη συνέχεια, ήταν δεδομένο ότι η γυναίκα ήταν υποχρεωμένη να «γηροκομήσει» τους γονείς είτε τους δικούς της είτε του συζύγου της. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της ελληνικής παράδοσης είναι τα μεγάλα διαστήματα απουσίας του συζύγου (συμμετοχή στον πόλεμο, ναυτικός, τεχνίτης σε άλλα μέρη), που σήμαινε ότι οι γεωργικές ασχολίες δεν εγκαταλείπονταν, αλλά περνούσαν στα χέρια της γυναίκας-νοικοκυράς και με αυτόν τον τρόπο πολλαπλασιάζονταν τα εισοδήματα της οικογένειας. Κάτι τέτοιο εγείρει ερωτήματα για τη σημερινή γυναίκα που δηλώνει πολύ πιο «αβοήθητη» και «ανασφαλής», που έχει να ασχοληθεί με ένα σπίτι, συνήθως με δυο παιδιά και πλήθος ηλεκτρικών συσκευών να τη βοηθούν³. Η πρώτη προσπαθεί να ικανοποιήσει επιδιώξεις της ομάδας στην οποία ανήκει, έχοντας ξεκάθαρη οπτική των πραγμάτων και των στόχων της και η δεύτερη αγωνιά και αμφισβητεί συνεχώς, επιθυμεί να προσφέρει αλλά δεν γνωρίζει αν θα δικαιωθεί, δεν υπάρχουν επιδιώξεις ομάδας, αλλά νιώθει ότι υποτάσσεται στις προσωπικές επιθυμίες και στόχους των άλλων. Εν τέλει, είναι διαφορετική η εξουθένωση από την σκληρή δουλειά και την σωματική

³ Η κάλυψη των βασικών βιολογικών αναγκών που επιτεύχθηκε σε ευρεία κλίμακα χάρη στην άνθηση του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους, οδήγησε στην αναζήτηση, στην ικανοποίηση αναγκών ανώτερης τάξης. Η γυναίκα και ο άνδρας στη σύγχρονη εποχή αναζητούν την επίτευξη προσωπικών δυνατοτήτων, προσδοκιών, στόχων (μόρφωση, εργασία, ισότητα, δημοκρατία κ).

καταπόνηση ολόκληρης της ημέρας και διαφορετική η εξουθένωση που προέρχεται από την διαρκή αμφιβολία, την αλλοτρίωση και την αποξένωση (Χ. Κατάκη, 1998).

Η γυναίκα της πυρηνικής οικογένειας, έχοντας ακόμα ζωντανό μέσα της τον παραδοσιακό της ρόλο (από την μητέρα της), αισθάνεται πλέον απομονωμένη μέσα στο σπίτι. Οι δυνατότητές της έχουν περιοριστεί στον βοηθητικό συχνά ρόλο της νοικοκυράς, ενώ ο άντρας έχει αναλάβει το φορτίο της εξασφάλισης επιβίωσης όσον αφορά τα υλικά αγαθά (breadwinner male). Όλη η προσοχή και μέριμνα της γυναίκας-μητέρας τώρα πέφτει στο/α παιδί/ά της. Είναι χαρακτηριστικό πως σε μια επιτόπια έρευνα της Δουμάνη, στην οποία παρατήρησε μητέρες του χωριού (που είχαν το παραδοσιακό πρότυπο) και μητέρες της πόλης (που είχαν το αστικό πρότυπο), οι πρώτες ήταν ιδιαίτερα άνετες και ήρεμες, περιτριγυρισμένες και από άλλες γυναίκες, σε σύγκριση με τις πρώτες που είναι πιο απομονωμένες. Το βάρος της κοινωνικοποίησης και η διαπαιδαγώγηση του παιδιού μοιραζόταν ανάμεσα σε πολλά άτομα στο πλαίσιο της κοινότητας με σκοπό να μην πέφτει όλο το βάρος στη μητέρα του παιδιού. Αυτό χαρίζει στη γυναίκα ένα μεγαλύτερο αίσθημα ασφάλειας και ηρεμίας, γιατί ξέρει ότι μπορεί να στηριχθεί και αλλού. Ενώ στην μητέρα της αστικής-πυρηνικής οικογένειας δεν υπάρχουν τόσο ευνοϊκές συνθήκες ανθρώπινης συναλλαγής, και έτσι η γυναίκα αυτή χρειάζεται να καταβάλλει μεγαλύτερη προσπάθεια. Αναφέρει χαρακτηριστικά: *« Η γυναίκα που αγωνίζεται μόνη της σ' ένα διαμέρισμα της πόλης δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να πετύχει την κοινωνική διαπαιδαγώγηση του παιδιού της τόσο, όσο εκείνη που είναι μέλος αγροτικής κοινότητας... Στον αστικό περίγυρο δεν ενισχύεται ούτε ο κοινωνικός προσανατολισμός ούτε τα ιδιαίτερα προσόντα κοινωνικότητας»*. Τα πράγματα δυσκολεύουν όταν η γυναίκα εργάζεται είτε για να αναπληρώσει το οικογενειακό εισόδημα είτε για λόγους αναγνώρισης και δημιουργικότητας. Επικρατεί η ίδια σύγχυση, μαζί με τις ενοχές ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί επαρκώς στο ρόλο της ως μητέρα. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι το πρόβλημα δεν είναι αυτό καθαυτό η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας που προκάλεσε σύγχυση των ρόλων και μετέβαλε τον μηχανισμό κοινωνικής στήριξης που διέπει τον θεσμό της οικογένειας, αλλά το γεγονός ότι συγκρούεται μέσα σε κάθε Ελληνίδα το παραδοσιακό συλλογικό πρότυπο της προσφοράς με το σύγχρονο πρότυπο αποξένωσης και ατομικισμού. Επομένως, η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας και επισήμως όπως την γνωρίζουμε

σήμερα είναι μάλλον απόρροια της κοινωνικής σύγχυσης των ρόλων μέσα στην οικογένεια, παρά αιτία.

Αντιλήψεις Ρευστότητας για την Σύγχρονη Οικογένεια

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα σημειώθηκαν κάποιες ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές, οι οποίες επηρέασαν και καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό αυτό το αίσθημα ρευστότητας που βιώνεται από πολλούς σχετικά με τον θεσμό της οικογένειας. Οι μεταβολές αυτές μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε έξι μεγάλες κατηγορίες. Πρώτον, έχουμε τα ραγδαία τεχνολογικά επιτεύγματα. Ο Φουκουγιάμα σημείωσε κάποτε ότι ο 20^{ος} αι. «έδειξε πόσο προβληματική είναι η σχέση μεταξύ τεχνολογικών εξελίξεων και ουσιαστικής ανάπτυξης των συνθηκών ζωής». Το δεύτερο, αφορά το σύστημα αξιών, το οποίο απασχολεί όλο και λιγότερο. Η τεχνολογική ανάπτυξη έχει επιφέρει αλλαγές στην οργάνωση του συλλογικού και ιδιωτικού βίου, επομένως καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τόσο τις συλλογικές όσο και τις ιδιωτικές συμπεριφορές. Η οικογένεια ως θεσμός που αποτελεί την «γέφυρα» μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, σίγουρα κλονίστηκε από τα τεχνολογικά επιτεύγματα. Η σύγχρονη τεχνολογία αναπαραγωγής, που ξεχώρισε τις λειτουργίες της αναπαραγωγής από αυτές της συνουσίας, που ξεχώρισε τα αναπαραγωγικά κύτταρα από τους δημιουργούς τους και οι διάφορες παρεμβάσεις στο DNA είναι μερικά από τις επιδράσεις της τεχνολογίας στη δημιουργία της οικογένειας και κατ' επέκταση επηρεάζει τη δομή και τη λειτουργία της και μετέπειτα. Η αύξηση του μέσου όρου ηλικίας, με αποτέλεσμα την επιμήκυνση της οικογενειακής ζωής και συμβίωσης διαφορετικών γενεών (κυρίως περιλαμβάνονται άτομα που αντιμετωπίζουν αναπηρικά προβλήματα, πάσχοντες από χρόνιες ασθένειες, αύξηση των εκφυλιστικών ασθενειών κτλ). Αυτό, συνεπάγεται και αύξηση των προβλημάτων που έχει να υποστεί η οικογένεια, τα οποία δεν είναι μόνο οικονομικά. Επομένως κοινωνικές πολιτικές όπως φοροαπαλλαγές και επιδόματα δεν βοηθούν απαραίτητα. Η οικογένεια εμπλέκεται ενεργά και προσωπικά στην παροχή υπηρεσιών προς αυτά τα μέλη και όσο πιο ανεπαρκές είναι το κράτος πρόνοιας, τόσο μεγαλύτερη είναι η κοινωνική προστασία και η βοήθεια που καλείται να δώσει.

Η τηλεόραση και το διαδίκτυο αποτελούν πέρα από πλεονέκτημα αλλά και ένα νέο κοινωνικό κίνδυνο. Η μεγάλη διακίνηση των πληροφοριών και παντός είδους

ψηφιακού υλικού μειώνει το αίσθημα δυνατότητας οχύρωσης και ασφάλειας αυτών που δεν μπορούν να προστατεύσουν μόνοι τους τον εαυτό τους (παιδιά και ηλικιωμένοι), καθώς ο κρατικός και γονεϊκός έλεγχος δεν επαρκεί. Παράλληλα, το διαδίκτυο έχει επηρεάσει την «ανάγκη για δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων», μιας και μια υποτυπώδης επικοινωνία μπορεί να δημιουργηθεί και από απόσταση.

Δεύτερον έχουμε τις μεταβολές που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση. Δηλαδή, η τάση ομογενοποίησης των συστημάτων και των κοινωνικών μοντέλων σε όλο τον κόσμο σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Αυτό έχει συνέπειες και στην ιδιωτική ζωή, όπως μέσω της επιτάχυνσης της επικοινωνίας και των μεταφορών. Όπως παρατηρεί ο Hobsbawm, η προσαρμογή της ατομικής ανθρώπινης συμπεριφοράς στον κόσμο της διαδικτυακής τηλεόρασης, του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και των μακρινών ταξιδιών ήταν κατά πολύ ευκολότερη από ό, τι η προσαρμογή σε αυτό των δημόσιων συστημάτων και θεσμών. Κι αυτό είναι ένα περίεργο γεγονός. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δημιουργεί κενά και αστάθειες, τα οποία απαιτούν λύση σε υπερεθνικό επίπεδο (πχ περιβαλλοντικά προβλήματα, χρηματοπιστωτικά, η διακίνηση των ναρκωτικών, η εξάπλωση νέων και παλαιών ασθενειών, η λαθρομετανάστευση, η ξενοφοβία, η τρομοκρατία, η καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων κα). Η παγκοσμιοποίηση διαμόρφωσε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, καθόρισε εκ νέου τις κοινωνικές σχέσεις, τους δεσμούς αλληλεξάρτησης μεταξύ των κοινωνιών και τις δυνατότητες διατήρησης των κοινωνικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο όσον αφορά την κοινωνική κρίση που βιώνει η σύγχρονη ελληνική οικογένεια, την οποία θα αναλύσουμε παρακάτω.

Μεταβολές που σχετίζονται με τον θεσμό της εργασίας. Η εργασία έχει πάψει να θεωρείται ως σταθερός άξονας πάνω στον οποίο δομείται η κοινωνική οργάνωση, από τη στιγμή που δεν είναι πλήρης και δεν είναι δια βίου για όλους. Οι ευελιξίες που εισήχθησαν την κλόνισαν ως σταθερά που θεωρείτο προκάλεσαν επιπτώσεις όπως αποδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής, αστάθεια στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που στηρίζεται στην εργασία. Στο επίπεδο της οικογένειας, προκάλεσε προβλήματα σχετικά με τον ιδιωτικό βίο, όπως την επιβράδυνση της ανεξαρτητοποίησης των νέων και την δημιουργία οικογένειας, εξαιτίας της μεγάλης ανεργίας. Η θέσπιση ευέλικτων μορφών εργασίας ως προς τον μισθό και ως προς το ωράριο επηρέασε και τον χρόνο της οικογενειακής και της προσωπικής ζωής. Μια

ακόμη παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε έχει να κάνει σχετικά με την διαφορά σε σχέση με τις γνώσεις και τις δεξιότητες που χρειάζεται ένα άτομο για να ενσωματωθεί στην σύγχρονη αγορά εργασίας και από την άλλη, τα εφόδια που δίνει το εκπαιδευτικό σύστημα. Συχνά υπάρχει η άποψη ότι ο ίδιος ο νέος ευθύνεται και είναι ένοχος για την ανεργία που βιώνει, μιας και αυτός μπορεί να επιλέξει την εκπαιδευτική του πορεία. Η οικογένεια εδώ έρχεται να απενοχοποιήσει συχνά τον άνεργο, ιδιαίτερα στην ελληνική οικογένεια, παίρνοντας πολλές φορές την πρωτοβουλία να καθορίσει η ίδια την εκπαίδευση-επαγγελματική κατάρτιση την οποία θα ακολουθήσει εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα και τα προς το ζην (Λ. Μουσούρου, 2005).

Μεταβολές που συνδέονται με την εξατομίκευση των συνθηκών ζωής. Η μετάβαση δηλαδή από τις παραδοσιακές κοινωνίες που είχαν ως άξονα οργάνωσης την ομάδα στις σύγχρονες μετά-βιομηχανικές κοινωνίες που οργανώνονται με βάση το άτομο. Αυτή ακριβώς η εξέλιξη γέννησε την έννοια της «ανάγκης» και κατ' επέκταση την δημιουργία του κράτους πρόνοιας. Το κράτος πρόνοιας απευθύνεται σε άτομα και όχι σε ομάδες όπως είναι η οικογένεια. Αυτή η αναγωγή στο άτομο ενισχύει τον ατομικισμό και χαλαρώνει τις σχέσεις αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής. Η εξασθένηση της εμπιστοσύνης είναι προφανής σε πολλές κοινωνικές μεταβολές, όπως στην αύξηση της βίας και του εγκλήματος και την κρίση του θεσμού της οικογένειας όπως και ενός μεγάλου φάσματος κοινωνικών δομών όπως οι γειτονιές, οι ενορίες, τα συνδικάτα, οι λέσχες κλπ. (Fukuyama, 1995: 10-11). Η Κλειώ Πρεσβέλου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το σύγχρονο ζευγάρι πέρα από ζητήματα σεξουαλικής απελευθέρωσης και ζητήματα ισότητας φύλου στην αγορά εργασίας και στα θέματα φροντίδας των παιδιών, το πιο σημαντικό ζήτημα που έχει να επιλύσει είναι το ζήτημα της μονογαμίας, δηλαδή την κοινή επιθυμία για σταθεροποίηση της σχέσης και την μετέπειτα απόκτηση παιδιών-καλούνται να πάρουν το ρίσκο για το αν θα πορευτούν μαζί σε μια αδιάλυτη σχέση για το υπόλοιπο της ζωής τους, κάτι που παλαιότερα ήταν πιο αυτονόητο και η απόφαση δεν ήταν τόσο δύσκολη υπόθεση. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η συμβίωση έως και πέντε γενεών στη σημερινή κοινωνία προκαλεί προβλήματα συνεννόησης μεταξύ τους και οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους δυσκολεύουν και το ίδιο το κράτος (πχ διακυβεύεται το συνταξιοδοτικό σύστημα), και αμβλύνεται η αλληλεγγύη. Σε απάντηση στον προαναφερθέντα ατομικισμό, παρατηρούμε την αύξηση της

εθελοντικής εργασίας. Πολλές υπηρεσίες που παρείχε το κράτος πρόνοιας έχουν υπαχθεί στον μηχανισμό της αγοράς εργασίας, με αποτέλεσμα να έχουν εξασθενήσει μηχανισμοί κοινωνικής ένταξης. Για πολλούς, ο εθελοντισμός αποτελεί κατά κάποιο τρόπο ένα υποκατάστατο μια θέσης εργασίας που εξασφαλίζει υλικά οφέλη αλλά και επαγγελματικά εφόδια που μπορούν άμεσα να αξιοποιηθούν στην αγορά εργασίας. Πέρα από αυτό όμως ο εθελοντισμός στη σύγχρονη εποχή συνιστά μια προσπάθεια επανάκτησης μηχανισμών αλληλεγγύης, διαπροσωπικής επαφής και κοινωνικότητας σε απάντηση του ακραίου ανταγωνισμού και ατομικισμού (Λ. Μουσούρου, 2005).

Η θεωρία του P. Bourdieu για το κοινωνικό κεφάλαιο και πως αναπαράγεται μέσα στην οικογένεια

Ο Bourdieu συνέβαλε σημαντικά από κοινωνιολογικής άποψης στην εξήγηση του πως επιτυγχάνεται η κοινωνική αναπαραγωγή των θεσμών και ειδικότερα του θεσμού της οικογένειας. Ένας όρος-κλειδί που αξίζει να αναφέρουμε είναι η *έξη*, που ορίζεται ως μια εμπειρική τάση που κάνει τους ανθρώπους να ενεργούν με έναν συγκεκριμένο τρόπο, κίνητρα, προτιμήσεις, γούστα, μια ενσώματη συμπεριφορά, μια κοσμοθεωρία, δεξιότητες και πρακτική της κοινωνικής ικανότητας και τέλος, ως τις βλέψεις και τις προσδοκίες σχετικά με τις ευκαιρίες στη ζωή και τη σταδιοδρομία των ατόμων. Η *έξη* συνδέεται με την μη στοχαστική, ασυνείδητη δραστηριότητα των ανθρώπων. Ο όρος αυτός διευκολύνει στην ανάλυση των κοινωνικών πρακτικών πέραν της πολιτικής σφαίρας. Όπως επισημάνθηκε η οικογένεια είναι μια γέφυρα μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής, βρίσκεται μεταξύ του πολιτικής και του κοινωνικής διάστασης. Πρακτικά η *έξη* κατά τον Bourdieu, αποτυπώνεται ως εξής: Όσοι βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση, δεν διαθέτουν την *έξη* που θα τους επιτρέψει να ακολουθήσουν μοντέλα δράσης ικανά να βελτιώσουν τη ζωή τους. Αντίθετα, η *έξη* τους θα τους εφοδιάσει με επιθυμίες, κίνητρα, γνώσεις και στρατηγικές δεξιότητες που θα συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της υποδεέστερης κοινωνικής τους θέσης. Η οικογένεια και το σχολείο είναι συστήματα που παίζουν σημαντικό ρόλο στον επιμερισμό της *έξης*. Κατ' επέκταση η *έξη* συνδέεται με κοινωνικές και ταξικές ανισότητες του συστήματος.

Κατά των Bourdieu, υπάρχουν τέσσερα είδη κεφαλαίου που μπορούμε να διακρίνουμε σε μια κοινωνία αλλά και ειδικότερα σε μια οικογένεια. Το πρώτο

αφορά, το οικονομικό κεφάλαιο και ταυτίζεται με τους οικονομικούς πόρους, το δεύτερο αφορά το κοινωνικό κεφάλαιο και αναφέρεται στις γνωριμίες που μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι για δικό του όφελος. Μέσα από τις συνεντεύξεις μπορούμε να διακρίνουμε πόσο σημαντικό ρόλο παίζει αυτό το είδος κεφαλαίου στην κοινωνική αναπαραγωγή της οικογένειας και πολύ περισσότερο σε ζητήματα ανεργίας, κοινωνικού αποκλεισμού και φτώχειας ή αντίστροφα σε θέματα επαγγελματικής ανόδου, βιοπορισμού κλπ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί το «δίκτυο των παλιόφιλων» που απαρτιζόταν από άνδρες απόφοιτους πανάκριβων σχολείων και κολεγίων. Μετά την αποφοίτησή τους, οι άνδρες αυτοί έγιναν μέλη διαφόρων λεσχών και μέσα από αυτές αλληλοπροωθούνταν και διευκόλυναν την πρόσβασή τους σε σημαντικούς τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής (τραπεζικό σύστημα, εκκλησία, στρατό και ευρύτερο δημόσιο τομέα). Όσοι ήταν αποκλεισμένοι από τα δίκτυα αυτά δυσκολεύονταν να προοδεύσουν ακόμα και αν διέθεταν ίδια ή και περισσότερα προσόντα από αυτούς που ήταν μέλη των δικτύων. Έχουμε το πολιτισμικό κεφάλαιο που αφορά την αντικειμενική γνώση των τεχνών και του πολιτισμού, τα πολιτισμικά γούστα και προτιμήσεις, τα τυπικά προσόντα (πχ. Πανεπιστημιακά πτυχία κλπ), την ικανότητα κάποιου να διακρίνει το «καλό» από το «κακό». Το πολιτισμικό κεφάλαιο αντανακλά την κοινωνική θέση του κατόχου του και ταυτόχρονα διαμορφώνεται μέσα από την κοινωνική θέση του καθενός. Παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην διαίωνιση κοινωνικών διακρίσεων και ανισοτήτων. Τέλος, υπάρχει και το συμβολικό κεφάλαιο, το οποίο περιλαμβάνει όλους εκείνους τους ηθικούς κώδικες, τις αξίες της εκάστοτε κοινότητας και οικογένειας. Το κοινωνικό κεφάλαιο αναλύεται σε τρεις διαστάσεις. Η πρώτη αφορά τις υποχρεώσεις, τις προσδοκίες και την εμπιστοσύνη που αναπτύσσει ένα άτομο μέσα σε ένα κοινωνικό σύνολο. Η δεύτερη αφορά την μετάδοση της πληροφορίας μέσα σε μια κοινωνική δομή κάτι που διευκολύνει την αλληλεπίδραση των ανθρώπων μέσα στην δομή και η τρίτη αφορά τους κανόνες που οφείλουν να υιοθετήσουν τα άτομα για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Ο τρόπος που οργανώνεται κοινωνικά η οικογένεια, ως κοινωνικός θεσμός, μέσω των στοιχείων της εμπιστοσύνης, των υποχρεώσεων, της πληροφόρησης και της υπακοής σε νόρμες και πλαίσια, αναπαραγάγει κοινωνικές πρακτικές που επηρεάζουν εις βάθος μια ολόκληρη κοινωνία.

2^ο Κεφάλαιο

Κοινωνική Πολιτική και Οικογένεια

Οι τρεις πυλώνες της ευημερίας: Η σχέση κράτους, αγοράς και οικογένειας

Πολλά κοινωνιολογικά κείμενα υποστηρίζουν ότι η οικογένεια από μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης μετουσιώθηκε σε μονάδα κατανάλωσης και μόνο. Ο Gosta Esping-Andersen διαφοροποιείται από αυτή τη θέση υποστηρίζοντας ότι η οικογένεια ποτέ δεν σταμάτησε να παράγει. Στο κράτος πρόνοιας της μεταπολεμικής περιόδου, ο άνδρας εργαζόμενος (male bread-winner) στηρίζεται ακριβώς στο γεγονός ότι το νοικοκυριό στο οποίο ανήκει μπορεί να τον στηρίξει και περιθάλψει με κοινωνικές υπηρεσίες. Υπάρχει με άλλα λόγια η δυνατότητα της αυτό-εξυπηρέτησης της οικογένειας. Αυτό κατ' επέκταση σημαίνει ότι η οικογένεια, ως θεσμός, επηρεάζει και επηρεάζεται από την αγορά και το κράτος. Τα κράτη ευημερίας, υποστηρίζει ο Esping-Andersen ότι θα πρέπει να προσδιορίζονται συστηματικά με βάση αυτό το τρίγωνο: Κράτος-Αγορά-Οικογένεια.

Εντός της οικογένειας, η κυρίαρχη μέθοδος κατανομής ευημερίας είναι η *αμοιβαιότητα*. Αυτό δε σημαίνει ότι υπάρχει απαραίτητα και ισότητα των μελών. Η αγορά, από την άλλη, κυριαρχείται από την *διανομή*, μέσα από το πλέγμα μετρητών και οικονομικών συναλλαγών και τέλος, η θεμελιώδης αρχή κατανομής του κράτους είναι *έγκυρη αναδιανομή*, η οποία και πάλι δεν συνεπάγεται ισότητα. Είναι εύκολο να υποθέσει κανείς ότι αυτοί οι τρεις πυλώνες ευημερίας είναι λειτουργικά ισοδύναμοι και γι αυτό από κοινού αλληλοσυμπληρούμενοι: δηλαδή ότι η αγορά μπορεί να καλύψει τα ελλείμματα της οικογένειας και του κράτους και αντιστρόφως. Αυτό όμως είναι μια επικίνδυνη υπόθεση. Η αγορά μπορεί να αποτύχει και όντως αποτυγχάνει. Θα ήταν ουτοπικό να πιστέψουμε ότι το ιστορικό μονοπώλιο της οικογένειας στην παροχή φροντίδας και βοήθειας, μπορεί να αναστηθεί με κάποιο τρόπο. Αντιθέτως, η σχέση των τριών πυλώνων ευημερίας έχει να κάνει με την δυνατότητα και των τριών να διαχειριστούν και να αμβλύνουν τους κοινωνικούς κινδύνους. Σε μακρο-επίπεδο, η παραγωγή ευημερίας από κάποιον από τους τρεις πυλώνες είναι προφανώς συνδεδεμένη με τους άλλους δυο πυλώνες και σε μικρο-επίπεδο, η ευημερία των ατόμων εξαρτάται από το πώς καταφέρνουν να εξασφαλίσουν εισόδο και στους τρεις πυλώνες. Για παράδειγμα, σε μια παραδοσιακή

οικογένεια με μόνο εισόδημα αυτό του άνδρα-συζύγου (male bread-winner) θα υπάρξει λιγότερη ζήτηση για δημόσιες ή ιδιωτικές κοινωνικές υπηρεσίες, από ότι σε μια οικογένεια στην οποία και οι δυο σύζυγοι εργάζονται (two career family). Όμως, όταν η οικογένεια υπηρετεί τον εαυτό της, η αγορά επηρεάζεται άμεσα, επειδή θα υπάρξει λιγότερη προσφορά και λιγότερα σημεία κοινωνικής εξυπηρέτησης. Αντίστοιχα, εάν το κράτος παρέχει φτηνή κοινωνική φροντίδα τόσο οι οικογένειες όσο και η αγορά θα επηρεαστούν ανάλογα: θα υπάρχουν λιγότερες νοικοκυρές (περισσότερες εργαζόμενες γυναίκες-μητέρες), περισσότερη συμμετοχή εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας και μια πολλαπλασιαστική ζήτηση από τους δυο συζύγους που απαρτίζουν το μέσο νοικοκυριό και οι οποίοι εργάζονται καθώς και μια ροπή προς την αγορά κοινωνικών υπηρεσιών.

Εν ολίγοις, το νοικοκυριό είναι ο απόλυτος καταναλωτής κοινωνικής ευημερίας. Είναι η μονάδα σε κίνδυνο. Ο τρόπος διαχείρισης των κοινωνικών κινδύνων από τους τρεις πυλώνες (κράτος- αγορά – οικογένεια) είναι αυτό που θα κάνει όλη τη διαφορά (Gosta Esping-Andersen, 1999).

Περί κοινωνικών κινδύνων

Κάποιοι κίνδυνοι είναι αιώνιοι και σταθεροί ως προς την ανθρώπινη φύση, κάποιοι άλλοι είναι παροδικοί ανάλογα με τη ροή της ιστορίας των κοινωνιών. Οι άνθρωποι στη μετανεωτερική εποχή έχουν βιώσει φτώχεια, προβλήματα στέγασης, αναπηρία, βία, ξαφνικό θάνατο κα. Όμως η ανεργία ή ο κίνδυνος της οικολογικής καταστροφής δεν είναι μέσα στους παραπάνω κινδύνους. Κάποιοι κίνδυνοι είναι πιο συλλογικοί, όπως η αναπηρία λόγω ηλικίας, για το λόγο ότι επηρεάζουν μια ολόκληρη ομάδα ανθρώπων. Η ανεργία και η φτώχεια είναι στρωματοποιημένοι κίνδυνοι. Άλλοι είναι συγκεκριμένοι και ανάλογοι με τον κύκλο της ζωής, όπως η απώλεια του εισοδήματος στην τρίτη ηλικία.

Πότε όμως ένας κίνδυνος από ατομικός γίνεται κοινωνικός; Σύμφωνα με τη θεωρία του Esping-Andersen όταν υπάρχουν ένας από τους παρακάτω λόγους:

- i. Όταν ένα άτομο (ή καλύτερα ένα σύνολο ατόμων) βιώνει μια δυσκολία που επηρεάζει πολλαπλασιαστικά και άλλα άτομα. Δηλαδή διακυβεύεται η

ευημερία της κοινωνίας. Εδώ, αξίζει να τονιστεί ότι η κοινωνική προστασία αποτελεί προϋπόθεση της οικονομικής αποδοτικότητας.

- ii. Οι κίνδυνοι γίνονται κοινωνικοί, επειδή η ίδια η κοινωνία τους υπολογίζει ως δημόσιους προβληματισμούς.
- iii. Η ολοένα και μεγαλύτερη πολυπλοκότητα της ίδιας της κοινωνίας συνεπάγεται και ολοένα μεγαλύτερο αριθμό κινδύνων, των οποίων οι πηγές βρίσκονται έξω από τον έλεγχο των ατόμων. Γι αυτό το λόγο, η πολιτική εξουσία τον τελευταίο αιώνα έχει επικεντρωθεί σε πολιτικές από – εξατομίκευσης και από-οικογενειοποίησης όσον αφορά τα βάρη των κινδύνων αυτών.

Η εξάρτηση από το εισόδημα που παρέχει η αγορά εργασίας είναι πρωταρχικός καταλύτης ευρύτερων κινδύνων, διότι η ίδια η επιβίωση είναι στο έλεος των συνθηκών εκείνων, όπου τα άτομα δεν έχουν κανέναν έλεγχο.

Οικογένεια και Αγορά

Η αγορά δεν αποτέλεσε ποτέ μια αποτελεσματική εναλλακτική για την οικογένεια. Όπως υποστήριξε ο Polanyi (1944), μια «αδέσμευτη», χωρίς όρια αγορά εργασίας θα διακινδύνευε την κοινωνική επιβίωση. Η αγορά εργασίας αδυνατεί να ανταποκριθεί σε έναν τέτοιο ρόλο, εκτός ένα όλοι οι συμμετέχοντες προσαρμόστουν στους όρους προσφοράς και ζήτησης (εμπορευματοποίηση). Θα επέλθουν παραμορφώσεις εάν οι άνθρωποι αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές ευημερίας, όπως αποτελεί το εγγυημένο εισόδημα. Η αντίθεση εδώ βρίσκεται στο ότι εάν τα άτομα δεν έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες και παροχές που εκτός εμβέλειας της αγοράς, η δυνατότητα να είναι ελεύθεροι και χωρίς περιορισμούς παράγοντες αγοράς μειώνεται έως και μηδενίζεται, καθώς υπάρχει το στοιχείο του ανταγωνισμού. Όταν διακυβεύεται το ζήτημα της επιβίωσης, κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό. Η αγορά εργασίας μπορεί να λειτουργήσει σωστά μόνο όταν μειωθεί, όταν δαμαστεί. Όταν δηλαδή τα άτομα θα έχουν και άλλες εναλλακτικές πηγές άντλησης ευημερίας πέρα από το μισθό τους.

Υπάρχουν τρεις θεμελιώδεις λόγοι για τους οποίους η αγορά είναι αναποτελεσματικός παράγοντας παροχής κοινωνικής ευημερίας:

- i. Ατελής Ανταγωνισμός: παραμορφώνει τις τιμές μέσω του μονοπωλίου και της χρήσης αθέμιτων πρακτικών.
- ii. Οι αποτυχίες της αγοράς: όταν κάποιος προκαλέσει ζημιά/κόστος σε αθώους ανθρώπους (πχ η ύπαρξη ενός εργοστασίου που ρυπαίνει το περιβάλλον μιας περιοχής και προκαλεί ασθένειες στους κατοίκους). Μια από τις σημαντικότερες αποτυχίες της αγοράς είναι η άνιση κατανομή των κινδύνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ αποτελεί αυτό σχετικά με τις ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες που αναλαμβάνουν να ασφαλίσουν μόνο νέους, δυνατούς και υγιείς ανθρώπους έναντι ηλικιωμένων, αναπήρων και ασθενών.
- iii. Το πρόβλημα της πληροφόρησης: Η οικονομική θεωρία της αγοράς αξιώνει την τέλεια γνώση, όμως κάτι τέτοιο στην πραγματικότητα αποκλείεται εξ ορισμού. Λίγα άτομα έχουν τη δυνατότητα να προβλέψουν μια συμφορά ή να πετύχουν την καλύτερη δυνατή προσφορά σε μεταμοσχεύσεις ήπατος. Χρειάζεται η καθοδήγηση από τους ειδικούς, οι οποίοι τις περισσότερες φορές αν όχι πάντα επιθυμούν να προωθήσουν το δικό τους προϊόν ευημερίας. Επομένως, με αυτούς τους όρους πως γίνεται να κερδηθεί η εμπιστοσύνη; Και πέραν τούτου, είτε υπάρχει ειδικός είτε όχι, το περιθώριο λάθους στον σχεδιασμό και υπολογισμό της κοινωνικής ευημερίας είναι τεράστιο. Ευρύτερα όμως η πληροφόρηση αποτελεί ένα κρίσιμο ζήτημα όταν σχετίζεται με την κοινωνική πολιτική, καθώς παρατηρείται ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται πραγματικά σε ανάγκη, δεν έχει επαρκή πρόσβαση σε πληροφορίες που αφορούν μέτρα κοινωνικής στήριξης (πχ προγράμματα κοινωνικών δομών).

Οι κίνδυνοι κατά τη διάρκεια του κύκλου της (οικογενειακής) ζωής

Οι κοινωνικοί κίνδυνοι είναι επίσης άνισα κατανεμημένοι κατά τη διάρκεια του κύκλου της ζωής (Rowntree, 1901). Αυτό μπορεί έντονα στο ζήτημα της φτώχειας. Η φτώχεια παρατηρείται έντονα στην παιδική ηλικία (ειδικά σε μεγάλες οικογένειες) και στη τρίτη ηλικία, όπου μειώνονται τα εισοδήματα. Οι νεαρές οικογένειες έχουν ανάγκες με υψηλά κόστη και χαμηλά εισοδήματα, τα δεύτερα αυξάνονται συνήθως

αργότερα όταν τα παιδιά φεύγουν από το σπίτι και μειώνονται πάλι στην τρίτη ηλικία. Η κλασική διαγενεακή ανταλλαγή ευημερίας είναι ότι οι νέοι θα φροντίσουν τους γηραιότερους σε αντάλλαγμα για τη μεταβίβαση πλούτου.

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι στα συντηρητικά-κορπορατιστικά κράτη ευημερίας η κοινωνική ασφάλιση είναι επικεντρωμένη στους δυο πόλους της ζωής: στην παιδική ηλικία και στους ηλικιωμένους. Όσο υπήρχε το μοντέλο του «άντρα-κουβαλητή» στην οικογένεια, η κοινωνική προστασία καλυπτόταν από την εργασία. Ο κίνδυνος που βιώνει σήμερα όμως μια γυναίκα να βρεθεί εκτός αγοράς-εργασίας εξαιτίας της μητρότητας, δεν υφίστατο τότε, διότι σχεδόν όλες οι γυναίκες ήταν νοικοκυρές. Ως εκ τούτου ήταν ελάχιστες οι διατάξεις περί γονικής άδειας και άλλων παρόμοιων μέτρων.

Στην οικογένεια της μετά-βιομηχανικής κοινωνίας με την υψηλή αστάθεια στις οικογενειακές δομές, την ευρεία ανεργία και τις επισφαλείς θέσεις εργασίας, οι νέοι κοινωνικοί κίνδυνοι επικεντρώνονται στους νέους ανθρώπους που βρίσκονται στο στάδιο της πρώιμης ενηλικιότητας και σε αυτούς που βρίσκονται στην ενήλικη ζωή. Ολοένα και περισσότερο αυξάνονται τα σενάρια που προβλέπουν την δημιουργία μιας νέας κατώτερης τάξης, η οποία θα βρίσκεται παγιδευμένη σε ελάχιστες ευκαιρίες και θα είναι όλο και πιο δύσκολο να ξεφύγουν από τον συνεχή κίνδυνο της σχετικής φτώχειας. Κατ' επέκταση, εύκολα μπορεί να δημιουργηθεί ένα κενό μεταξύ ενός συμβατικού σχεδιασμού κοινωνικής πολιτικής και των αναδυόμενων αναγκών που δεν μπορούν εύκολα να καλυφθούν είτε από την οικογένεια είτε από την αγορά.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί και η ύπαρξη και των διαγενεακών κοινωνικών κινδύνων, οι οποίοι σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με το «κοινωνικό κεφάλαιο» που αναλύεται σε άλλο σημείο της εργασίας. Πρόκειται για τους κοινωνικούς κινδύνους που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά και σχετίζονται έντονα με την κοινωνική τάξη. Γνωρίζει κανείς ότι η επαγγελματική και εκπαιδευτική επίτευξη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνική προέλευση. Εφόσον οι ευκαιρίες διανέμονται άνισα και στην οικογένεια και στη συνέχεια μεταφέρονται και στην αγορά με τον ίδιο τρόπο, οι διαγενεακοί κοινωνικοί κίνδυνοι έχουν μικρές πιθανότητες να μειωθούν, εκτός αν υπάρξει μια πιο ενεργή και ίση κατανομή των ευκαιριών (Gosta Esping-Andersen, 1999).

Το νοικοκυριό και η παραγωγή κοινωνικής ευημερίας

Ένα πρωταρχικό ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο η οικογένεια και με ποιες προϋποθέσεις αποτελεί ένα σημαντικό συνδετικό στοιχείο με την ευημερία ενός ατόμου. Θα εξετάσουμε το σύγχρονο νοικοκυριό και πως μέσα σε αυτό γίνεται η παραγωγή της κοινωνικής ευημερίας των μελών του. Σύμφωνα με τον Esping-Andersen, εσφαλμένα υπάρχει η υπόθεση ότι οι ευθύνες της οικογένειας μετατοπίστηκαν σε άλλους θεσμούς με την εμφάνιση του κράτους πρόνοιας. Κι αυτό είναι κάτι που ισχύει για όλες τις χώρες, ακόμα και αυτές που έχουν πολύ ανεπτυγμένα κοινωνικά κράτη. Ναι μεν το εθνικό σύστημα υγείας των κρατών βοήθησε στην μείωση της επιβάρυνσης των οικογενειών από τα άρρωστα μέλη τους, όμως αυτό ήταν κάτι που ίσχυσε μεταπολεμικά σε ένα ευρύτερο σύστημα εισοδήματος και μεταβιβάσεων και αφορούσε οριακά κάποιες υπηρεσίες προς τις οικογένειες. Το μεταπολεμικό κράτος πρόνοιας άσκησε μια κοινωνική πολιτική που σχετιζόταν με την υγεία και τη διατήρηση του εισοδήματος. Μέσα από μεταβιβάσεις χρημάτων, η κοινωνική πολιτική βοήθησε στην ελάφρυνση από επιπρόσθετα κόστη των παιδιών και των ηλικιωμένων. Επίσης, συνήθως όλα αυτά αφορούσαν τον άνδρα-σύζυγο του νοικοκυριού και όχι την γυναίκα. Ένας άλλος τρόπος παροχής κοινωνικής υποστήριξης ήταν τα εισοδηματικά συμπληρώματα. Όμως, όσο βασιλεύει η αρχή της επικουρικότητας σε μια κοινωνία, τόσο λιγότερες πιθανότητες υπάρχουν να επιτευχθεί η από-οικογενειοποίηση μέσω υποκατάστατων. Αυτός είναι και ένας λόγος που τα οικογενειακά επιδόματα είναι τόσο πενιχρά στις χώρες της Νότιας-Καθολικής Ευρώπης. Τα κράτη ευημερίας που στηρίζονται κυρίως σε υπηρεσίες δεν είναι απαραίτητα και ιδιαίτερα γενναιοδωρα σε μεταβιβάσεις προς την οικογένεια.

Από την άλλη πλευρά, η ικανότητα των νοικοκυριών να αντισταθμιστούν με το εμπόριο της αγοράς εξαρτάται από τρεις παράγοντες:

1. Νόμος του Engel: Η αύξηση του πραγματικού εισοδήματος του νοικοκυριού επιτρέπει την αύξηση του διαθέσιμου περιθωρίου κατανάλωσης μη ουσιωδών υπηρεσιών και προϊόντων. Αυτός ο παράγοντας βέβαια μπορεί να ακυρωθεί από τον δεύτερο παράγοντα.
2. Την τιμή των προϊόντων/υπηρεσιών: Πολλές υπηρεσίες όπως το κομμωτήριο, η ψυχανάλυση, η φύλαξη παιδιών, τα κατ' οίκον μαθήματα και άλλα είναι αδύνατον να γίνουν μαζικές παραγωγές, εξαιτίας της υψηλής ποιότητας που

ενέχουν. Εν ολίγοις, όσο πιο φτηνή είναι μια υπηρεσία, πχ η φύλαξη παιδιών, τόσο μεγαλύτερο το κόστος ευκαιρίας για τις οικογένειες να προβούν σε πλήρωτη οικιακή εργασία. Όταν δεν υπάρχει επιδότηση, το υψηλό κόστος των υπηρεσιών της αγοράς, αναγκάζει τις οικογένειες της Ευρώπης να αυτό-εξυπηρετούνται. Και βέβαια, υπάρχει το πρόβλημα ότι η αγορά μπορούν πάντα να αποτύχουν, μιας και δεν μπορούν να καλύψουν αυτούς που έχουν την μεγαλύτερη ανάγκη.

3. Το ζήτημα του χρόνου: εάν εκλάβουμε τα νοικοκυριά ως λογικούς παράγοντες λήψης αποφάσεων, η τάση τους να επιλέγουν ή όχι μια υπηρεσία έχει να κάνει με την ισορροπία μεταξύ εισοδήματος και κόστους και με τον χρόνο που απαιτείται. Η σημερινή οικογένεια, όσο ποτέ άλλοτε πάσχει από έλλειψη χρόνου. Όσο αποσύρεται η συμβατική οικογένεια, τόσο τίθεται το θέμα για το ποιος θα ασχοληθεί με τις οικιακές δραστηριότητες. Τα σύγχρονα οικογενειακά μορφώματα, είτε είναι μονογονεϊκές οικογένειες είτε οικογένειες με τους δυο συζύγους να εργάζονται, μπορεί να χαρακτηρίζονται από καλά εισοδήματα όμως του λείπει ο χρόνος. Οι περισσότερες συνεντευξιζόμενες της έρευνας, θέτουν το ζήτημα του χρόνου ως καθοριστικός παράγοντας.

Εξίσου πολύ σημαντικό είναι να αναλύσουμε ποια η συμβολή της οικογένειας στο ευρύτερο σύστημα κοινωνικής ευημερίας. Αυτό κατ' επέκταση μας κάνει να σκεφτούμε πως επηρεάζει την κατανόησή μας όταν συγκρίνουμε τα διάφορα συστήματα ευημερίας. Ειδικότερα και με βάση τα παραπάνω, σε ποιο βαθμό έχουν τα κράτη ευημερίας απορροφήσει κάποια από τα βάρη της οικογένειας;

Σε αυτό το σημείο θα ασχοληθούμε με τους όρους «οικογενειοποίησης» και «από-οικογενειοποίησης», ως κριτήρια μέτρησης της ανάμειξης του θεσμού της οικογένειας στην παροχή ευημερίας των μελών της σε μια κοινωνία. Όσον αφορά την από-οικογενειοποίηση σε ένα σύστημα ευημερίας, αυτή κρίνεται μέσα από 4 παράγοντες: 1. Την συνολική ανάμειξη στην εξυπηρέτηση (πέραν του συστήματος υγείας, που να υφίσταται ως ποσοστό κοινωνικών δαπανών στο ΑΕΠ της χώρας). 2. την γενικότερη χορήγηση επιδομάτων σε οικογένειες με παιδιά. 3. Την διάχυση υπηρεσιών παιδικής φροντίδας όπως πχ η φύλαξη παιδιών κάτω των 3 ετών και 4. Οι δαπάνες για την φροντίδα των

ηλικιωμένων (άνω των 65 ετών). Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα παρατηρεί κανείς ότι η Ιαπωνία και οι χώρες της Νότιας Ευρώπης έχουν πολύ μικρό δείκτη κοινωνικών δαπανών που αφορούν την οικογένεια, δομές φροντίδας και βοήθεια στο σπίτι, έναντι των άλλων συστημάτων ευημερίας (Σοσιαλδημοκρατικών κρατών, Συντηρητικών κρατών και Φιλελεύθερων κρατών ευημερίας).

TABLE 4.2. *Comparative welfare state de-familialization*

	Public spending on family services (% GDP) 1992	Daycare coverage (public) (% <3) 1980s	Home-help coverage (% aged) 1990
Social democratic regimes	1.85	31.0	19.5
'Liberal' regimes	0.21	1.9	4.3
Continental Europe ^a	0.37	9.2	4.3
Southern Europe ^b	0.09	4.7	1.3
Japan	.22	n.a.	1.0

^a Austria, Belgium, France, Germany, and the Netherlands.

^b Italy, Portugal, and Spain.

Sources: Col. 1 is calculated from OECD (1996a: detailed country tables). Note that the data for Australia have been adjusted downward since about half of the reported expenditures are on non-servicing activities. Col. 2 is from Anttonen and Sipila (1996, Table 1) and from Gornick *et al.* (1997), supplemented with OECD (1993: 30–6) for Austria and Canada. Col. 3 is from OECD (1996b, Table 3.6).

¹⁵ Detailed country data are provided in Appendix Table 4A to this chapter.

Τον βαθμό από-οικογενειοποίησης μέσα σε ένα νοικοκυριό μπορεί να τον αντιληφθεί κανείς από τις ώρες ενασχόλησης με τις οικιακές υποχρεώσεις ή από τον βαθμό που η οικογένεια απορροφά κοινωνικά βάρη όπως πχ το να αναλάβει τη φροντίδα ενός ηλικιωμένου μέλους της ή να καλύψει το κενό που αφήνει ένα μέλος που βρίσκεται σε ανεργία. Ωστόσο αυτά τα κριτήρια δεν είναι πάντοτε τόσο ξεκάθαρα γιατί υπεισέρχονται όπως οι συναισθηματικοί δεσμοί και ηθικοί κώδικες της εκάστοτε κοινωνίας. όπως θα δούμε με την συγκεκριμένη έρευνα, η οικογένεια δεν συσπειρώθηκε μόνο σε περιόδους κρίσης ενός ή περισσότερων μελών της, αλλά όταν αυτό/αυτά βίωσαν δυσκολία διαδραμάτισε σημαντικό κοινωνικό ρόλο η παρουσία της. Στον

παρακάτω πίνακα παρατηρούμε μια εκτίμηση των βαρών που επωμίζεται η οικογένεια στα διάφορα συστήματα ευημερίας:

Η Σκανδιναβία αποτελεί το πιο ξεκάθαρο σύστημα όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της. Τόσο τα φιλελεύθερα όσο και τα συντηρητικά-κορπορατιστικά κράτη ευημερίας εμμένουν σε παθητικά μέτρα κοινωνικής πολιτικής, ενώ η Νότια Ευρώπη χαρακτηρίζονται από την περισσότερη οικογενειοποίηση όσον αφορά τα βάρη που επωμίζεται η οικογένεια.

TABLE 4.3. *The intensity of family welfare provision*

	Percentage aged living with children (mid-1980s)	Unemployed youth living with parents as a share of total (1991-3)	Weekly unpaid hours, women (1985-90)
Liberal regimes:			
Canada	—	27	32.8
UK	16	35	30.0
USA	15	28	31.9
Social democratic regimes:			
Denmark	4	8	24.6
Norway	11	—	31.6
Sweden	5	—	34.2
Continental Europe:			
France	20	42 ^a	36.0 ^a
Germany	14	11	35.0
Netherlands	8	28	38.7
Southern Europe:			
Italy	39	81	45.4
Spain	37	63	45.8
Japan	65	—	33.1

^a Estimated average from INSEE (1990, Fig. 1).

Source: Col. 1: OECD (1994c, Table 13); col. 2: for EU countries (except Germany) the Europanel, 1994 (Bison and Esping-Andersen, 1998) and OECD (1994a, Table 1.18); col. 3: Bonke (1995) and UN (1991, Table 7); German time-budget data are from Bundesministerium (1996, Table 4.8).

Η εξάρτηση από την οικογένεια είναι μικρή όταν το κοινωνικό κράτος καλύπτει ουσιαστικά την τιμή της αγοράς μέσω επιδοτήσεων. Το θετικό αντίκτυπο όμως των επιδοτήσεων μπορεί να ακυρωθεί από το φορολογικό σύστημα που εμμέσως πλην σαφώς «τιμωρεί» τις γυναίκες που εργάζονται. Το κόστος ευκαιρίας για τη σύζυγο-εργαζόμενη γίνεται υψηλό για την οικογένεια εάν οι απολαβές συνεπάγονται ένα βαρύ οριακό φόρο στο εισόδημα του συζύγου ή όταν τα δικαιώματα παροχών (πχ ανεργία) είναι κατά πολύ μειωμένα όταν η γυναίκα εργάζεται.

Στις οικογένειες όπου και οι δυο σύζυγοι εργάζονται και έχουν δυο μικρά παιδιά, στα πιο οικογενειοποιημένα συστήματα υπάρχουν εξαιρετικά

μειωμένα επιδόματα προς αυτές. Αν υπολογίσουμε το καθαρό κόστος την ημερήσιας φροντίδας δυο μικρών παιδιών, συμπεριλαμβανομένου των επιδοτήσεων και την φοροαπαλλαγών, είναι ξεκάθαρο ότι οι περισσότερες οικογένειες στις περισσότερες χώρες είναι αποκλεισμένες. Το καθαρό κόστος φροντίδας τους στη Σκανδιναβία θα είναι μια δημόσια παροχή, στη Γαλλία θα επιδοτείται μέσω κρατικής ρύθμισης, στις Η.Π.Α θα υπάρχουν οι φτηνές αγορές που θα προσφέρουν τη λύση και σε άλλα συστήματα δεν θα προβλέπεται προοπτική κάλυψης. Εδώ είναι που γίνεται τόσο αναγκαία η ύπαρξη οικογένειας που θα καλύψει το κενό. Εν κατακλείδι, η οικογένεια εάν αναπτυχθεί εσωτερικά μέσα σε ένα σύστημα ευημερίας καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι το νοικοκυριό παραμένει ακόμα μια πηγή-κλειδί για την παραγωγή κοινωνικής ευημερίας.

Ένας ακόμη σημαντικός άξονας μελέτης που αξίζει να αναλυθεί είναι η σχέση της οικογενειοποίησης με την υπογονιμότητα. Πρόκειται για ένα ακόμη παράδοξο σύμφωνα με το οποίο η οικογενειακή πολιτική μοιάζει να είναι αντιστρόφως ανάλογη της δημιουργία οικογένειας. Ειδικότερα, όσο πιο υψηλή είναι η γυναικεία απασχολησιμότητα τόσο υψηλότερα είναι και τα ποσοστά γονιμότητας. Εδώ είναι σημαντικό να τονίσουμε πως η γονιμότητα μιας κοινωνίας έχει άμεση σύνδεση με την οικονομική μεγέθυνση, καθώς διευκολύνει την επίλυση πολλών δημοσιονομικών προβλημάτων (πχ βιωσιμότητα συνταξιοδοτικών συστημάτων). Όμως, στο αρχικό ερώτημα γιατί υπάρχει θετική συσχέτιση της γυναικείας απασχολησιμότητας και των ποσοστών γονιμότητας υπάρχει η εξής διαλεκτική σύμφωνα με τον Esping – Andersen. Σαφώς και τίθεται το θέμα της συμφιλίωσης της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή, όμως έχει αλλάξει ο τρόπος και οι συνθήκες. Εάν οι γυναίκες, στερούνται εναλλακτικές και είναι περιορισμένες στο να διεκπεραιώνουν οικιακή εργασία, προφανώς και η πιθανότητες να διεκδικήσουν μια καριέρα μειώνονται. Όμως, σε αντίθεση με την δεκαετία του 1960, οι σημερινές γυναίκες είναι κατά πολύ πιο μορφωμένες (ξεπερνώντας σε πολλές περιπτώσεις και τα ποσοστά των ανδρών) και πλέον επιζητούν οικονομική ανεξαρτησία και μόνιμη ενσωμάτωση στην εργασιακή ζωή. Αυτή η έλλειψη συμφιλίωσης των δυο παραγόντων (επαγγελματικού και οικογενειακού) ενώ άλλοτε τις εξωθούσε στο να καταλήξουν νοικοκυρές,

σήμερα, μειώνουν ή και θυσιάζουν την πιθανότητα να τεκνοποιήσουν, μειώνοντας δραματικά τα ποσοστά γονιμότητας, πράγμα που με τη σειρά του πλήττει την οικονομία της κοινωνίας. Ενώ σε χώρες, που έχει επιτευχθεί σε μεγαλύτερο ποσοστό η συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, παρατηρείται αύξηση των γεννήσεων (Σκανδιναβικές χώρες). Γιατί όμως τα υψηλά οικογενειοποιημένα κράτη δυσκολεύονται να υιοθετήσουν πολιτικές συμφιλίωσης; Μια πρώτη εξήγηση είναι ότι σε αυτές τις χώρες υπάρχουν υψηλά ποσοστά αυτό-απασχολούμενων και οικογενειακών επιχειρήσεων και η συμφιλίωση στηρίζεται κατά κάποιον τρόπο σε άλλου είδους πηγή. Εδώ, να σημειωθεί ότι η έννοια της μερικής απασχόλησης σε αυτές τις χώρες δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη. Ένας άλλος λόγος αποτελεί το γεγονός ότι τα υψηλά ποσοστά υπογονιμότητας συνδέονται με την μακροχρόνια νεανική ανεργία. Γίνεται λόγος για τις περιπτώσεις όπου οι νέοι άνθρωποι, δεν έχουν εναλλακτικές πηγές εισοδήματος και κατ' επέκταση δυσχεραίνεται η αυτονομία τους. Το πρόβλημα με τα οικογενειοποιημένα συστήματα είναι ότι πιστεύουν ότι τα οικονομικά βάρη που αφορούν τη δημιουργία οικογένειας βαραίνουν καθαρά την οικογένεια. Με βάση όλα αυτά, στις χώρες της Νότιας Ευρώπης συχνά γίνονται αντιληπτές περιπτώσεις όπου νέοι ενήλικες διαμένουν στο πατρικό τους σπίτι μέχρι και την ηλικία των 30 και ίσως και παραπάνω. Επομένως, η σχέση μεταξύ γυναικείας απασχόλησης και γονιμότητας μετατρέπεται σε θετική όταν αλλάζουν κάποιες δυνάμεις: εάν δημιουργηθούν κέντρα ημερήσιας φροντίδας παιδιών που λειτουργούν με ευέλικτο ωράριο, ώστε να καλύπτουν τον εργασιακό χρόνο των γονέων και όταν το καθεστώς εργασίας μερικής απασχόλησης εφαρμοστεί περισσότερο. Το πρώτο μέτρο αποτελεί ένα μέτρο κοινωνικής πολιτικής που βασίζεται στην παροχή υπηρεσιών και το δεύτερο, μέσω της στελέχωσης τέτοιων δομών, αποτελεί εναλλακτικό τρόπο μείωσης της ανεργίας.

Κοινωνική Πολιτική και Οικογένεια στην Ελλάδα

Μετά την οικονομική κρίση που παρουσιάστηκε από το 1975 και έπειτα παρατηρήθηκε μια αλλαγή στη μορφή του έως τότε κράτους πρόνοιας. Πολλές από τις κοινωνικές παρεμβάσεις που υλοποιούνταν μέσω του κρατικού μηχανισμού μετατέθηκαν στη σφαίρα των υπηρεσιών του τριτογενή τομέα της οικονομίας. Το νέο μοντέλο κράτους πρόνοιας ονομάστηκε πλέον κράτος ευημερίας, το οποίο διαμορφωνόταν κάθε φορά ανάλογα με τις σχέσεις μεταξύ της οικογένειας, του κράτους και της αγοράς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τυπολογία του Esping-Andersen σχετικά με το φιλελεύθερο, συντηρητικό-κορπορατιστικό και το σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ευημερίας. Κριτήριο κατηγοριοποίησης είναι πρώτον, ο βαθμός που τα απαραίτητα αγαθά για την κάλυψη βασικών αναγκών αποτελούν κοινωνικό δικαίωμα και «αποεμπορευματοποιούνται», δεύτερον, ο βαθμός που τα κοινωνικά αγαθά είναι καθολικά και κατά πόσο στοχεύουν να αμβλύνουν τις κοινωνικές ανισότητες και τρίτον, το είδος της σχέσης ανάμεσα στην οικογένεια, το κράτος και την οικονομία που διαμορφώνει και το είδος της κοινωνικής προστασίας. Όσον αφορά την οικογένεια, σε αυτή μπορεί να παρέχεται επικουρική βοήθεια (όταν δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στο ρόλο της) κάτι που γίνεται περισσότερο στα φιλελεύθερα και συντηρητικά καθεστάτα είτε να παρέχεται προληπτική στήριξη με στόχο να περιοριστεί η εξάρτηση των μελών της από την ίδια, πράγμα που παρατηρούμε στα σοσιαλδημοκρατικά καθεστάτα.

Η Ελλάδα και άλλες μεσογειακές χώρες δεν συγκαταλέγονται αμιγώς σε κάποιο από τα παραπάνω καθεστάτα ευημερίας. Αποτελούν ξεχωριστό μοντέλο, το λεγόμενο μεσογειακό καθεστώς ευημερίας. Χαρακτηριστικό του μεσογειακού προτύπου είναι ότι η οικογένεια προστατεύει είτε επικουρικά είτε προληπτικά τα μέλη της από τους διάφορους κοινωνικούς κινδύνους που έχουν να αντιμετωπίσουν ως άτομα και ως πολίτες. Παράλληλα, το κράτος δεν προστατεύει από τις ανεξέλεγκτες επιρροές της αγοράς στην διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Το συγκεκριμένο μοντέλο, εξετάζοντάς το από τη σκοπιά της διάκρισης φύλου, αντιμετωπίζει τις γυναίκες ως συζύγους και μητέρες, ενώ παράλληλα τις προωθεί στην αγορά εργασίας όταν υπάρχει οικονομική ανάγκη, χωρίς προστασία. Εν ολίγοις έχει ελεγκτικό χαρακτήρα τόσο πάνω στην αμειβόμενη όσο και στη μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών, θεωρώντας παράλληλα την εργασία φροντίδας άκρως γυναικεία υπόθεση (Μ. Στρατηγάκη, 2007). Υπάρχουν πολλές θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις που

υποδηλώνουν άμεσα και έμμεσα ότι ο βαθμός που προωθείται η οικογένεια έναντι της απασχόλησης των γυναικών και αντιλήψεις ισότητας του φύλου αποτελούν σημαντική διάσταση με την οποία καθορίζεται και διαμορφώνεται ένα καθεστώς ευημερίας. Μεγάλη σημασία, όταν πρόκειται περί πολιτικής, έχει και ο χρησιμοποιούμενος πολιτικός λόγος, ο οποίος διαμορφώνει και επηρεάζει την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, το πρόβλημα φροντίδας των παιδιών ή των υπερηλίκων μιας οικογένειας παρουσιάζεται ως πρόβλημα που άπτεται της ισότητας των φύλων, όμως στην πραγματικότητα συντελεί στην υποτίμηση της οικιακής εργασίας των γυναικών, κυρίως των χαμηλών εισοδηματικών τάξεων, οι οποίες λόγω της μεγάλης οικονομικής ανάγκης συμμετέχουν στην αγορά εργασίας με εξαιρετικά άνισους όρους. Αντίθετα οι γυναίκες-μητέρες των υψηλότερων εισοδηματικών τάξεων, που πολλές φορές συμμετέχουν στην αγορά εργασίας στα πλαίσια του προτύπου της καλής μητέρας και στην ανάγκη προσωπικής ολοκλήρωσης μέσα από την αμειβόμενη εργασία, προσλαμβάνουν άλλες γυναίκες για να αναλάβουν τη φροντίδα των παιδιών τους. Στην πλειονότητά τους, τα υπάρχοντα μέτρα κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα δεν ανταποκρίνονται στην μεγάλη ποικιλία που παρουσιάζουν τα οικογενειακά μορφώματα (πχ οικογένειες εκτός γάμου κλπ), με αποτέλεσμα αυτές οι οικογένειες να απειλούνται συχνά με κοινωνικό αποκλεισμό επειδή δεν συγκεντρώνουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να επωφεληθούν από προγράμματα οικογενειακής πολιτικής, να χαρακτηρίζονται ως «προβληματικές» και πολλές φορές να παρουσιάζουν φαινόμενα κοινωνικής παθολογίας, όπως η παιδική βία κα (Όλγα Στασινοπούλου, «*Η Κοινωνική Πολιτική για τη στήριξη του γάμου και της οικογένειας*»).

Η έννοια της κοινωνικής μητρότητας

Η οικογένεια είναι ένας από τους πρωταρχικούς φορείς κοινωνικής πολιτικής. Όπως επισημάνθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο είναι ένας κοινωνικός θεσμός που οργανώνει την βιολογική αναπαραγωγή αλλά και την κοινωνική μητρότητα. Παραδοσιακές αντιλήψεις και στερεότυπα σε σχέση με τους ρόλους των φύλων επηρεάζουν και επηρεάζονται από τις εκάστοτε κοινωνικές πολιτικές που αφορούν την οικογένεια (Μ. Στρατηγάκη, 2007). Για ορισμένους η μητρότητα και η δημιουργία οικογένειας αποτελεί ένας από τους βασικούς προορισμούς του

ανθρώπου, ενώ για κάποιους άλλους θεωρείται στερεότυπο ότι η οικογένεια και η μητρότητα είναι αναγκαίο αποτέλεσμα της ανθρώπινης φύσης - εντούτοις θεωρούν ότι είναι μια κοινωνική κατασκευή προσδιορισμένη από οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτισμούς παράγοντες. Όπως προκύπτει και από τις συνεντεύξεις, οι ρόλοι και οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ των φύλων αλλάζουν κυρίως με την εισαγωγή των γυναικών στην αγορά εργασίας και σε αυτό θα πρέπει να συμβαδίσουν και οι πολιτικές και η νομοθεσία, για την καλύτερη ανταπόκριση στις νέες ανάγκες που προκύπτουν.

Οι φεμινιστικές αναλύσεις της μητρότητας αναπτύχθηκαν κατά το δεύτερο μισό του φεμινιστικού κινήματος και είχαν σκοπό τον έλεγχο του γυναικείου σώματος από τις ίδιες τις γυναίκες και την προστασία των βιολογικών τους δικαιωμάτων. Σε εκείνο το διάστημα παρατηρείται και αύξηση των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής (ΝΤΑ). Σε αυτό το σημείο τίθενται τα εξής διλήμματα περί μητρότητας: Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις αφενός φαίνεται να συμφωνούν στο ότι η οικογένεια διαδραματίζει επιβαρυντικό παράγοντα ως προς την έμφυλη ιεράρχηση ως προς τα ζητήματα μητρότητας, ορισμένες προσεγγίσεις αφετέρου τόνισαν την αποδέσμευση των γυναικών από τον μητρικό ρόλο, που ιστορικά ήταν άμεσα συνδεδεμένος με την γυναικεία φύση. Σε αυτή την κατεύθυνση, υποστηρίχθηκε η πολιτική που πρέσβευε ότι σε περίπτωση άρνησης εγκυμοσύνης, υπάρχει η δυνατότητα των ΝΤΑ, αποσυνδέοντας την βιολογική αναπαραγωγική λειτουργία με την κοινωνική μητρότητα. Από την άλλη πλευρά, υπήρχαν προσεγγίσεις που τόνισαν τη σημασία της λήψης του πλήρους ελέγχου του γυναικείου σώματος από τις ίδιες γυναίκες. Αυτού του είδους η οπτική υποστήριξε ότι η εγκυμοσύνη και η τεκνοποίηση θα πρέπει να είναι διαδικασία απελευθέρωσης για την γυναίκα, πέρα από τον έλεγχο έμφυλων εξουσιών και ΝΤΑ. Αυτές οι δυο θεωρίες γύρω από το θέμα της μητρότητας αφορούν την σύγχρονη διαλεκτική και ακολουθούμενη πολιτική στις κοινωνίες, αν και θα λέγαμε ότι στην Ελλάδα είναι ακόμα δυνατή η αντίληψη ότι το μητρικό ένστικτο είναι δεδομένο σε κάθε γυναίκα, έχει δεν έχει παιδιά, καθώς επίσης και το γεγονός ότι η γυναίκα έχει την πρωταρχική ευθύνη ανατροφής των παιδιών, ακόμα και όταν εργάζεται. Με βάση αυτό διαμορφώνεται και μια ολόκληρη κοινωνική πολιτική, αλλά και η σύγχρονη οικογένεια αποκτά έναν διαφορετικό ρόλο άτυπου μηχανισμού κοινωνικής πολιτικής.

Η νομική ισότητα των δυο φύλων στην ελληνική οικογένεια

Από το 1975 οι διατάξεις για την ισότητα των φύλων, οι οποίες ήταν το αποτέλεσμα των παρεμβάσεων των γυναικείων οργανώσεων και ειδικότερα του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, οδήγησαν την θεσμική μετατροπή του συστήματος που αφορά τη φύση των οικογενειακών σχέσεων. Χαρακτηριστικό σύνθημα της εποχής: «Δεν είμαι του ανδρός μου, δεν είμαι του πατρός μου, θέλω να είμαι ο εαυτός μου». Το σύνθημα αυτό εξέφραζε την άρνηση των γυναικών απέναντι στην ανδρική εξουσία μέσα στην οικογένεια, που κυριαρχούσε στο παλαιό οικογενειακό δίκαιο. Μερικά χαρακτηριστικά αυτού του δικαίου ήταν τα εξής: Τα νόμιμα δικαιώματα των απογόνων προϋπέθεταν γάμο, καθώς δεν μπορούσε να ιδρυθεί οικογένεια με μόνη την αναγνώριση του πατέρα, η προίκα ήταν θεσμοθετημένη υποχρέωση της γυναίκας για να συμβάλει και αυτή στα βάρη του γάμου με αποκλειστική διαχείριση της από τον σύζυγο, η γυναίκα έπαιρνε πλέον το επώνυμο του συζύγου της και η ανατροφή, η φροντίδα των παιδιών και η οικιακή εργασία ήταν στην αποκλειστική ευθύνη της γυναίκας. Ο σχετικός νόμος περί ισότητας των φύλων (Ν. 1329/1983) ψηφίστηκε από το ΠΑΣΟΚ το 1983, ενώ είχε παρέλθει το χρονικό περιθώριο το οποίο προέβλεπε την θέσπιση της τυπικής ισότητας ανάμεσα στους συζύγους και κατ' επέκταση τον εκσυγχρονισμό της οικογένειας (Μ. Στρατηγάκη, 2007). Κατ' αυτόν τον τρόπο έχουμε τη μετατροπή της πατριαρχικής οικογένειας σε ισότιμη οικογένεια, στην οποία οι δυο σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού στις οικογενειακές ανάγκες και αίρονται οι παραπάνω θεσμοθετήσεις. Επίσης, το κατώτατο όριο ηλικίας τέλεσης του γάμου ορίστηκε το 18^ο έτος, εξισώθηκαν τα παιδιά που γεννιούνται εντός γάμου με αυτά που γεννιούνται εκτός γάμου και ενισχύθηκε νομικά η θέση της άγαμης μητέρας. Μεταξύ άλλων, υπήρξαν και καινοτόμες διατάξεις όσον αφορά το διαζύγιο (συναινετικό διαζύγιο και αξίωση συμμετοχής στην περιουσία που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του γάμου). Πλέον δεν χρειαζόταν υπαιτιότητα του ενός συζύγου για να δοθεί στον άλλον σύζυγο το δικαίωμα για διαζύγιο αλλά ο αντικειμενικός κλονισμός γάμου αποτέλεσε πλέον αιτία διαζυγίου.

Με τον Ν. 2238/1994, άρθρο 5, το φορολογικό δίκαιο εξακολουθεί να περιέχει διατάξεις που παραβιάζουν το Σύνταγμα, αφού θεωρεί δεδομένη την οικονομική

εξάρτηση της συζύγου από το σύζυγο και υποχρεώνει να υποβάλλουν οι σύζυγοι κοινή φορολογική δήλωση παρά το γεγονός ότι ο φόρος υπολογίζεται ανά άτομο.

Παρά τα νεωτεριστικά δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, η ελληνική οικογένεια χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από το μοντέλο του ασύμμετρου καταμερισμού συζυγικών ρόλων. Αυτό σημαίνει ότι ο σύζυγος-πατέρας είναι ο αρχηγός της οικογένειας, ο κύριος (αν όχι ο μοναδικός) οικονομικός παράγοντας και στη γυναίκα εμπίπτουν οι ασχολίες που έχουν να κάνουν με την ανατροφή των παιδιών και του οίκου. Ο βαθμός κατά τον οποίο ένα ζευγάρι υιοθετεί αδιαφοροποίητους-ισότιμους ρόλους μέσα στην οικογένεια που δημιουργεί οφείλεται σε παράγοντες όπως το εκπαιδευτικό επίπεδο, η άσκηση του επαγγέλματος του άνδρα και της γυναίκας, ο αριθμός και η ηλικία των παιδιών, η γεωγραφική εγγύτητα με συγγενείς (κυρίως με παππούδες και γιαγιάδες).

Ένα επόμενο ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί συμβαίνει αυτή η μεγάλη προσκόλληση της ελληνικής οικογένειας στους παραδοσιακούς-ασύμμετρους ρόλους ανάμεσα στους συζύγους. Από το 1990 και έπειτα η πυρηνική οικογένεια βασίστηκε σε δυο θεμελιώδη στοιχεία: στην επιρροή του συγγενικού δικτύου (παππούς, γιαγιά) και η ύπαρξη οικιακής βοηθού (Κλειώ Πρεσβέλου & Αναστασία –Βαλεντίνη Ρήγα, 2013). Η εσωτερική μετανάστευση που σημειώθηκε τις προηγούμενες δεκαετίες πριν το 1990 από τα διάφορα διαμερίσματα της Ελλάδας προς μεγαλύτερα αστικά κέντρα όπως την πρωτεύουσα οδήγησε σε μια συνάθροιση συγγενών σε γειτονιές και συνοικίες, ενισχύοντας τα οικογενειακά δεσμά μέσω συμπεριφορών αλληλοβοήθειας και αλληλοεξυπηρέτησης. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε η επονομαζόμενη «αστική εκτεταμένη οικογένεια» (Δημήτρης Γεώργας, 2004). Αυτή η τακτική είχε αντίστοιχες επιπτώσεις. Αρχικά διευκόλυνε το ζευγάρι στην οικιακή οργάνωση και στη φύλαξη των παιδιών. Η βοήθεια αυτή ήταν ιδιαίτερα σημαντική εφόσον και οι δυο σύζυγοι εργάζονταν και η γυναίκα απαλλάσσεται από αρκετή σωματική κούραση και άγχος των οικιακών δραστηριοτήτων. Η επόμενη συνέπεια έχει να κάνει με τον έμμεσο ή άμεσο έλεγχο που ασκούν οι υπόλοιποι συγγενείς στα παιδιά και στη ζωή της οικογένειας. Η τρίτη συνέπεια είναι σχετικά με τους παππούδες και τις γιαγιάδες, οι οποίοι αποτελούν άτυπη μορφή κοινωνικής βοήθειας και παροχών. Αυτό το στοιχείο αποτελεί την ουσία της πολυπλοκότητας και ιδιορρυθμίας της ελληνικής οικογένειας και εξαιτίας αυτού διαφέρει από την δυτικοευρωπαϊκή. Με βάση τα παραπάνω έχουμε και έναν εξωτερικό παράγοντα που προστίθεται και δυσχεραίνει

την υιοθέτηση του μοντέλου των αδιαφοροποίητων ρόλων μεταξύ των συζύγων, ο οποίος είναι : η εξωτερική οικιακή βοήθεια από μετανάστριες που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Και πάλι είχαμε την σχεδόν πλήρη απαλλαγή της γυναίκας από τις οικιακές ασχολίες και πάλι ο άνδρας σύζυγος δεν αναγκάζεται να συμμετάσχει σε αυτές.

Εν ολίγοις, τα ωράρια εργασίας των συζύγων, ο περιορισμένος χρόνος ενασχόλησης με τα παιδιά (εκπαίδευση, ψυχαγωγία κλπ), το υψηλό οικονομικό κόστος του παιδιού για τη μεσαία ελληνική οικογένεια, η έλλειψη δημοτικών παιδικών σταθμών είναι παράγοντες που δυσχεραίνουν την υιοθέτηση μιας στάσης ανεξαρτησίας από τους συγγενείς και διαιωνίζουν τους παραδοσιακούς ρόλους μεταξύ των συζύγων μιας και το πρόβλημα απλώς αναβάλλεται ως προς την επίλυσή του. Αντιθέτως, ο συμμετοχικός διάλογος και οι διαπραγματεύσεις σχετικά με τις οικογενειακές υποθέσεις τείνουν σε ένα μοντέλο ισονομίας και αδιαφοροποίητων ρόλων, όπου κυριαρχεί ο αλληλοσεβασμός, η ευαισθησία και η συνευθύνη (Κλειώ Πρεσβέλου, Αναστασία - Βαλεντίνη Ρήγα 2013).

Η πατρική συμμετοχή στην ανατροφή του παιδιού

Υπάρχουν πλευρές στην οικογενειακή ζωή που δεν ισχύει το αδιαφοροποίητο των ρόλων μεταξύ των δυο φύλων. Αυτές οι πλευρές αφορούν την φροντίδα και την διαπαιδαγώγηση του παιδιού, όπου υπάρχει επιμερισμός ανάμεσα στον άνδρα-πατέρα και τη γυναίκα – μητέρα και ταυτόχρονα το παιδί έχει ανάγκη και τους δυο, γιατί ο κάθε γονιός από τους δυο αλληλεπιδρά διαφορετικά μαζί του. Με την αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών είναι γνωστές οι δηλώσεις γονιών που αναφέρουν «Εγώ είμαι και μάνα και πατέρας για το παιδί μου». Αυτές είναι μη ομαλές αλλά αναπόφευκτες καταστάσεις παιδιών που βιώνουν μόνο τον έναν γονέα (Ρήγα & Γκιζιάκη ,1994). Όπως η έννοια της μητρότητας που αναφέραμε παραπάνω, έτσι και η έννοια της πατρότητας είναι κατ' αρχήν κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή. Η σημασία της πατρότητας αποδίδεται μέσω της κοινωνίας και της κουλτούρας. Στη νεωτερική οικογένεια οι γονείς προβληματίζονται έντονα για τη διαπαιδαγώγηση που δίνουν στα παιδιά τους αλλά και την πορεία που θα έχουν στο μέλλον και για να επιτευχθεί ο σκοπός τους απαιτείται συνεχή συνεργασία, συμμετοχή και συμπληρωματικότητα του ενός στο ρόλο του άλλου. Από τη δεκαετία του 1950 ο

ψυχαναλυτής J. Lackan επεσήμανε ότι ο πατρικός ρόλος είναι οικουμενικός και αναντικατάστατος, υπάρχει σε όλες τις κοινωνίες. Η ανισότητα και η ανομοιογένεια αποτελεί χαρακτηριστικό της οικογενειακής ομάδας. Άλλο ρόλο έχει ο πατέρας, άλλον η μητέρα και οι έρευνες που διεξήχθησαν με τους ψυχοκοινωνικούς σκοπούς που επιτελεί η επιρροή του καθενός, οδήγησε στην όλο και περισσότερη ανάμειξη του άνδρα στις οικιακές δραστηριότητες κυρίως όμως σχετικά με την διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Το φαινόμενο αυτό είναι πιο συχνό σε νεαρούς πατέρες κάτω των 50 ετών. Αυτό αποτελεί αναπόφευκτα μια μη υλική κοινωνική παροχή από ένα βασικό μέλος της οικογένειας προς τα υπόλοιπα και κυρίως προς την γυναίκα, που άλλοτε δεν υπήρχε.

Η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια μέσα στις οικογενειακές σχέσεις

Η βοήθεια των γονέων στις οικογένειες που έχουν δημιουργήσει τα παιδιά τους είναι ένα είδος εξυπηρέτησης που αποτελεί κατ' εξοχήν άτυπο μηχανισμό κοινωνικής παροχής, ιδίως όταν δεν υπάρχουν εναλλακτικές κοινωνικές δομές, κυρίως σε χώρες όπως η Ελλάδα. Η γέννηση ενός εγγονού/ής αλλάζει και τη ζωή των παππούδων/γιαγιάδων, δίνοντας πάλι νόημα στην καθημερινότητά τους και συσφίγγει τις σχέσεις μεταξύ των δυο γενεών, αφού τότε πολλές φορές οι διαφορές αμβλύνονται. Η βοήθεια που προσφέρεται από την πλευρά των ανιόντων (παππούδες και γιαγιάδες) αφορά κυρίως την φύλαξη και την φροντίδα των παιδιών όταν αυτά είναι μικρά, μπορεί επίσης να είναι χρηματική συνεισφορά για αγορά κατοικίας, επίπλων, ηλεκτρικών συσκευών, καθημερινών προϊόντων ανάγκης κλπ. Η κοινωνιολόγος Agnes Pitrou ήταν από τις πρώτες Ευρωπαϊές ερευνήτριες που μελέτησε το θέμα των μορφών αλληλεγγύης που σημειώνονται στο εσωτερικό των οικογενειών. Διέκρινε λοιπόν δυο τύπους αλληλεγγύης: 1. «Η βοήθεια που εξασφαλίζει την επιβίωση»: υλική βοήθεια που διευκολύνει την καθημερινή ζωή των μελών και υπάρχει όταν η οικογένεια αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες επιβίωσης-περιορισμένα οικονομικά μέσα (πχ μονογονεϊκές οικογένειες). 2. «Η βοήθεια για κοινωνική ανέλιξη και προαγωγή»: αυτού του είδους η βοήθεια εξασφαλίζει στην νεότερη γενιά όλα τα μέσα που χρειάζεται για να ανελιχθεί κοινωνικά στην κλίμακα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι οι τυχόν αρνητικές σχέσεις μεταξύ των μελών μιας οικογένειας μπορεί να οδηγήσουν μέχρι και σε δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, μιας και αναχαιτίζεται η κοινωνική προσφορά των συγγενών. Βέβαια, αυτό μαζί με άλλους παράγοντες μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό και φτώχεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση μιας συνεντευξιαζόμενης, της οποίας η οικογένεια βιώνει κάτι ανάλογο.

Παράλληλα, μπορούμε να πούμε ότι τα τελευταία χρόνια ο «νόμος της αμοιβαιότητας» μεταξύ των γενεών μιας οικογένειας έχει εξασθενήσει είτε εξαιτίας των νεωτεριστικών προτύπων περί ανεξαρτησίας και αυτονομίας, λόγω οικογενειακών διαφωνιών και διενέξεων είτε εξαιτίας της μεγάλης κινητικότητας που μεγαλώνει συχνά τις αποστάσεις μεταξύ των συγγενών (γεωγραφική εγγύτητα) (Αντωνοπούλου, 2010). Ωστόσο, παρόλο που οι στενή συμβίωση τριών γενεών στην ίδια οικογενειακή εστία αποτελεί πολλές φορές αφορμή διενέξεων, σε γενικές γραμμές έχει ευεργετικές επιδράσεις και στις τρεις γενιές. Στην Ελλάδα, ακόμη και όταν η οικογένεια αποφασίζει να απομακρυνθεί από τους παππούδες και τις γιαγιάδες για περισσότερη αυτονομία, διαχωρίζει την οικογενειακή εστία, αλλά η συχνότητα των επαφών μαζί τους παραμένει το ίδιο συχνή. Σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι οι σχέσεις αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών σε μια οικογένεια είναι αμφίδρομες. Η οικογένεια πολλές φορές αναλαμβάνει και τη φροντίδα των ηλικιωμένων μελών της, σε ποσοστό 66% (Ter Bekke & Gokkema, DEMOS. Sept. 2007). Βασικό συμπέρασμα που βγήκε από την έρευνα αυτή είναι ότι οι κρατικές παροχές και η οικογενειακή βοήθεια επιτελούν συμπληρωματικούς ρόλους. Το ύψος των ποσοστών στις ελληνικές απαντήσεις είναι συνδυασμός δυο καταστάσεων: της έλλειψής κρατικής αρωγής αφενός, και την βαθιά πεποίθηση που επικρατεί στην ελληνική κοινωνία ότι οφείλει να βοηθά και να φροντίζει όχι μόνο τους ηλικιωμένους συγγενείς αλλά και τους συγγενείς της ευρύτερης οικογένειάς του. Βέβαια αυτό είναι πλέον μια κοινωνικά αναγνωρισμένη πρακτική και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, αλλά ο βαθμός και η συχνότητα σε χώρες σαν την Ελλάδα (Ιταλία, Ισπανία κλπ) υπερτερεί.

Οι ηλικιωμένοι συγγενείς μπορούν ακόμη να προσθέσουν στο «κοινωνικό κεφάλαιο» των νεότερων μελών μιας οικογένειας. Ο κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu εισήγαγε την έννοια αυτή, ορίζοντάς το ως η αξία του κάθε ατόμου που δεν καθορίζεται μόνο από το μέγεθος του υλιστικού κεφαλαίου (χρήματα, ακίνητα,

μετοχές κλπ) αλλά όλα εκείνα τα ατομικά εφόδια που έχει προσλάβει το άτομο μέσα από τους συγγενείς του, υπό την προϋπόθεση ότι αυτό δεν περιορίζεται μόνο στις πλούσιες οικογένειες αλλά διαχέεται στην κλίμακα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Αυτό δεν θα πρέπει να το συγχέουμε με συμπεριφορές νεποτισμού και οικογενειοκρατίας που είναι επίσης συχνές στην ελληνική κοινωνία.

Όπως γίνεται κατανοητό οι σχέσεις φροντίδας και αλληλοβοήθειας είναι αμφίδρομες ανάλογα με τη φάση της οικογενειακής ζωής. Όσον αφορά το σημείο όπου οι ηλικιωμένοι πια γονείς γίνεται αποδέκτες βοήθειας και εξαρτώνται από την φροντίδα των παιδιών τους, η ερευνητική εμπειρία δείχνει ότι ανεξάρτητα από το μέγεθος του «αποθέματος» των συγγενών, μόνο ένα πολύ μικρό μέρος από το σύνολο του δυνητικού δικτύου των συγγενών συμμετέχει και ενεργοποιείται για να παρέχει βοήθεια στο μέλος που χρειάζεται. Ο αριθμός των συγγενών που ενεργοποιείται δεν ξεπερνά τα 3-5 άτομα για κάθε μέλος. Πρόκειται κυρίως για γονείς στο 90% και σπάνια από αδέρφια γεγονός που μας αποδεικνύει την προνομιούχα θέση που έχουν οι γονείς σε όλες τις φάσεις της οικογενειακής ζωής. Η τάσεις αυτές αφορούν και την ελληνική οικογένεια. Επίσης, διάφοροι κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες εμπλέκονται και διαφοροποιούν το βαθμό και την ένταση της οικογενειακής εμπλοκής σε καθημερινά θέματα. Στη βάση αυτή, είναι χαρακτηριστικό ότι στα μεσαία κοινωνικά στρώματα η οικογενειακή συμπαράσταση σε περίπτωση ανάγκης κατέχει σημαντική θέση ως αξία, σε αντίθεση με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα όπου η βοήθεια στις δύσκολες στιγμές φαίνεται συχνά να μειώνεται. Αυτή η διαφοροποίηση συντελεί επιπρόσθετα και στην ενίσχυση της ανισότητας, στο μέτρο που κάποια άτομα είναι προνομιούχα ως προς την βοήθεια που δέχονται από την οικογένεια τους (Λάουρα Μαράτου –Αλιπράντη, 1999).

Τα πιο αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας που προκύπτουν και από την ποιοτική έρευνα της παρούσας εργασίας είναι η παιδοκεντρικότητα, ως η υπερπροστατευτική στάση των γονέων απέναντι στο παιδί και η οικογενειοκεντρικότητα, ως η τάση εσωστρέφειας από την κοινότητα στην οικογένεια. Αιτίες των παραπάνω αποτέλεσαν η εσωτερική μετανάστευση προς αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη κλπ) για ανεύρεση ασφάλειας και εργασίας, η ανάγκη για αποφυγή εχθροπραξιών από τον Εμφύλιο πόλεμο και μετά, καθώς επίσης και η εστίαση στην βελτίωση του μέλλοντος των παιδιών. Οι ραγδαίες αλλαγές που παρατηρήθηκαν στα αστικά κέντρα και τα κατέστησαν πιο άγνωστα και πιο εχθρικά,

έκανε τους γονείς να αυξήσουν τον έλεγχο που ασκούσαν στα παιδιά τους, επιτηρώντας την πορεία τους στο σχολείο αλλά και εξωσχολικά. Την δεκαετία του 1980, η οικονομική άνοδος και οι παροχές του κράτους πρόνοιας, ώθησε τις οικογένειες να επιδιώξουν αρτιότερη εκπαίδευση για τα παιδιά τους, στα πλαίσια εύρεσης μιας καλής εργασίας στο μέλλον. Η εμφάνιση των φροντιστηρίων και η εισαγωγή στην ανώτατη εκπαίδευση έγινε αυτοσκοπός για την σύγχρονη οικογένεια της εκδημοκρατιζόμενης Ελλάδας και κάπως έτσι εγκαθιδρύθηκε το μοντέλο του επεμβατικού - υπερπροστατευτικού – παιδοκεντρικού γονέα ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία. Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα, άλλωστε που οι νέοι αφήνουν την πατρική εστία μετά τα τριάντα τους χρόνια, κατά τη διάρκεια αυτού του διαστήματος πολλές, αν όχι όλες, από τις οικονομικές δυσκολίες και καθημερινές ανάγκες αναλαμβάνουν οι γονείς και υπόλοιποι συγγενείς (Κλειώ Πρεσβέλου & Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα, 2013). Οι επιπτώσεις της παιδοκεντρικότητας είναι ότι εμποδίζει τους εφήβους και νεαρούς ενήλικους να απογαλακτιστούν και να αυτονομηθούν και προκαλεί επίσης συνεχείς διενέξεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, ειδικά αν υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις. Η καθυστέρηση του απογαλακτισμού μπορεί να καθυστερήσει και αυτή με τη σειρά της τη σύναψη μιας σχέσης ή ενός γάμου, άρα τη δημιουργία μιας νέας οικογένειας. Αιτίες από την άλλη για την καθυστέρηση μπορεί να είναι η ανεργία, η έλλειψη σταθερής απασχόλησης, το χαμηλό εισόδημα, οι υψηλές τιμές ενοικίων και κόστους ζωής γενικότερα και έτσι διαιωνίζεται ο φαύλος κύκλος της υπερπροστασίας των νέων από τις οικογένειές τους, ξεπερνώντας τα όρια της αξίας της αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης. Οφείλουμε να τονίσουμε εδώ ότι υπήρχε αντίστοιχη παιδοκεντρική τάση και στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, όμως η αφοσίωση στο παιδί και στις ανάγκες του είναι διαφορετική από την ελληνική περίπτωση, καθώς διαφέρουν τα αίτια, οι σκοποί και τα χρονικά όρια που είναι πιο αυστηρά, καθώς η παιδοκεντρικότητα λήγει με το τέλος των σπουδών.

Η πολιτική της μαζικής εκπαίδευσης των παιδιών και των νέων ανθρώπων οδήγησε στην αύξηση των εξόδων των νοικοκυριών αλλά και του κράτους. Οι κοινωνικές παροχές κάλυπταν ένα μέρος αυτών των εξόδων. Αυτό κατ' επέκταση οδήγησε σε μια αλλαγή ως προς τον παραδοσιακό τρόπο μεταβίβασης γνώσης αλλά και ως προς τον τρόπο εισόδου στην αγορά εργασίας. Ενώ προπολεμικά τα παιδιά κληρονομούσαν το μαγαζί, το γραφείο, το εργοστάσιο στο οποίο έδρευαν οι γονείς, πλέον η υψηλή κατάρτιση τους παρέχει περισσότερη ελευθερία στην επιλογή του επαγγέλματος και

δυνατότητα καλύτερου μισθού. Για τους λόγους αυτούς, ο υπολογισμός του κόστους του παιδιού και ο επιμερισμός αυτής της ευθύνης ανάμεσα στο κράτος και την οικογένεια, αποτέλεσε σημείο συνεχούς διαπραγματεύσεως στα κράτη πρόνοιας.

Οικιακή Εργασία, Κοινωνικές Υποδομές και συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Όπως προαναφέρθηκε, το φύλο που φροντίζει τα μέλη της οικογένειας κατασκευάζεται κοινωνικά μέσα από οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, οι οποίοι και ορίζουν τα όρια της ιδιωτικής σφαίρας (οικιακή σφαίρα-μη αμειβόμενη εργασία) από τα όρια της δημόσιας (αγορά εργασίας- αμειβόμενη εργασία). Κατ' επέκταση, στην ελληνική κουλτούρα ενυπάρχει ακόμα έντονα ο διαχωρισμός των «αντρικών» καθηκόντων και των «γυναικείων» καθηκόντων. Η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας αποτέλεσε την αρχή για την αμφισβήτηση αυτού του διαχωρισμού. Κατά τη μετάβαση από την οικογένεια του «ενός οικογενειακού/ ανδρικού μισθού» στην οικογένεια του «διπλού μισθού», το κράτος πρόνοιας ανέπτυξε ορισμένες πολιτικές συμφιλίωσης της εργασίας και της οικογένειας όπως (κοινωνικές δομές, γονικές άδειες κλπ). Οι κοινωνικές υποδομές, αφορούν μόνο την φροντίδα των παιδιών και άλλων εξαρτημένων ατόμων αφήνοντας άλυτο το πρόβλημα της οικιακής εργασίας στις περιπτώσεις που οι γυναίκα εργάζεται. Οι κοινωνικές πολιτικές που αφορούν την οικιακή φροντίδα βρίσκονται στον επίκεντρο των δημόσιων πολιτικών για την οικογένεια, για την ισότητα των φύλων και ειδικά για την προώθηση της γυναικείας απασχόλησης, ενώ η οικιακή εργασία έχει απασχολήσει λιγότερο (κυρίως με παρεμβάσεις ευαισθητοποίησης κρατικών φορέων που ειδικεύονται στην ισότητα). «Ποιος ή ποια φροντίζει τα παιδιά και τα άλλα εξαρτημένα μέλη της οικογένειας;» και «Με ποιους όρους και κάτω από ποιες συνθήκες παρέχεται η οικιακή φροντίδα;» είναι κεντρικά ερωτήματα για την σχεδίαση κοινωνικών πολιτικών.

Η συμφιλίωση των δυο παραγόντων, ως στόχος, εισήχθη από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα τη δεκαετία του 1980, στα πλαίσια της προώθησης της ισότητας των δυο φύλων στην αγορά εργασίας και επιδιώχθηκε μέσα από πέντε μεσοπρόθεσμα κοινοτικά προγράμματα για ίσες ευκαιρίες για τα δυο φύλα, διάρκειας από το 1982 έως το 2005. Η απορρόφηση και κατ επέκταση η ισότητα των γυναικών στην αγορά

εργασίας, αναχαιτιζόταν από την συσσώρευση των οικιακών καθηκόντων που κατείχαν. Έτσι, σε πρώτη φάση προωθήθηκε η περισσότερη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές εργασίες και δεύτερον η παροχή δομών φύλαξης των παιδιών. Στο πλαίσιο αυτό εκδόθηκε η Σύσταση του Συμβουλίου (ΕΕ L 123, 8.5.1992), η οποία ενθάρρυνε τα κράτη μέλη στην δημιουργία υπηρεσιών φύλαξης παιδιών σε προσιτές τιμές και σε όλες τις γεωγραφικές περιοχές⁴. Οι δομές αυτές επιδοτήθηκαν από εθνικές, περιφερειακές και τοπικές αρχές αλλά και από κοινωνικούς εταίρους. Παράλληλα, εκδόθηκε και η οδηγία που αφορούσε τις γονικές άδειες (96/34/ΕΚ), ανάγοντάς τες σε ατομικό δικαίωμα των εργαζομένων.

Ο στόχος της συμφιλίωσης υπήρξε σε θέση προτεραιότητας κατά τη δεκαετία του 1990 (gender mainstreaming), διότι η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας εξυπηρετούσε τον πρωταρχικό στόχο της ΕΕ για αύξηση της απασχόλησης. Το Gender Mainstreaming πρόκειται για μια παγκοσμίως αποδεκτή στρατηγική που προωθεί την ισότητα μεταξύ των φύλων. Περιλαμβάνει τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του φύλου και την επαγρύπνηση για τον στόχο της ισότητας μέσα από πολιτικά μέτρα, έρευνα, δημόσιο διάλογο, νομοθεσία, κατανομή πόρων καθώς και τον σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων (projects)(United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women). Στην πορεία της προσπάθειας αυτής, το ζήτημα της συμφιλίωσης ενσωματώθηκε στον έναν από τους τέσσερις πυλώνες της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση (ΕΣΑ). Στα συμπεράσματα των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων της Λισαβόνας (2000) και της Βαρκελώνης (2002) διατυπώθηκαν οι πρώτοι ποσοτικοί στόχοι σχετικά με αυτό το ζήτημα. Η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας θα έπρεπε να αγγίζει το 60% και οι υποδομές φροντίδας να κατέχουν ένα ποσοστό 33% των παιδιών που είναι κάτω των 3 ετών και 90% των παιδιών από 3 ετών μέχρι την υποχρεωτική τους εκπαίδευση έως το 2010. Εν ολίγοις, τα μέτρα δημόσιων πολιτικών που προτάθηκαν για την συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας αφορούν δυο κατευθύνσεις: α) την ανάπτυξη κοινωνικών υποδομών και υπηρεσιών φροντίδας με αμειβόμενη εργασία

⁴ Ειδικότερα, η σύσταση είχε στόχο: α) να ενθαρρύνει την ευελιξία και την ποικιλία των υπηρεσιών, ώστε να μπορούν να εξυπηρετηθούν όλα τα οικογενειακά μορφώματα και όλες οι τοπικές κοινωνίες, β) να ενθαρρύνει τη δυνατότητα φύλαξης των παιδιών στους γονείς που εργάζονται, εκπαιδεύονται ή ψάχνουν για εργασία και γ) να γίνει προσπάθεια τέτοια ώστε οι υπηρεσίες να παρέχουν την απαιτούμενη συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας αφενός αλλά και παιδαγωγικής επάρκειας αφετέρου (Μ. Στρατηγάκη, 2007).

έξω από τον οικιακό χώρο και β) τις διευθετήσεις του χρόνου της εργασίας, ώστε οι εργαζόμενοι/-ες να έχουν και οι ίδιοι χρόνο φροντίδας με τα παιδιά τους.

Στην Ελλάδα υπήρξε μεγάλη δυσκολία στην υιοθέτηση Ευρωπαϊκών Οδηγιών για πολιτικές που προωθούν την ισότητα των φύλων στην αγορά εργασίας και αυτό οφείλεται σε τουλάχιστον τρεις παράγοντες: 1. Το μεγάλο μερίδιο του άτυπου μέρους της ελληνικής οικονομίας, 2. Ο έντονος οικογενειακός χαρακτήρας των επιχειρήσεων και 3. Το μεγάλο ποσοστό των άνεργων γυναικών στην Ελλάδα σε σύγκριση με τους ευρωπαϊκούς μέσου ς όρους. Στην χώρα μας οι προσφυγές στην δικαιοσύνη για ζητήματα ισότητας φύλων είναι ελάχιστες. Μόνον στο δημόσιο τομέα μπορεί να εφαρμοστεί κάπως περισσότερο η αρχή της ισότητας. Βέβαια, ζητήματα ισότητας δεν υφίστανται μόνο στον τομέα της απασχόλησης αλλά και σε άλλους τομείς όπως η εκπαίδευση (Περίπτωση της Π. στο παράρτημα) και ευρύτερα στην πολιτιστική και κοινωνική κουλτούρα μιας κοινωνίας. Η Ελλάδα και ειδικότερα η Μεσσηνία, ως μια αρκετά συντηρητική κοινωνία, βρίθεται από ιστορίες έμφυλων διακρίσεων, οι οποίες πολύ δύσκολα ανατρέπονται καθώς αποτελούν μέρος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου (κώδικες, αξίες κλπ) μιας οικογένειας ή κοινότητας. Ωστόσο, τελευταία γίνεται αξιότιμη προσπάθεια για την διευκόλυνση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής κυρίως όσον αφορά την γυναικεία απασχόληση. Ένα παράδειγμα αυτής της προσπάθειας αποτελεί η δημιουργία της δομής «ΚΕΘΙ», δηλαδή του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας, το οποίο έχει το συντονιστικό ρόλο για διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα στην Ελλάδα, όπως την εφαρμογή του κοινωνικού προγράμματος «Κοινωνικό Ωράριο». Η ίδια λογική ακολουθήθηκε κυρίως στο σύνολο των νηπιαγωγείων και παιδικών σταθμών, των ολοήμερων σχολείων με περισσότερο ευέλικτο ωράριο, και των δομών που φροντίζουν ηλικιωμένους ή ΑΜΕΑ, τα οποία εντάχθηκαν στα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ)⁵ στη βάση της προώθησης της απασχόλησης και της ισότητας. Επίσης, τα πειραματικά έργα των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών, κατευθυνόμενα από την ΕΕ, όπως το EQUAL (2001-2006), υλοποίησαν πέντε έργα εξειδικευμένα όπως, τη δημιουργία κέντρων στήριξης της οικογένειας, δομές παροχής υπηρεσιών φροντίδας και φύλαξης παιδιών, κέντρα υποστήριξης εργαζόμενων γονέων, γραφεία διαχείρισης χρόνου, «τράπεζας χρόνου» κλπ. Η ανάπτυξη κοινωνικών δομών φροντίδας από το κράτος πρόνοιας και την τοπική αυτοδιοίκηση αποτελούσε βασικό εργαλείο αναδιανομής του εισοδήματος και

⁵ Τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) σχεδιάζονται σε εθνικό επίπεδο και εγκρίνονται από την ΕΕ.

ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής. Στις χώρες με μεγάλες κοινωνικές δαπάνες, η παροχή υπηρεσιών φροντίδας από τον τρίτο τομέα της οικονομίας ή τον ιδιωτικό τομέα μέσω δημόσιας επιχορήγησης κατακτούσε όλο και περισσότερο έδαφος. Στην Ελλάδα όμως, που χαρακτηρίζεται από μικρές κοινωνικές δαπάνες, τέτοιου είδους πολιτικές επεκτάθηκαν σημαντικά μόνο όταν εξασφαλίστηκε η χρηματοδότησή τους από τα τρία ΚΠΣ που σχεδίασαν και την πορεία των δομών αυτών από το 1989 έως και σήμερα. Την δημιουργία των υποδομών φροντίδας για παιδιά και εξαρτημένους ανθρώπους (πχ ηλικιωμένοι, ανάπηροι κλπ) ανέλαβαν οι τοπικές και περιφερειακές Αρχές, αφού θεωρήθηκε ότι εκείνες ήταν πιο κοντά σε αυτές τις κοινωνίες και γνώριζαν τις ανάγκες των κατοίκων. Έτσι λοιπόν, η πολιτική της αποκέντρωσης δρομολογήθηκε με τον Νόμο 2880/2001 ανατέθηκε στους ΟΤΑ η ευθύνη λειτουργίας δημοτικών παιδικών σταθμών και έπειτα ορίστηκε και ο τρόπος λειτουργίας των δημοτικών βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών (ΦΕΚ Β' 1128). Στο ίδιο κοινοτικό πλαίσιο λειτούργησαν επίσης και δομές όπως η Δημιουργική Απασχόληση Παιδιών και Δημιουργική Απασχόληση Αναπήρων.

Οικογένεια και αμειβόμενη εργασία

Στην Ελλάδα διαφαίνεται ακόμα έντονος ο διαχωρισμός των εργασιών σε «ανδρικές» και «γυναικείες» όσον αφορά την αγορά εργασίας. Όμως παρατηρείται παράλληλα, το φαινόμενο να εργάζεται η γυναίκα και ο άνδρας να βιώνει μακροχρόνια ανεργία ή εναλλασσόμενα διαστήματα ανεργίας και απασχόλησης. Στις συνεντεύξεις παρακάτω, θα αναλυθούν δυο τέτοια παραδείγματα. Στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης, και με βάση το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό πλέον του γυναικείου πληθυσμού κατέχει δίπλωμα ανώτατης εκπαιδευτικής βαθμίδας και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι πληθυσμιακά οι γυναίκες είναι περισσότερες από τους άνδρες, θα μπορούσε να εξηγηθεί η αυξανόμενη γυναικεία απασχόληση. Βέβαια, από το 1950 και μετά, οι λόγοι που εισχωρεί μια γυναίκα στην αγορά εργασίας διαφέρουν και σίγουρα είναι πέραν της προφανούς οικονομικής ενίσχυσης του οικογενειακού εισοδήματος. Πολλές φορές, η είσοδος στην αγορά εργασίας ήταν ακόμη μια εκδήλωση της έμφασης που δινόταν στην οικογένεια. Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της οικογένειας παραμένει ένας από τους πρωταρχικούς παράγοντες στον οποίο τα μέλη κάθε οικογένειας δίνουν προτεραιότητα. Επίσης, πολλές γυναίκες

θεωρούσαν και θεωρούν ακόμη ότι η απασχόληση βελτιώνει γενικότερα και τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Πολλές γυναίκες αναφέρουν ότι παρά την συσσώρευση ρόλων, η απασχόλησή τους ενισχύει την αντίληψή τους περί αυτοεκτίμησης και ικανοποιεί το αίσθημα της δημιουργικότητας, ενώ μόνο μέσα από το μητρικό ρόλο αυτό είναι κάτι που δεν καλύπτεται. Όσον αφορά την απασχόληση και την οικογένεια, ένα κατάλληλο παράδειγμα προς ανάλυση είναι οι οικογενειακές επιχειρήσεις του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα, στις οποίες παρατηρείται έντονα ότι η επαγγελματική δραστηριότητα, πολλές φορές των γυναικών –αλλά όχι μόνο - εκτελείται και προσφέρεται στα πλαίσια της οικογενειακής σχέσης ως προέκταση της οικιακής εργασίας. Αυτού του είδους η απασχόληση, ενώ είναι παραγωγική και συμβάλλει στην οικονομική αύξηση της επιχείρησης, παραμένει άτυπη ως προς την αμοιβή και την κοινωνική ασφάλιση. Αυτό το φαινόμενο, είναι ακόμη μια έκφραση εμπιστοσύνης, αλληλοβοήθειας κ εξάρτησης που παρέχουν οι οικογενειακές σχέσεις, και πολλές φορές αυτό αποβαίνει εις βάρος κάποιων μελών της οικογένειας, σε περίπτωση που η οικογενειακή σχέση αλλάξει (Μ. Στρατηγάκη, 2006). Επιπρόσθετα, η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσον κοινωνικής ένταξης, εργαλείο κοινωνικοποίησης τόσο για τις ίδιες όσο και για τα παιδιά τους σε δεύτερο επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η Εμπειρική Διερεύνηση

Η Ποιοτική Έρευνα

Η ποιοτική έρευνα είναι ένα είδος διεξαγωγής έρευνας, το οποίο συνδέεται στενά με την ερμηνευτική κοινωνιολογική σκέψη και πιο συγκεκριμένα με την φαινομενολογία. Δίνοντας έναν ορισμό της ποιοτικής έρευνας θα λέγαμε ότι ασχολείται με τον τρόπο που ερμηνεύεται, βιώνεται και γίνεται αντιληπτός ο κοινωνικός κόσμος ή μια συγκεκριμένη κοινωνική πρακτική. Βασίζεται σε ελαστικές και ευαίσθητες μεθόδους για να παράγει δεδομένα προς ανάλυση και όχι σε αυστηρά τυποποιημένα και δομημένα μοτίβα ερωτήσεων και απαντήσεων, όπως γίνεται με την ποσοτική έρευνα, γιατί με αυτό τον τρόπο πιστεύεται ότι πρώτον δίνεται στα υποκείμενα η δυνατότητα της περιγραφής του βιώματός τους και δεύτερον δίνεται η δυνατότητα να διερευνηθούν ζητήματα πιο ρευστά, πιο φιλοσοφικά ή και πιο αόριστα θα λέγαμε. Κατά αυτόν τον τρόπο χρησιμοποιήθηκε και στην συγκεκριμένη έρευνα η ποιοτική μελέτη.

Η Ποιοτική Συνέντευξη

Η ποιοτική συνέντευξη είναι ένα εργαλείο παραγωγής δεδομένων, το οποίο αποτελείται από εις βάθος συνεντεύξεις που είναι ημιδομημένες ή χαλαρά δομημένες ως προς τη μορφή τους. Διεξάγονται υπό την μορφή συζήτησης, το οποίο έχει μια συγκεκριμένη θεματική. Οι συνεντεύξεις σε αυτή την εργασία έγιναν «πρόσωπο με πρόσωπο» μεταξύ του συνεντευξιαζόμενου και του συνεντευκτή, αποκαλύπτοντας και την διαδραστική ιδιότητα που έχει η συνέντευξη ως εργαλείο.

Η οντολογική μου θέση υποδεικνύει ότι η διάδραση με τους ανθρώπους μπορεί να παρέχει πολύ περισσότερες πληροφορίες από αυτές που μπορούμε να πάρουμε χρησιμοποιώντας πιο «αποστειρωμένα» εργαλεία όπως το ερωτηματολόγιο. Παρόλα αυτά είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι τα δεδομένα που παρείχαν οι συνεντεύξεις είναι στο πλαίσιο των αυτοαναφορών των συνεντευξιαζόμενων. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει η πιθανότητα πως υπάρχουν αντιλήψεις και συμπεριφορές τις οποίες οι συνεντευξιαζόμενοι δεν θέλησαν να μοιραστούν μαζί μου, και έτσι αποκαλύφθηκαν

πληροφορίες που ήταν κατά κάποιον τρόπο ασφαλείς να αποκαλυφθούν μέσα στο πλαίσιο της μεμονωμένης συνέντευξης που είχαμε με του περισσότερους συνεντευξιαζόμενους. Για αυτό το λόγο, χρησιμοποιήθηκε και η παρατήρηση. Με τα περισσότερα άτομα έχει υπάρξει περαιτέρω διάδραση, όπως μέσα σε ομάδες γονέων, στις οποίες έχουν συμμετάσχει και μέσα από αυτές δόθηκε η δυνατότητα να συμπληρωθεί το πάζλ των αφηγήσεών τους.

Η συμμετοχική παρατήρηση

Η παρατήρηση είναι η διείσδυση του ερευνητή σε ένα ερευνητικό πλαίσιο και η συστηματική παρατήρηση κάποιων διαστάσεων αυτού του πλαισίου (διαδράσεων, σχέσεων, πράξεων, σχέσεων κλπ). Συμμετοχική παρατήρηση είναι εκείνη η παρατήρηση στην οποία ο ερευνητής αλληλεπιδρά με τα άτομα της έρευνας και κατά κάποιον τρόπο τους επηρεάζει (Burgess, 1984). Στις προαναφερθείσες ομάδες γονέων στις οποίες συμμετείχαν οι συνεντευξιαζόμενοι- έξω από τα πλαίσια της έρευνας- δόθηκε η δυνατότητα στην συνεντεύκτρια να εφαρμόσει συμμετοχική παρατήρηση. Το συγκεκριμένο ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε συμπληρωματικά, για να καλύψει τυχόν κενά ή ασάφειες που άφηγε η συνέντευξη. Εξάλλου είναι αδύνατον να κάνουμε έναν πλήρη και αντικειμενικό απολογισμό ενός πλαισίου μόνο μέσα από την παρατήρηση (Jennifer Mason, 1996).

Δειγματοληψία

Η δειγματοληψία αφορά την πρόσβαση στις μονάδες εκείνες που είναι σχετικές με την μελέτη μας και θα χρησιμοποιηθούν για την παραγωγή και συλλογή δεδομένων προς ανάλυση. Οι μονάδες αυτές είτε θα ανήκουν σε έναν ευρύτερο πληθυσμό ή ένα γενικό σύνολο είτε θα είναι σχετικές προς αυτό (J. Mason, 1996). Στην παρούσα έρευνα, ο ευρύτερος πληθυσμός αφορούσε ανθρώπους που έχουν βιώσει την γονεϊκότητα ανεξάρτητα από την ηλικία των παιδιών τους και ανεξάρτητα από το αν έχουν παντρευτεί, αν έχουν χωρίσει, αν απλώς συζούν με τον σύντροφό τους κλπ. Αυτές οι καταστάσεις, μάλλον αποτελούν κριτήριο επιλογής του δείγματος γιατί μέσα από την συνέντευξη και την παρατήρηση θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθούν αυτές οι ιδιόμορφες καταστάσεις γονεϊκότητας και δημιουργίας της οικογένειας. Έτσι

λοιπόν, στην ερευνητική μελέτη επιλέχθηκαν να συμμετέχουν άτομα τα οποία μέσα από το βίωμα της οικογένειας με όποια μορφή και αν αυτή υπάρχει, να αναδείξουν καίρια ζητήματα προβληματισμού για την σύγχρονη οικογένεια και την σύνδεσή της με την κοινωνική πολιτική και για τον ρόλο της ως άτυπος μηχανισμός κοινωνικής ευημερίας.

Συγκεκριμένα, το δείγμα αποτελείται από μονογονεϊκές οικογένειες, από πυρηνικές-εκτεταμένες οικογένειες παραδοσιακού τύπου, από μεικτές οικογένειες (οι σύζυγοι έχουν χωρίσει και έχουν ξαναπαντρευτεί αποκτώντας κι άλλα παιδιά), από την κλασσική πυρηνική οικογένεια αστικού τύπου (μητέρα, πατέρας, παιδιά). Το δείγμα επίσης αποτελείται κυρίως από γυναίκες-μητέρες . Επίσης ένα άλλο κριτήριο ήταν η ελληνική υπηκοότητα, δηλαδή οι συνεντευξιαζόμενοι που συμμετέχουν να έχουν το βίωμα της ελληνικής οικογένειας και να έχουν δημιουργήσει την οικογένεια τους στην Ελλάδα. Το δείγμα που επιλέχθηκε θα λέγαμε ότι έχει στόχο περισσότερο να «φωτίσει» και να αναδείξει την ποικιλία που διαφαίνεται πλέον στα πολλαπλά μοντέλα οικογένειας και με αφορμή τα δεδομένα που θα προκύψουν από τις συνεντεύξεις να εγείρει προβληματισμούς και να γίνει μια προσπάθεια σκιαγράφησης της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας γύρω από το πώς αναπαράγεται κοινωνικά η σύγχρονη ελληνική οικογένεια και ποια κοινωνικο-πολιτικά ζητήματα προκύπτουν. Επομένως όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του δείγματος και του ευρύτερου πληθυσμού, πρόκειται για μια σχέση που έχει σχεδιαστεί για να παρέχει από πολύ κοντά πληροφορίες και λεπτομέρειες από κάποιες συγκεκριμένες μονάδες-παραδείγματα. Ο λόγος είναι η ανάδειξη μιας πιο σφαιρικής προσέγγισης του τρόπου λειτουργίας της οικογένειας με την παροχή κοινωνικής στήριξης στα μέλη της και όχι μιας σχέσης ευθείας αντιπροσώπευσης. Για την αποφυγή ασαφειών, όσο αυτό είναι δυνατό, επιλέχθηκαν εκπρόσωποι από διάφορες κατηγορίες οικογένειας που συναντάμε στον ευρύτερο πληθυσμό. Βέβαια όπως θα δούμε και στην ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων κάποια παραδείγματα έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ερευνητική ερώτηση της μελέτης και τον νοητικό γρίφο που έχει οριστεί.

Ερευνητικά Ερωτήματα και Ερευνητική Υπόθεση

Η βασική ερευνητική υπόθεση αφορά την διερεύνηση του ρόλου της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας να παρέχει (ή όχι) υπηρεσίες κοινωνικής στήριξης στα μέλη της, κυρίως όταν αυτό αντιμετωπίζει κάποιον κοινωνικό κίνδυνο όπως ανεργία, κοινωνικό αποκλεισμό, οικονομικές δυσκολίες-φτώχεια, απώλεια (όπως συμβαίνει με την μονογονεϊκή οικογένεια που υπάρχει στο δείγμα μας, εξαιτίας διαζυγίου). Υποθέτουμε λοιπόν, ότι η σύγχρονη ελληνική οικογένεια κατατάσσεται στην κατηγορία με τον μεγαλύτερο βαθμό «οικογενειοποίησης» των υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής ευημερίας, σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης όπως (Γερμανία, Σουηδία, Δανία κλπ) στις οποίες υπάρχει πιο οργανωμένο σύστημα στήριξης του οικογενειακού θεσμού από κρατικές δομές. Επειδή μάλλον αυτή η υπόθεση εικάζουμε ότι δεν έχει μεταβληθεί ιδιαίτερα με την πάροδο του χρόνου, εν όψει όμως των καινούριων κοινωνικών κινδύνων που έχει να αντιμετωπίσει η σύγχρονη ελληνική κοινωνία, θα μελετηθεί περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο παρέχεται η βοήθεια και η στήριξη, σε τι βαθμό, αν είναι ο ίδιος βαθμός με αυτόν που παρέχονταν παλαιότερα και βέβαια, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε την λογική της ανταλλαγής αυτής ανάμεσα στα μέλη των οικογενειών. Κάθε οικογένεια από τις συνεντευξιαζόμενες, βιώνει και έναν από αυτούς τους νέους κοινωνικούς κινδύνους ή είναι σε δυνητική θέση να τον βιώσει, θα αναλύσουμε και στη συνέχεια θα ερμηνεύσουμε τους μηχανισμούς που ενεργοποιούνται ή δεν ενεργοποιούνται αντίστοιχα στην αντιμετώπιση του (δυννητικού) κινδύνου.

Επιπρόσθετα ερευνητικά ερωτήματα που προσδοκούνται να διερευνηθούν είναι ο σημαντικός ρόλος ύπαρξης κρατικών κοινωνικών δομών που στηρίζουν το θεσμό της οικογένειας, είτε από την πλευρά οικονομικών πόρων είτε από την πλευρά ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης στην νέα κοινωνική πραγματικότητα.

Αναμενόμενοι Περιορισμοί και Στόχος της Ερευνητικής Μελέτης

Είναι γεγονός, όπως υποστηρίζουν πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες ότι υπάρχει έλλειψη σύγχρονων θεωριών που να συμβάλλουν στην κατανόηση του πολύπλοκου κοινωνικού θεσμού της σύγχρονης οικογένειας. Παράλληλα, η μετανεωτερική εποχή

την οποία διανύουμε, χαρακτηρίζεται από πολλές και ραγδαίες αλλαγές σε πολλούς τομείς της κοινωνικής πραγματικότητας, όπου συχνά δημιουργείται ένα κενό ως προς την κατανόηση μεταξύ των μεταβάσεων από μια κατάσταση σε μια άλλη. Το πεδίο μελέτης της οικογένειας είναι ένα δύσκολο πεδίο για διερεύνηση, διότι δύσκολα μπορεί να κατηγοριοποιηθεί και να οριστεί μέσα από κάποιο συγκεκριμένο μοτίβο. Κάθε οικογένεια είναι και ένα ξεχωριστό βίωμα. Από την άλλη, μια διερεύνηση μόνο με ποσοτικά κριτήρια θα θεωρούνταν μονομερής και επιφανειακή για να αναδείξει την πολυπλοκότητα του θεσμού. Σίγουρα ο συνδυασμός των πολλαπλών ερευνητικών μεθόδων θα ήταν πιο κατατοπιστικός στην εξεύρεση κάποιων συμπερασμάτων. Η συγκεκριμένη ποιοτική μελέτη έχει στόχο να συμπληρώσει από μια κοντινή και λεπτομερής σκοπιά τα ερευνητικά δεδομένα και να συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση και επισκόπηση του θέματος. Οι περιορισμοί που ενδεχομένως να εμφανιστούν θα έχουν να κάνουν με περιορισμένη δυνατότητα για γενίκευση των συμπερασμάτων στον ευρύτερο πληθυσμό. Επιπροσθέτως, στο δείγμα ήταν ανέφικτο να συμπεριληφθούν άνδρες, που είναι σύζυγοι και πατέρες. Η μεσοσηνιακή κοινωνία χαρακτηρίζεται από υψηλό συντηρητισμό και καθωσπρεπισμό, και εικάζοντας θα μπορούσαμε να μπούμε ότι η συμμετοχή των δυνητικά ανδρών-συνεντευξιαζόμενων θα ήταν άβολη και επίφοβη για στιγματισμό. Σίγουρα βέβαια η συμμετοχή τους θα ήταν προσοδοφόρα. Μια ακόμη δυσκολία που παρουσιάστηκε ήταν το γεγονός ότι επειδή η οικογένεια αποτελεί έναν θεσμό με πλούσιες ψυχολογικές διαστάσεις και επειδή πολλές φορές η διερεύνηση της κοινωνικής αναπαραγωγής εμπλέκει ενεργά και τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των δυο συζύγων αλλά και με τα παιδιά, ήταν επίφοβο, να μην καταλήξει η έρευνα να είναι μια ανάλυση της δυναμικής της εκάστοτε οικογένειας. Πρόκειται ουσιαστικά για την αναφορά που έγινε στο πρώτο κεφάλαιο, ότι δηλαδή, η οικογένεια αποτελεί την γέφυρα μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου και ο κίνδυνος ήταν να μην αναλυθεί μονοδιάστατα ο ιδιωτικός της χαρακτήρας.

Ανάλυση Συνεντεύξεων

Η περίπτωση της Ν

Η Ν. είναι μια γυναίκα 53 ετών που έχει καταγωγή από την Ελλάδα (Κιλκίς) από την πλευρά της μητέρας της, όμως μεγάλωσε στη Βουλγαρία. Είναι χωρισμένη από τον πρώτο της σύζυγο, ο οποίος ήταν Βούλγαρος και παντρεμένη για δεύτερη φορά με Έλληνα, με τον οποίο διέμενε για αρκετά χρόνια στη Χώρα Μεσσηνίας. Από τον πρώτο της γάμο έχει δυο παιδιά ηλικίας 28 και 32 ετών και από τον δεύτερο της γάμο απέκτησε ένα αγόρι 10 ετών. Η Ν. αποτελεί το παράδειγμα της μεικτής οικογένειας, στην οποία έχει υπάρξει ένα διαζύγιο από τον πρώτο σύζυγο και έχει επισυναφθεί ένας δεύτερος γάμος που απόδωσε ακόμα ένα παιδί. Είναι απόφοιτος Λυκείου και έχει παρακολουθήσει τρία χρόνια στο πανεπιστήμιο στη Βουλγαρία στο τμήμα οικονομικών, το οποίο όμως δεν ολοκλήρωσε εξαιτίας του ότι έμεινε έγκυος στο πρώτο της παιδί (*«Όχι, η μητέρα μου δεν ήθελε... Αφού έμεινα έγκυος δεν μπορούσα να πηγαίνω και στο πανεπιστήμιο...»*)

Επέμεινε πάρα πολύ στο γεγονός ότι τα μεγάλα της παιδιά από τον πρώτο γάμο είναι υψηλά καταρτισμένα, κάτι που θεωρεί πολύ σημαντικό εφόδιο για τη ζωή ενός ανθρώπου και που η ίδια δεν μπόρεσε να βγάλει εις πέρας.

Στην Ελλάδα ήρθε σε ηλικία 35 ετών και καθότι στην οικογένειά της μιλούσαν καθόλου έως ελάχιστα ελληνικά, έχει έντονα ξενική προφορά στο λόγο της. Καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης βασικό στοιχείο γύρω από το οποίο αναφερόταν συχνά ήταν η σημασία της ακαδημαϊκής μόρφωσης, κάτι που προσπάθησε να μεταδώσει στα παιδιά της.

Με τον πρώτο της σύζυγο πήρε διαζύγιο επειδή όπως αναφέρει δεν υπήρξε σωστό πρότυπο πατέρα και συζύγου, καθώς αντιμετώπιζε προβλήματα αλκοολισμού, βιαιότητας και αδιαφορίας απέναντι στις ευθύνες του ως πατέρα. Έπειτα, εξαιτίας οικονομικών δυσκολιών μετανάστευσε στην Ελλάδα, μετά από προτροπή της θείας της (*«Μου πρότεινε να έρθω εδώ, με βοήθησε κανονικά να βγάλω visa, με βοήθησε να προσαρμοστώ και έπειτα μου βρήκε και δουλειά»*) (αδερφής της μητέρας της) η οποία έμενε στην Ελλάδα. Το κίνητρο ήταν οικονομικό, ώστε να μπορέσει να βοηθήσει να σπουδάσουν τα παιδιά της. Η θεία της την βοήθησε στην προσαρμογή της καθώς και στην ένταξή της στην αγορά εργασίας. Παρά το ότι ήταν απόφοιτη Λυκείου,

εργάστηκε σε επαγγέλματα χαμηλότερα από το μορφωτικό της επίπεδο. Επιβαρυντικός παράγοντας σε αυτό ήταν το γεγονός ότι δεν είχε ολοκληρώσει τις σπουδές της αλλά και το ότι δεν ήξερε να γράφει στα ελληνικά. Οι δουλειές με τις οποίες απασχολούνταν ήταν ως καθαρίστρια και στη φροντίδα ηλικιωμένων ανθρώπων κατ' οίκον (*«Πρόσεχα μια ηλικιωμένη κυρία καθαρίζα και μερικά σπίτια»*).

Ήρθε στην Χώρα Μεσσηνίας, με αφορμή να φροντίσει μια ηλικιωμένη κυρία και εκεί γνώρισε τον δεύτερο σύζυγό της. Η συνέντευξη επικεντρώθηκε σε αυτό το κομμάτι της ζωής της έως και σήμερα. Η Ν. περιγράφει πως μέσα από την οικογένεια του δεύτερου συζύγου της ανέβηκε οικονομικό επίπεδο, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι τον καιρό που εργαζόταν στην ταβέρνα του συζύγου της περνούσαν από τα χέρια της 2-3 χιλιάδες ευρώ την βδομάδα (*«Από τα χέρια μου περνούσαν περίπου 2 με 3 χιλιάδες ευρώ την εβδομάδα. Αλλά με την οικονομική κρίση δεν έμεινε τίποτα. Συνεχώς κλείνουν μαγαζιά»*).

Η επιχείρηση μοιραζόταν ανάμεσα στα δυο αδέρφια (του συζύγου της και του κουνιάδου της), ώσπου μάλλον λόγω προσωπικών διαφωνιών και συγκρούσεων διασπάστηκαν και η Ν και ο σύζυγός της άνοιξαν άλλη ταβέρνα, η οποία επίσης μέχρι το 2010 απέφερε ικανοποιητικά κέρδη.

Από το 2010 και έπειτα αναφέρει πόσο καταλυτικό ρόλο έχει παίξει η οικονομική κρίση στην ζωή της, καθώς η επιχείρησή τους έκλεισε και από τότε βρίσκονται σε αρκετά δυσμενή οικονομική κατάσταση. Παράλληλα με την κρίση, αφήνει να εννοηθεί ότι επιβαρυντικός παράγοντας ήταν και η λανθασμένη και ελλιπής διαχείριση των οικονομικών κερδών που τους είχε αποφέρει η ταβέρνα όλα αυτά τα χρόνια. Ζούσαν μια αρκετά καταναλωτική ζωή και πραγματοποίησαν οικονομικά «ανοίγματα», όπως ένα από αυτά ήταν και το χτίσιμο του σπιτιού τους στη Χώρα. Αυτή τη στιγμή το ζευγάρι είναι άνεργο, χωρίς κανένα εισόδημα. Επίσης μετακόμισαν στην Καλαμάτα από το Σεπτέμβριο του 2015, για να ξεφύγουν και από μια άλλη δυσκολία που αντιμετωπίζουν. Ο 10χρονος γιος τους πάσχει από σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, τα οποία έρχονται να ενισχύσουν ακόμα περισσότερο τον κοινωνικό αποκλεισμό που βιώνει η οικογένεια. Στη Χώρα, όσο καιρό διέμεναν, το παιδί λόγω της δύσκολης συμπεριφοράς (επιθετικότητα, αντικοινωνικότητα κα) που επιδεικνύει, είχε περιθωριοποιηθεί και μάλιστα είχε στιγματιστεί ολόκληρη η οικογένεια από την μικρή κοινωνία (*«Δεν είχα φίλους. Είναι αμόρφωτοι... Έχω*

προσπαθήσει πολλές φορές να κάνω φίλους αλλά δεν βρίσκω άκρη»). Αυτός ήταν ο κυριότερος λόγος που αποφάσισαν να μετακομίσουν στην Καλαμάτα, και παράλληλά βέβαια, για να μπορεί το παιδί να υποστηριχθεί με αντίστοιχες δομές. Η δυσμενής οικονομική τους κατάσταση δεν τους επιτρέπει να ζητήσουν ιδιωτική ψυχολογική υποστήριξη για το παιδί τους.

Στη Χώρα υπάρχει η πεθερά της Ν, με την οποία διατηρούσαν καλές σχέσεις και μάλιστα σχέσεις αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας. Η πεθερά της είναι 90 χρονών και δεν υπήρχε η δυνατότητα να βοηθά με το παιδί. Όμως βοηθούσε για ένα μεγάλο διάστημα με την σύνταξή της. Επίσης, όσο διέμεναν στη Χώρα ο σύζυγος της Ν μπορούσε να εργαστεί ως εργάτης στα κτήματα του αδερφού του, ο οποίος πλέον απασχολείται ως αγρότης, και να λαμβάνει κάποιο εισόδημα. Στην Καλαμάτα, βιώνουν τον πιο απρόσωπο χαρακτήρα μιας πόλης (*«Τώρα νιώθω μοναξιά, δεν δουλεύω κιόλας...»*), ο οποίος βέβαια είναι λιγότερο κατηγορηματικός απέναντι στη δυσκολία του παιδιού τους. Η πεθερά της Ν δεν δύναται πια να βοηθήσει με την σύνταξή της την οικογένεια, καθώς την διαχειρίζεται πλέον ο αδερφός του άντρα της Ν, και παρέχει στην πεθερά της αυτά που χρειάζεται. Να διασαφηνιστεί εδώ πως με τον αδερφό του συζύγου της οι σχέσεις συνεχίζουν να μην είναι καλές, με αποτέλεσμα να παρέχει πολύ μικρή έως μηδαμινή βοήθεια και στήριξη στην οικογένεια της Ν (κάποια μεροκάματα στον σύζυγό της Ν την εποχή της συλλογής ελιών). Επομένως, με την άφιξη της οικογένειας στην Καλαμάτα, χάθηκε αυτή η υποτυπώδης βοήθεια που μπορούσε να δοθεί για την επιβίωση τους μεν, αλλά υπήρξαν οφέλη από την πλευρά του κοινωνικού κράτους απέναντι στο παιδί.

Ο γιος της Ν έχει την δυνατότητα πλέον να παρακολουθείται πιο στενά από μια διεπιστημονική ομάδα από το ΚΕΦΙΑΠ Μεσσηνίας, ένας κρατικός οργανισμός που ασχολείται με παιδιά που αντιμετωπίζουν ψυχονοητικές δυσκολίες και προβλήματα αναπηρίας. Παράλληλα λαμβάνουν ένα κρατικό επίδομα για αυτό το λόγο.

Στην ερώτηση για ποιο λόγο μπήκε στη διαδικασία να ξανακάνει οικογένεια και με τον δεύτερο σύζυγό της, εφόσον είχε ήδη αποκτήσει παιδιά, έδωσε μια κάπως παραδοσιακή απάντηση, θεωρώντας την απόκτηση παιδιού ότι είναι ένα αυτονόητο και φυσικό αποτέλεσμα και μάλιστα υποχρέωση του κάθε ανθρώπου (*«Ο άντρας μου δεν είχε παιδί από την πρώτη του γυναίκα. Για εκείνον το έκανα, εγώ είχα παιδιά (αρχίζει να κλαίει). Είχα χάσει και ένα παιδί πριν τον Νίκο 5,5 μηνών, και μετά δεν*

μπορούσα να μείνω έγκυος. Μετά από 6 χρόνια, ήμουν 43 χρονών, μένω έγκυος και ο άντρας μου είπε: «Αν θέλεις, κράτα το. Δική σου απόφαση είναι». Εντάξει εγώ το σκεφτόμουν, δεν ξέρω..... δεν με πειράζουν τα παιδιά.. Τα παιδιά είναι ευτυχία. Ε και το κρατήσαμε. Περισσότερο για τον άντρα μου, γι αυτό τις περισσότερες φορές με στεναχωρεί που ζορίζομαι για τον Νίκο και αυτός λέει «Εγώ δεν μπορώ άλλο! Κουράστηκα!». Για μένα δεν είναι σωστό, αφού αυτός ήθελε το παιδί, γιατί εγώ είχα τα παιδιά μου και μπορούσα και να μην κάνω άλλο παιδί, αυτός δεν είχε και καλό είναι! Ο άνθρωπος πρέπει να έχει παιδί για να είναι ευτυχισμένος. Αυτός είναι ο σκοπός του ανθρώπου, να κάνει παιδιά. Γιατί ζεις; Γιατί έχεις έρθει στον κόσμο; Όπως ήρθες εσύ, έτσι πρέπει να φέρεις και κάτι. Εγώ είμαι από μεγάλη οικογένεια!»). Αντίθετα με την πιο σύγχρονη άποψη, ότι η απόκτηση παιδιού είναι κάτι ξεχωριστό από τον γάμο και είναι αποτέλεσμα ώριμης σκέψης και προετοιμασίας. Αναφέρει ότι τεκνοποίησε για χάρη του συζύγου της, ο οποίος αν και αυτός ξαναπαντρεμένος δεν είχε αποκτήσει μέχρι τότε παιδιά. Όμως, η στάση του συζύγου της, όταν του ανακοίνωσε την εγκυμοσύνη της ήταν μάλλον αδιάφορη έως και ευθυνόφοβη: «Αν θέλεις, κράτα το. Δική σου απόφαση είναι». Σε αυτό το σημείο θα χωρούσαν σκέψεις ότι κάποιες φορές η δημιουργία οικογένειας διευκολύνει την κοινωνική αναγνώριση και ενσωμάτωση της γυναίκας σε μια κοινωνία. Αυτή τη στιγμή, η δυσκολία του γιού τους, έχει προκαλέσει και επιπλέον συγκρούσεις στο ζευγάρι, δηλαδή στο εσωτερικό της οικογένειας. Ο σύζυγός της εκφράζει την κούραση του από την κατάσταση με τον γιο τους και έχει ξεσπάσματα θυμού απέναντί τους. Η οικογένεια της Ν. είναι ένα παράδειγμα θα λέγαμε όπου η κρίση που βιώνει, δεν έχει πυροδοτήσει άτυπους μηχανισμούς στήριξης και αλληλοβοήθειας από τα μέλη της, αντιθέτως οι κίνδυνοι και οι δυσκολίες έχουν μεγεθυνθεί. Έτσι λοιπόν, ο φαύλος κύκλος του κοινωνικού αποκλεισμού συνεχίζεται παρά την αύξηση της κρατικής βοήθειας. Χαρακτηριστικό στοιχείο που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι μεταξύ του ζευγαριού υπάρχει μεγάλη απόκλιση μορφωτικού επιπέδου, καθώς ο σύζυγος της Ν είναι απόφοιτος δημοτικού, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την μη κοινή γραμμή του ζευγαριού απέναντι στο πρόβλημα. Επιπροσθέτως, στο συγκεκριμένο οικογενειακό σύστημα παρατηρείται ότι οι σχέσεις αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης αναπαράγονται σε ένα στενό σύστημα ανταλλαγής με όρους μεταξύ των μελών. Δηλαδή η παροχή στήριξης και βοήθειας κυρίως η οικονομική, επιτελείται από συγκεκριμένους όρους «Εφόσον δεν μπορώ να σου προσφέρω βοήθεια, δεν θέλω να μου προσφέρεις ούτε εσύ κάτι» (όπως διαφαίνεται από τα λόγια της πεθεράς της Ν. («Αφού εγώ δεν μπορώ να προσφέρω

κάτι, δεν χρειάζεται να μου φέρεις τίποτα όταν έρχεσαι»), ή και αντίστροφα «Εφόσον δεν μπορείς να προσφέρεις έργο, δεν μπορώ να σε στηρίξω», κάτι το οποίο εκφράζει ξεκάθαρα ο αδερφός του συζύγου της Ν μέσα από τα μεροκάματα στα κτήματα («Του έδωσε κάποια μεροκάματα στις ελιές, αλλά τίποτα άλλο»). Αντίθετα, σε άλλα οικογενειακά συστήματα υπάρχει περισσότερη άνευ όρων παροχή στήριξης στα μειονεκτούντα μέλη τους. Εδώ απαιτείται άμεση ανταλλαγή και πολύ περισσότερο υλική, τυπική. Τέλος, στην ερώτηση για το τι απέγινε το σπίτι που έφτιαξαν στη Χώρα καθώς μετακόμισαν στην Καλαμάτα, δηλαδή εάν το νοικιάζουν και έτσι να βρεθεί ένα συμπλήρωμα για το σχεδόν ανύπαρκτο εισόδημα. Η Ν μου απάντησε ότι ο σύζυγός της έχει φόβους να το νοικιάσει για να μην προκληθούν φθορές. Μια υπερβολή, ίσως θα λέγαμε, που επιτείνει την δυσμενή οικονομική κατάσταση.

Η περίπτωση της Ε.

Η Ε. είναι μια γυναίκα 35 ετών. Κατάγεται από τη Λάρισα και μένει μόνιμα στην Καλαμάτα. Είναι παντρεμένη και έχει ένα κορίτσι 4,5 ετών. Είναι απόφοιτος του τμήματος ψυχολογίας και εργάζεται στον τομέα της και ειδικότερα σε δομή πρόληψης ψυχοτρόπων ουσιών. Η οικογένειά της αποτελεί κλασσικό παράδειγμα σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας. Η Ε. είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα γυναίκας, η οποία αμφιταλαντεύεται αρκετά ανάμεσα στο παραδοσιακό μοντέλο με το οποίο έχει μεγαλώσει και παράλληλα αναρωτιέται, αμφισβητεί και βιώνει την νεωτερική εποχή και τις αξίες που την συνεπάγονται. Αυτό διαφαίνεται ήδη από την πρώτη ερώτηση της συνέντευξης, όπου περιγράφει τον γάμο αφενός αποκομμένο από το τελετουργικό του μυστήριο (έχει παντρευτεί με πολιτικό γάμο), αναγνωρίζει ωστόσο το «ιδεολογικό του υπόβαθρο», όπως αναφέρει, αφετέρου, ξεχωρίζει την οικογένεια από το θεσμό του γάμου εκφράζοντας έντονα την αμφιβολία της αν το ένα αποτελεί προϋπόθεση του άλλου («Δεν είμαστε από τα ζευγάρια που λένε ότι δεν σημαίνει τίποτα ο γάμος για εμάς αλλά ούτε και από εκείνους που βάζουν πρωταρχικό στόχο τον γάμο και έπειτα την δημιουργία οικογένειας»). Περιγράφει πως υπήρξε

ουσιαστικά «παντρεμένη» ήδη καθώς για πολλά χρόνια συζούσε με τον σύντροφό της, βιώνοντας αυτό που ο γάμος είναι πρακτικά στην καθημερινότητα.

Στην ερώτηση σχετικά με τις ανάγκες που έχει να καλύψει η οικογένεια υλικές και μη, αναφέρει την ανάγκη για ξεκούραση, διασκέδαση-χαλάρωση, την ανάγκη για δημιουργικότητα (μέσα από δραστηριότητες), αλλά τονίζει πολύ έντονα το παράπονό της ότι δεν έχει χρόνο να ικανοποιήσει ανάγκες καθαρά προσωπικές, ως άτομο, λόγω έντονου εργασιακού βίου. Αυτό θα λέγαμε ότι αποτελεί έναν νεωτερικό συλλογισμό, που προκύπτει όχι τόσο από τους υψηλούς εργασιακούς ρυθμούς όσο από το βίωμα πολλών διαφορετικών ρόλων που έχει να ανταποκριθεί η σύγχρονη γυναίκα αλλά και εξαιτίας της στροφής προς την ατομικότητα κάτι που στις παραδοσιακές κοινωνίες υπήρχε ταύτιση των αναγκών της κοινότητας με τις ανάγκες της γυναίκας, η οποία εκλάμβανε περισσότερο τον εαυτό της ως μέλος μιας κοινότητας παρά ως άτομο. Η κούραση για την οποία συχνά κάνει λόγο οφείλεται σε αυτό το γεγονός και πολύ περισσότερο στο ότι οι ευθύνες του κάθε ρόλου δεν είναι σαφώς καθορισμένες, καθώς επίσης δεν υπάρχει αντίστοιχη αναγνώριση όπως αναφέρουν οι σύγχρονες γυναίκες για αυτά που κάνουν καθημερινά, κάτι που τους προκαλεί συναισθήματα ματαίωσης.

Σχετικά με τον εργασιακό της βίο, αναφέρει ότι ανήκοντας στους ανθρώπους με υψηλό μορφωτικό επίπεδο (με συνεχείς επιμορφώσεις), επένδυσε πολλά στις σπουδές της καθώς και στην συγκέντρωση προϋπηρεσίας ώστε να κατακτήσει μια θέση εργασίας στον τομέα της. Ήταν αυτή πάντα που εργαζόταν περισσότερο από τον σύζυγό της, παρόλο που και εκείνος ανήκει στον ίδιο επαγγελματικό και μορφωτικό κλάδο.

Δημιούργησε οικογένεια στα 31 της χρόνια. Πλέον ως εργαζόμενη σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης με σύμβαση ορισμένου χρόνου, θίγει το ζήτημα της έλλειψης χρόνου ή του περιορισμένου χρόνου όσον αφορά την διεκπεραίωση οικιακών εργασιών. Καθώς και ο σύζυγός της εργάζεται και αυτός με καθεστώς πλήρους απασχόλησης, περιγράφει ότι συχνά προκύπτουν προβλήματα που αφορούν την φύλαξη του παιδιού, την αφιέρωση ποιοτικού χρόνου στο παιδί, και τις οικιακές δραστηριότητες, στις οποίες συνεισφέρουν και οι δυο σύζυγοι ισότιμα. Αξιοπερίεργο εδώ αποτελεί το γεγονός ότι παρόλο που ο σύζυγός της ανατράφηκε με ένα εντελώς διαφορετικό, άκρως παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας, όπου ο πατέρας ήταν

πρότυπο άντρα-κουβαλητή (male bread-winner) και δεν είχε καμία ανάμειξη σε ότι αφορούσε τις εργασίες στο σπίτι και η μητέρα του δεν είχε βγει ποτέ στην αγορά εργασίας, αλλά είχε αναλάβει κατ'εξοχήν το μέγλωμα των παιδιών, η Ε και ο σύζυγός της έχουν δημιουργήσει ένα πολύ διαφορετικό πρότυπο οικογένειας. Σε αρκετές περιόδους, η Ε. αναφέρει ότι εκείνη ήταν που έφερνε κάποιο εισόδημα στο σπίτι, θα λέγαμε κάτι σαν woman bread-winner. Το ίδιο παραδοσιακό μοτίβο όπως του συζύγου της, υπήρχε και με την πατρική οικογένεια της Ε.

Στην ερώτηση που αφορά την έννοια της οικογένειας και τι αξία κατέχει, αναφέρει ότι η οικογένεια είναι μια φυσική κατάληξη στη ζωή του ανθρώπου και ότι μέσα από αυτή ωριμάζει το άτομο. Αναδεικνύει την οικογένεια ως μέσο αυτοπραγμάτωσης του ατόμου και βέβαια επισημαίνει ταυτόχρονα και τον ρόλο της ως άτυπος μηχανισμός κοινωνικής πολιτικής («Στηρίζει η οικογένεια»). Πρακτικά αναφέρει ότι υπάρχει κοινό ταμείο και ότι η μόνη ατομικότητα μεταξύ τους αφορά την ακίνητη περιουσία που τυχόν μπορεί να έχουν.

Οι γονείς της Ε. κατοικούν στη Λάρισα και έτσι δεν υπάρχει άμεση συμμετοχή στην καθημερινότητά της οικογένειάς της. Αντιθέτως, η μητέρα και πατέρας του συζύγου της βρίσκονται στην Καλαμάτα όμως υπάρχει διαφορετική συμμετοχή στις ανάγκες της οικογένειας της Ε. από αυτή που συναντάμε σε άλλες οικογένειες. Μπορούμε να πούμε ότι η πεθερά της Ε. κρατάει μια πιο αποστασιοποιημένη στάση. Η Ε. έχοντας αναφέρει νωρίτερα ότι υπάρχουν πρακτικές δυσκολίες ως προς το ωράριο εργασίας και των δυο συζύγων και κυρίως το δικό της, πολλές φορές η πεθερά της αδυνατεί να την ανακουφίσει σε αδιέξοδα που αφορούν την φύλαξη του παιδιού για κάποιες ώρες. Αναφέρει δε ότι συνεισφέρει στα ψώνια και στις αγορές. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα ότι η μικρή κόρη της Ε. σε ηλικία 4,5 ετών κοιμήθηκε για πρώτη φορά στο σπίτι της γιαγιάς της, αφήνοντας τους δυο συζύγους να αξιοποιήσουν κάποιον προσωπικό χρόνο μαζί και από τότε αυτό δεν έχει επαναληφθεί (*«Αυτό σημαίνει ότι δυσκολεύεσαι να είσαι λίγο πιο ευέλικτος στη δουλειά, αν χρειαστεί κάτι έκτακτο να πας, θα πρέπει να βρεις έναν τρόπο να τακτοποιηθεί το παιδί τουλάχιστον για 2 ώρες. Κάποιες φορές είναι καταπιεστικό. Αν δεν έχεις βοήθεια, θέλεις να πας μια βόλτα το βράδυ για ένα ποτό και δεν μπορεί αυτό να γίνει ή δεν έχεις χρόνο να ξεκουραστείς ή χρόνο με τον εαυτό σου ή και χρόνο με το ζευγάρι σου. Πάντα είναι απασχολημένο το ζευγάρι με κάτι είτε με τη δουλειά, είτε με το παιδί είτε με το σπίτι»*).

Να επισημανθεί εδώ, ότι οι σχέσεις μεταξύ του ζευγαριού και των ανιόντων δεν είναι άσχημες, αλλά διαφαίνεται η περίπτωση που η γιαγιά και ο παππούς δεν είναι «στην υπηρεσία» του ζευγαριού, όπως συναντάμε συχνά σε άλλες ελληνικές οικογένειες της σύγχρονης εποχής. Ακόμη μια ερμηνεία που μπορεί να δοθεί σε αυτό είναι το γεγονός ότι μεταφέρεται από το παρελθόν η κουλτούρα πολλών γιαγιάδων που λέει : «Εγώ τα παιδιά μου τα μεγάλωσα. Εσύ έχεις την ευθύνη για τα δικά σου τώρα». Παρακάτω θα γίνει επεξεργασία και σε μια ακόμη τέτοια περίπτωση. Αυτή η κουλτούρα, παραπέμπει στο να αναλογιστεί κανείς, ότι η άμεση εμπλοκή των ανιόντων μέσα στο σπίτι, στην ανατροφή των παιδιών και στην ανακούφιση του ζευγαριού για κάποιες ώρες είναι φαινόμενο της αστικής-πυρηνικής οικογένειας και όχι τόσο της παραδοσιακής οικογένειας, παρόλο που στη δεύτερη συχνά οι ανιόντες και το ζευγάρι με τα παιδιά του έμεναν κάτω από την ίδια στέγη. Φαίνεται τότε οι ευθύνες να ήταν πιο ξεκάθαρα καταναμημένες.

Πέρα από τα σύνορα της οικογένειας, η Ε. περιγράφει ένα ενδιαφέρον εγχείρημα κοινωνικής πολιτικής, που υλοποιήθηκε με την πρωτοβουλία μιας ιδιωτικής τράπεζας. Η Ε. πηγαίνει την κόρη της σε ένα νηπιαγωγείο-παιδικό σταθμό όπου πηγαίνουν παιδιά ανέργων, φοιτητών, μεταναστών, μονογονεϊκών οικογενειών και οικογενειών με χαμηλό εισόδημα. Ταυτόχρονα όμως, επιλέγονται και παιδιά που δεν συγκαταλέγονται σε μια από τις παραπάνω κατηγορίες, ώστε γίνει μια «ζύμωση» και να αποτραπεί η γκετοποίηση και κατ' επέκταση η κοινωνική περιθωριοποίηση των παιδιών. Η Ε. περιγράφει ότι αισθάνεται τυχερή που την επέλεξαν, αφού κατέθεσε αντίστοιχη αίτηση και δηλώνει ικανοποιημένη από την ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρονται στη συγκεκριμένη δομή. Να συμπληρωθεί επίσης ότι μέσα στον παιδικό σταθμό πέρα από το εκπαιδευτικό προσωπικό υπάρχει και κοινωνικός λειτουργός, ως μόνιμη θέση.

Στο δεύτερο μέρος της συνέντευξης, η Ε. μου ανέφερε ότι από τον κύκλο συναναστροφών της που απαρτίζεται από υψηλά μορφωμένους και καταρτισμένους ανθρώπους, εκείνη και ο σύζυγός της ήταν οι πρώτοι που απέκτησαν παιδί και με αφορμή αυτό το γεγονός φανερώνει τον προβληματισμό της για την αναβλητικότητα των νέων και ειδικά των υψηλά καταρτισμένων ανθρώπων να συνάψουν μακροχρόνιες σχέσεις και να δημιουργήσουν οικογένεια. Σύμφωνα όμως και τα

παραπάνω, εδώ η λέξη-κλειδί «τακτοποίηση» παραπέμπει στην εξασφάλιση της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Οι νέοι και μορφωμένοι άνθρωποι δεν προβαίνουν εύκολα στη δημιουργία οικογένειας εάν δεν είναι σίγουροι ότι αυτά τα δυο είναι σύμφωνα μεταξύ τους. Κατά τα λεγόμενά της, οι άνθρωποι περιμένουν πρώτα να τακτοποιηθούν στον κοινωνικό και εργασιακό τους βίο και ύστερα θα σκεφτούν να προβούν σε ένα τέτοιο βήμα. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι εκείνη και ο σύζυγός της δεν βρίσκονταν σε αυτή την τακτοποιημένη φάση και μάλιστα τότε ολοκλήρωναν τις μεταπτυχιακές τους σπουδές και το εργασιακό τους καθεστώς δεν ήταν καθόλου στέρεο. Πιστεύει εν ολίγοις ότι η οικογένεια δεν είναι το αποτέλεσμα της τακτοποίησης της ζωής ενός ανθρώπου αλλά αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις για να τακτοποιηθεί κανείς για το λόγο ότι ωριμάζει, αυτοπραγματώνει, στηρίζει και αυξάνει την υπευθυνότητα. Στη συνέχεια αναφέρει ότι η πίστη στο Θεό και σε ανώτερες αξίες όπως η συλλογικότητα, η συντροφικότητα, η αγάπη είναι αυτές που εκλείπουν αρκετά στην εποχή μας αλλά αποτελούν βοήθημα και στήριγμα σε δύσκολες κοινωνικές- και όχι μόνο- συνθήκες. Η συζήτησε οδήγησε σε μια σύγκριση της κατάστασης με το παρελθόν, όπου δεν υπήρχε αυτή η αναβλητικότητα και ματαίωση όσον αφορά τη δημιουργία οικογένειας ακόμα και σε δύσκολες κοινωνικο-οικονομικό-πολιτικές συνθήκες. Η Ε. απάντησε σε αυτό ότι έχουν αλλάξει πολύ οι ανάγκες που έχει σήμερα μια οικογένεια. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, οι οικογένειες αποτελούσαν τόσο μονάδες παραγωγής όσο και κατανάλωσης. Πολλές φορές αυτό που χρησιμοποιούσαν, το παρήγαγαν οι ίδιες. Αυτό δεν συμβαίνει στην μετανεωτερική κοινωνία, όπου η σύγχρονη οικογένεια είναι άμεσα εξαρτημένη από την ύλη και χαρακτηρίζεται από συμπεριφορές υπερκατανάλωσης. Ανέφερε επίσης και την τρομοκρατία που ασκούν τα ΜΜΕ μέσα από καταιγισμό πληροφοριών που υποσκάπτουν τις σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ των ανθρώπων (πχ ο προβληματισμός για τη φύλαξη των παιδιών από γείτονες ή από άλλα πρόσωπα σχετικά με το φόβο της σεξουαλικής κακοποίησης κα). Άμεσο αποτέλεσμα αυτού του προβληματισμού είναι η εσωστρέφεια που επιδεικνύει η σύγχρονη οικογένεια. Η Ε. εξηγεί ότι παρόλο που συναντιέται με άλλους γονείς μέσω του νηπιαγωγείου, παρατηρεί μια δυσκολία στις κοινωνικές συναναστροφές, καχυποψία και φόβο να κάνουν νέες γνωριμίες με άλλους γονείς, κάτι που επιτείνει εμφανώς το αίσθημα της μοναξιάς και της αποξένωσης. Ποτέ άλλοτε η σύγχρονη οικογένεια δεν είχε τόσο έντονα προβλήματα συνεργασίας τόσο με το σχολείο όσο και άλλες οικογένειες.

Τέλος, η Ε. ερωτήθηκε αν υπάρχει λόγος διαζυγίου και ποιος θα ήταν αυτός. Αφού εξέφρασε τη δυσκολία της να απαντήσει, είπε πως «επειδή έχω οικογένεια, τώρα πια δεν υπάρχει λόγος διαζυγίου», αποκλείοντας βέβαια ακραίες καταστάσεις (πχ ενδοοικογενειακής βίας). Συνειδητοποιεί το απόλυτο στην απάντησή της, κάτι που επίσης έρχεται σε αντίθεση με αυτό που θα απαντούσαν συνήθως άλλα ζευγάρια (εύκολη κατάλυση του γάμου). Φαίνεται να είναι αρκετά συνειδητοποιημένη ως προς την επιλογή της, καθώς αναλύει το γεγονός ότι μπορεί να υπάρχουν προστριβές και συγκρούσεις ανάμεσα σε ένα ζευγάρι, δεν σημαίνει ότι δημιουργήθηκαν με την απόκτηση ενός παιδιού, αλλά προϋπήρχαν (ίσως όχι σε έντονο βαθμό). Άρα επισημαίνει ότι ένας άνθρωπος οφείλει να είναι υπεύθυνος και ξεκάθαρος εφόσον συντηρεί μια σχέση με έναν σύζυγο και αποσκοπεί στην απόκτηση ενός παιδιού. Αυτή η απολυτότητα στην απάντησή της, έρχεται σε αντίθεση με την ρευστότητα της εποχής σχετικά με τους γάμους και τα διαζύγια, ένα ακόμα στοιχείο στο οποίο φαίνεται η μεταβατική περίοδος της εποχής μας που υποδηλώνει την βαθύτερη κοινωνική κρίση που βιώνουμε. Το παλιό-παραδοσιακό είναι ακόμα ζωντανό αλλά δεν είναι σύγχρονο και το νέο δεν έχει ακόμη γεννηθεί.

Η περίπτωση της Α.

Η Α. είναι μια γυναίκα 49 ετών και ζει μόνιμα στην Καλαμάτα. Είναι παντρεμένη και έχει έναν γιο 15 ετών. Είναι απόφοιτος ΤΕΙ στον κλάδο των τουριστικών σπουδών και διατηρεί με τον άντρα της ένα μικρό τουριστικό κατάλυμα σε ένα χωριό 40 χλμ έξω από την Καλαμάτα.

Ο γάμος για την Α. περιγράφεται μέσα από τις λέξεις «καταστάλαγμα», «αλλαγή πλεύσης» από την άποψη της ενηλικίωσης ίσως, «τύχη», κάτι αντίθετο από την ελευθερία και είναι άμεσα συνυφασμένος με το λεγόμενο «βιολογικό ρολόι» που καλεί τον σύγχρονο άνθρωπο να τεκνοποιήσει. Η Α. δεν έχανε ευκαιρία καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης να επιδεικνύει την ανεξαρτησία της και τη δύναμή της. Από τα φοιτητικά της χρόνια μπήκε στην αγορά εργασίας και από τότε βίωσε πολύ λίγες περιόδους ανεργίας. Ο σύζυγός της από την άλλη έχει βιώσει περισσότερες περιόδους ανεργίας, αν και εκείνος έχει υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης (κάτοχος μεταπτυχιακού προγράμματος στον τομέα της πληροφορικής). Σήμερα, διατηρούν μαζί το τουριστικό κατάλυμα και παρόλο που τυπικά φαίνεται να εργάζεται η Α. σε

αυτό, άτυπα απασχολείται και ο σύζυγός της (οικογενειακή επιχείρηση). Έχουν δημιουργήσει μια οικογένεια που χαρακτηριζόταν από ευμάρεια, μπαίνοντας στην οικονομική κρίση βίωσαν κάποιους «τριγμούς» στα οικονομικά τους, όμως η Λ. ήταν ο κύριος παράγοντας οικονομικής σταθερότητας και ασφάλειας εντός της οικογένειας.

Η Λ. θα λέγαμε ότι αποτελεί περισσότερο ένα ανδρικό πρότυπο γυναίκας στην οικογένεια, το οποίο το έχει υιοθετήσει και σε άλλους τομείς («*εγώ φέρνω τα σίγουρα χρήματα στο σπίτι, εγώ θα βάζω τους κανόνες του σπιτιού*»). Είναι επίσης χαρακτηριστικό πόσο υποβαθμισμένη έχει την έννοια του γάμου ως μυστηρίου («*ο γάμος έτυχε*», «*δεν ήθελα να παντρευτώ, οικογένεια όμως ήθελα να κάνω*»), λέγοντας κιόλας ότι αν δεν ήταν μια κοινωνική επιταγή από την παραδοσιακή οικογένεια προέλευσής της, δεν θα παντρευόταν αλλά θα συζούσε με τον σύντροφό της. Αξιοπερίεργο είναι παράλληλα, ότι στην ερώτηση «τι σημαίνει για εκείνη η οικογένεια», δυσκολεύεται να απαντήσει και δίνει μόνο κάποιες υποτυπώδεις απαντήσεις μετά από πίεση του συνεντευκτή. Είναι ένα παράδειγμα γυναίκας που πρεσβεύει το ατομικιστικό πρότυπο, δυσκολεύεται να συλλογιστεί τον εαυτό της ως μέρος μιας ομάδας. Θεωρεί ότι δεν είχε ποτέ την ανάγκη κανενός και ότι η μητέρα της ως γιαγιά βοήθησε επειδή το ήθελε εκείνη και όχι επειδή χρειάστηκε. Σε όλες τις απαντήσεις διαφαίνεται μια σύγχυση ανάμεσα στον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας που υπήρξε η μητέρα της και στο νέο μοντέλο γυναίκας, ανεξάρτητης και ανυπότακτης, που προωθείται σήμερα. Σύμφωνα με τον Bourdieu, και συγκεκριμένα με την θεωρία του για το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο, η Λ. δείχνει να κάνει τα πάντα για να εναντιωθεί στα παραδοσιακά κομμάτια σχετικά με τον γυναικείο ρόλο στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια (του οποίου αποτελεί πρότυπο η μητέρα της). Αυτό έχει προκαλέσει τριγμούς στην οικογένειά της και κυρίως στην σχέση της με τον σύζυγό της. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σύγχυση των κοινωνικών ρόλων μεταξύ των δυο φύλων είναι ένας από τους θεμελιώδεις παράγοντες κρίσης του θεσμού της σύγχρονης οικογένειας. Κατ' επέκταση μπορεί να υποθέσει κανείς ότι όσο πιο συγχυσμένη είναι μια οικογένεια για το ρόλο της τόσο λιγότερες πιθανότητες υπάρχουν να ανταπεξέλθει στον ρόλο που είχε ανέκαθεν να ασκεί άτυπη κοινωνική πολιτική στα μέλη της.

Ο σύζυγός της στον αντίποδα φέρεται να είναι πιο παθητικός, λιγότερο μαχητικός, περισσότερο προσκολλημένος στο γιο τους, πολλές φορές

υπερπροστατεύοντας τον και δείχνοντας περισσότερη ευαισθησία απέναντί του. όσο περισσότερο γίνεται αυτό, τόσο περισσότερο αρχηγική θέση λαμβάνει η Λ., πράγμα που μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες στην ψυχοκοινωνική υγεία του παιδιού στο μέλλον (πχ εμφάνιση εξαρτητικών συμπεριφορών). Στη συνέχεια της συνέντευξης, καθώς έγινε η ερώτηση σχετικά με το τι προσδοκίες είχε για την οικογένεια που θα έκανε, περιέγραψε πόσο ασυμβίβαστη υπήρξε και ότι απαραίτητη προϋπόθεση για να συζήσει με έναν άνθρωπο ήταν να μην την ενοχλεί η παρουσία του μέσα στο σπίτι της.

Την έννοια της ρευστότητας δυσκολεύτηκε να την κατανοήσει και έπειτα επικεντρώθηκε μόνο στην οικονομική ρευστότητα. Όταν ο συνεντευκτής προσπάθησε να την οδηγήσει στο επίπεδο των αξιών και προτύπων συμπεριφοράς και ζωής εκείνη ανέφερε ότι ο σεβασμός είναι αυτό που μπορεί να θωρακίσει την σύγχρονη οικογένεια από τους κινδύνους της ρευστότητας. Ο ορισμός όμως που έδωσε στον σεβασμό προέκυψε μέσα από ένα παράδειγμα που έδωσε και θα λέγαμε ότι είναι περισσότερο επιφανειακός και άπτεται περισσότερο σε ζητήματα συνεννόησης μεταξύ των μελών μιας οικογένειας (*«... Είναι ο σεβασμός του ενός για τον άλλον. Εκ των πραγμάτων αγαπάς και νοιάζεσαι, αγαπάς το παιδί σου, δεν είναι από επιλογή, όταν ξεκινάς με έναν άνθρωπο την οικογένειά σου, αγαπιέσαι με αυτόν τον άνθρωπο. Αν τα πράγματα στην πορεία στραβώσουν αλλά δεν τα αφήνεις να στραβώσουν τόσο πολύ ώστε να χαθεί ο «άξονας», αυτός του να νοιάζομαι, να στο δείχνω, να είμαι εδώ και να σε σεβόμαστε. Δεν κάνει ο καθένας ο, τι θέλει, έχουμε ένα σπίτι, δεν είναι ξενοδοχείο, οι κανόνες βοηθάνε στο να διατηρηθεί αυτό το δέσιμο. Για παράδειγμα, ένας κανόνας είναι ότι δεν φεύγω ότι ώρα θέλω και όπως θέλω. Θέλω να φύγω; Θέλω να πάω κάπου; Θα το πω, φεύγω τώρα, πάω εκεί και θα έρθω εκείνη την ώρα. Ενημερώνω. Δεν ανοίγω την πόρτα, φεύγω και έρχομαι ότι ώρα θέλω. Αυτό το κατατάσσω στον σεβασμό (Ρωτώντας με ταυτόχρονα, αν αυτό είναι αντικειμενικά στοιχείο σεβασμού»)*). Η Λ. είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα στο οποίο οι αξίες και οι έννοιες που άλλοτε θεωρούνταν σταθερές, αμετάκλητες και κοινά οριζόμενες, είτε έχουν υποχωρήσει, είτε δεν έχουν οριστεί σωστά και ως αποτέλεσμα έχουν διαστρεβλωθεί.

Τέλος, ως λόγο/λόγους διαζυγίου, απάντησε πως θα ήταν για εκείνη η απιστία και η συναισθηματική αποξένωση. Η Λ. κατά τη διάρκεια της συνέντευξης έδινε πολλές φορές αντιφατικές απαντήσεις και εντυπώσεις που δείχνουν ακριβώς αυτή τη σύγχυση που βιώνει η σύγχρονη γυναίκα (στο πλαίσιο της Ελλάδας), ανάμεσα στο παραδοσιακό και στο σύγχρονο («ο γάμος έτυχε, η οικογένεια ήταν επιλογή μου»), μέσα από την πολλαπλότητα των ρόλων που έχει αναλάβει (επαγγελματίας - εργαζόμενη, μητέρα, η γυναίκα ως άτομο με προσωπικές ανάγκες που έχει στην μετανεωτερική εποχή) και μέσα από τα ίδια τα στερεότυπα που καλλιεργούνται μέσα στην κοινωνία μέσα στην οποία ζει και ανατρέφεται σε σχέση με τους ρόλους και τα πρότυπα των φύλων («ο άνδρας είναι το οικονομικό στήριγμα μέσα στην οικογένεια»). Η Λ. μοιράστηκε στην συνέντευξη την πρόσφατη εμπειρία της, που αφορούσε την συμμετοχή της σε μια ομάδα γονέων που πραγματοποίησε ένα από τα Κέντρα Πρόληψης του OKANA (Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών). Η ομάδα γονέων απαρτιζόταν από 15 γονείς, οι οποίοι είχαν παιδιά στην εφηβεία και διεξήχθη σε 8 δίωρες συναντήσεις, κατά την διάρκεια των οποίων οι γονείς είχαν την δυνατότητα να εκφράσουν ανησυχίες, να ανταλλάξουν εμπειρίες και να λάβουν συμβουλές από ειδικούς επαγγελματίες όσον αφορά το ρόλο του γονέα και την ενίσχυση των σχέσεων μέσα στην οικογένεια. Πρόκειται για ένα εγχείρημα που λαμβάνει χώρα τα τελευταία 20 χρόνια περίπου στην Ελλάδα και στόχο έχει να στηρίξει το θεσμό της οικογένειας μέσα από ένα είδος εκπαίδευσης ενηλίκων. Μπορεί να θεωρηθεί ως υποκατάστατο της «γειτονιάς» των συνοικιών, κάτι που στις μέρες μας έχει εκλείψει. Θα λέγαμε ότι τέτοιες δράσεις αποτελούν άξονες και δίνουν γραμμές πλεύσης για την σύγχρονη οικογένεια, η οποία πέρα από όλους τους κοινωνικούς κινδύνους που έχει να αντιμετωπίσει (ανεργία, φτώχεια, κοινωνικό αποκλεισμό, μεγάλες κοινωνικές ανισότητες κλπ) μαστίζεται από κρίση αξιών. Το γεγονός ότι πολλές φορές δεν ξέρει τι είναι λάθος και τι σωστό, δεν ξέρει ποιες είναι οι υποχρεώσεις της και ποια τα δικαιώματά της, δεν ξέρει το ρόλο της, τη λειτουργία της. Αυτές οι αμφιβολίες είναι απόρροια του άκρως ανταγωνιστικού και ατομικιστικού τρόπου ζωής, καθώς και του καταιγισμού των πληροφοριών από τα ΜΜΕ. Οπότε, τέτοιες δράσεις που δίνουν τη δυνατότητα για αναβίωση του συλλογιστικού προτύπου, αμβλύνουν την ανασφάλεια, την μοναξιά, το άγχος και την αμφιβολία, μέσω της κοινωνικής σύγκρισης η οποία διεξάγεται σε ένα κλίμα σεβασμού, στήριξης και αλληλεγγύης.

Η περίπτωση της Ζ.

Η Ζ. είναι μια γυναίκα 40 ετών που κατάγεται και ζει στην Καλαμάτα. Έχει τρία παιδιά στην εφηβεία και είναι διαζευγμένη εδώ και τρία χρόνια. Είναι απόφοιτη Λυκείου. Η εργασιακή της ζωή χαρακτηρίζεται από μεγάλη αστάθεια, καθώς υπάρχουν φορές που εργάζεται ως εποχιακή υπάλληλος σε δομές του τουρισμού και άλλες φορές, κυρίως το χειμώνα, απασχολείται σε θέσεις γενικών καθηκόντων με συμβάσεις ορισμένου χρόνου (5 ή 8 μήνες), που συχνά δεν ανανεώνονται. Η οικογένεια υπήρξε ανέκαθεν σκοπός ζωής για εκείνη, γι αυτό και ξεκίνησε το εγχείρημα στα 23-24 χρόνια της. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, να βγει στην αγορά εργασίας αφότου τα παιδιά έφτασαν τα 8-9 χρόνια, δηλαδή γύρω στα 32 της χρόνια εργάστηκε για πρώτη φορά. Για τα σημερινά δεδομένα, η ηλικία αυτή για να μπει κανείς στην αγορά εργασίας είναι κάπως μεγάλη, σύμφωνα με τον γενικό μέσο όρο.

Όσον αφορά την οικογένεια που δημιούργησε, σε αρκετά μεγάλο κομμάτι της συνέντευξης τονίζει ότι είναι πολύ ικανοποιημένη που τα παιδιά της είναι ηλικιακά κοντά το ένα με το άλλο, εξηγώντας πως αυτός είναι σημαντικός παράγοντας που θα εξασφαλίσει σύμφιξη σχέσεων, άρα και σχέσεις αλληλοβοήθειας μεταξύ τους. Σχεδόν έχει φτιάξει ένα ιδεατό μοτίβο, στο οποίο εφόσον τα παιδιά της είναι μαζί ηλικιακά, θα είναι μαζί σε όλες τις φάσεις της ζωής τους (φοιτητική ζωή, έγγαμη ζωή κλπ), επομένως θα είναι μαζί στην ηλικία τους και τα εγγόνια της και κατ' αυτόν τον τρόπο θα τους έχει εξασφαλίσει συντροφιά, συνοχή, ασφάλεια (οικονομική και συναισθηματική) και κατανόηση. Κάποια στιγμή η διαδικασία της συνέντευξης διακόπτεται, γιατί ο μικρός της γιος της τηλεφωνεί και εκείνη επιστρέφει μετά από λίγο λέγοντας: « Ούτε άντρας μου να ήταν αυτός ο μικρός! Με ρωτάει κάθε φορά πότε θα έρθω στο σπίτι από τη δουλειά!». Η συγκεκριμένη μονογονεϊκή οικογένεια έχει αναπτύξει μεγάλο βαθμό εξάρτησης μεταξύ των μελών της, τόσο που καμιά φορά συγχέονται και οι ρόλοι (ο γιος να παίρνει τη θέση του πατέρα, στο πλάι της μάνας)- χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν γίνεται και στην πυρηνική οικογένεια, ως ένα νεωτερικό στοιχείο που διεγείρει αμφιβολίες και διλήμματα και που δεν το συναντάμε τόσο σε παραδοσιακές οικογένειες. Είναι επίσης μια μητέρα, που επενδύει πολύ κόπο και κόστος στην μόρφωση των παιδιών της, θεωρώντας ότι είναι σημαντικό εφόδιο επιβίωσης για τον σύγχρονο άνθρωπο. Ήταν κάτι που δεν έκανε

εκείνη και νιώθει ανεπαρκής. Θεωρεί πως εάν είχε επιδιώξει να πετύχει μια υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευση, θα ήταν σε θέση να εξασφαλίσει ένα πιο σταθερό εργασιακό καθεστώς και ένα υψηλότερο εισόδημα για εκείνη και την οικογένειά της (*«Κι ακόμα σκέφτομαι ότι ίσως θα έπρεπε να είχα σπουδάσει ή να είχα κυνηγήσει περισσότερα χαρτιά στη ζωή μου, γιατί βλέπω ότι τώρα είναι ακόμα πιο δύσκολο»*).

Η Ζ. έχει κρατήσει πολλά παραδοσιακά στοιχεία στο ρόλο της ως γυναίκα και ως μητέρα. Έχει αφιερώσει όλη την προσωπική της ζωή στην ανατροφή των παιδιών της, με αποτέλεσμα η ίδια να μην αισθάνεται ότι έχει προσωπικές ανάγκες που πρέπει να καλύψει, σε αντίθεση με όλες τις άλλες συνεντευξιαζόμενες, οι οποίες εξέφρασαν το παράπονο ότι δεν έχουν χρόνο και δυνατότητα να ασχοληθούν με πράγματα πέραν της εργασίας τους και της οικογένειάς τους. Η Ζ. θυμίζει τη γυναίκα που πιστεύει στην συνεχή προσφορά, και επιθυμεί ως αντάλλαγμα την ευτυχία των παιδιών της, την στήριξη, την αναγνώριση και την βοήθεια από τα παιδιά της προς εκείνη κι ως τοποθετεί τον εαυτό της ως τελευταία προτεραιότητα.

Αναφέρει ότι βιώνει οικονομικές δυσκολίες, και η κύρια αιτία αποτελεί ο χωρισμός της με τον σύζυγο. Η οικογένειά της χρειάζεται να ζήσει τώρα πια με ένα εισόδημα και μάλιστα ασταθές. Ο πατέρας των παιδιών δεν ανταποκρίνεται στον ρόλο του και στις υποχρεώσεις του, πράγμα που αποτελεί και τη βασική αιτία του διαζυγίου. Συνεισφέρει πολύ λίγα χρήματα και αυτά κατόπιν υπενθύμισης από την Ζ. Στον αντίποδα αυτής της δυσκολίας υπάρχει η μητέρα της Ζ. που είναι ενεργό μέλος της οικογένειας και συνεισφέρει σε μεγάλο βαθμό τόσο οικονομικά όσο και συναισθηματικά. Περίπου η μισή σύνταξη της μητέρας της καταναλώνεται για τις ανάγκες της οικογένειας της Ζ. (*«... δεν λέει να καταλάβει ότι υπάρχουν και ευθύνες... σίγουρα και αυτός έχει στριμωχτεί με εφορίες και τέτοια αλλά τα μυαλά δεν αλλάζουν... πληρώνει ένα μέρος των φροντιστηρίων των παιδιών, αλλά μετά από υπενθύμιση δικιά μου κάθε φορά. Ας είναι καλά η μητέρα μου που παίρνει μια καλή σύνταξη και έτσι τα παιδιά έχουν τα ρούχα τους, την εκπαίδευσή τους... εγώ περνάω πολλά διαστήματα ανεργίας και δεν θα τα βγάζαμε πέρα χωρίς αυτήν...»*). Η μητέρα της Ζ. λειτουργεί και ως υποκατάστατο μητέρας για διάφορες καταστάσεις της καθημερινότητας, όπως όταν η Ζ. εργάζεται, θα αναλάβει εξ ολοκλήρου τη φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού εκείνες τις ώρες (*«Η δική μου μαμά.. Αυτό είναι και ανάλογα με τον άνθρωπο*

έτσι.. Ας πούμε μια άλλη μαμά θα σου πει «Εγώ τα παιδιά μου τα μεγάλωσα..Καλυμμένη είναι να τα βλέπω μια φορά στις 10 μέρες». Η δική μου η μαμά είναι ενεργή. Πολύ ενεργή σε όλα! Υπάρχει παντού. Ακόμα και σε οικονομική βοήθεια. Στο να κουβεντιάσει με τα παιδιά διάφορα θέματά τους, στο να τα κακομαθαίνει (γελάμε)»).

Όσον αφορά τις προσδοκίες της για την οικογένεια που θα δημιουργούσε, απαντά πως όλα έχουν έρθει όπως τα επιθυμούσε, πέραν της υπόθεσης με τον σύζυγό της. Τονίζει πως εκείνη προσπαθεί να κρατήσουν τα παιδιά τους μια καλή σχέση με τον πατέρα τους, αλλά εκείνος δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις ευθύνες αυτού του ρόλου, με αποτέλεσμα να είναι τόσο τυπικά όσο και ουσιαστικά μια οικογένεια με έναν γονέα.

Η Ζ. αισθάνεται την ρευστότητα των συνθηκών της εποχής και από τα λόγια διαφαίνεται ότι διακατέχεται από την πεποίθηση ότι το κράτος είναι εχθρός («Χαθήκαμε από τις πολλές δουλειές και από τα πολλά λεφτά! Το κράτος έδινε. Εύκολο χρήμα. Είχαμε φτάσει σε σημείο όπου και άνεργος να είναι κάποιος ή εποχιακός, να μπορεί να πάρει δάνειο για διακοπές και ότι άλλο θες! Όλα αυτά ήταν φάκες που πέφτανε από το κράτος για να πιάνουν τον κόσμο και να τον έχουν τώρα αιχμάλωτο. Έτσι το λέω εγώ»).

Είναι άνθρωπος που πιστεύει στην εργατικότητα της, στην υπευθυνότητά της και στην παραγωγικότητά της. Αυτές τις αξίες προσπαθεί να διοχετεύσει και στα παιδιά της, παρ 'όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Η οικογένεια για την Ζ. αποτελεί ασπίδα προστασίας και πρόληψης προβλημάτων και κρίσεων στη ζωή ενός ανθρώπου, εξαιτίας των αξιών που την διέπουν: συλλογικό-ομαδικό πνεύμα μεταξύ των μελών της και υπευθυνότητα. Κλείνει λέγοντας πως η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την οικογένειά της, αλλά εξαιτίας της κιάλας οι σχέσεις έχουν γίνει πιο στενές και πιο ουσιαστικές.

Η περίπτωση της Π.

Η Π. είναι μια γυναίκα 55 ετών και κατάγεται και διαμένει στην Καλαμάτα. Είναι παντρεμένη 35 χρόνια και μητέρα δυο παιδιών ηλικίας 31 και 34 ετών (κορίτσι και αγόρι αντίστοιχα). Είναι απόφοιτη γυμνασίου και παρακολούθησε τα δυο χρονιές του

Λυκείου, χωρίς όμως να αποφοιτήσει, επειδή παντρεύτηκε και ξεκίνησε την οικογένειά της. Σήμερα εργάζεται ως ελεύθερη επαγγελματίας, διατηρώντας δικό της ασφαλιστικό γραφείο.

Η Π. αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μέλους διευρυμένης οικογένειας που διατηρεί πολλά από τα στοιχεία της παραδοσιακής οικογένειας. Στα 16, 5 έτη της διέκοψε το σχολείο και ακύρωσε οποιαδήποτε προοπτική σπουδών ή κατάρτισης, επειδή γνώρισε τον σύζυγό της και η οικογένειά της είχε την πεποίθηση ότι είναι σημαντικό να αποκατασταθεί το νωρίτερο δυνατό. Η μητέρα της ήταν για πολλά χρόνια ασθενής και ανήμπορη και ήταν επιθυμία της να εξασφαλίσει το μέλλον της κόρης της. Σήμερα, η ίδια πιστεύει ότι ήταν λάθος να ασχοληθεί από τόσο νωρίς με την δημιουργία οικογένειας, λόγω έλλειψης ωριμότητας. Αναγνωρίζει δε ως θετικό αυτής της τροπής των πραγμάτων, την μικρή διαφορά ηλικίας που έχει με τα παιδιά της, κάτι που αποτελεί σημαντικό εφόδιο στη καλύτερη διαχείριση και επικοινωνία στην μεταξύ τους σχέση, με αποτέλεσμα να υπάρχει αρκετή συναισθηματική στήριξη και κατανόηση.

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε εδώ, ότι η κόρη της (31 ετών) διαμένει ακόμα στο πατρικό της σπίτι, παρόλο που έχει δική της επιχείρηση και είναι οικονομικά ανεξάρτητη. Σε καθημερινή βάση, η Π. φροντίζει για τη σίτισή της, τον ρουχισμό της και την καθαριότητα του δωματίου της. Η οικονομική κρίση αποτέλεσε πολλές φορές η δηλωμένη αιτία για την συνέχιση αυτής της κατάστασης. Με την πάροδο του χρόνου όμως, υπήρξαν πολλές φορές που και η κόρη της συνέβαλε στα οικονομικά ελλείμματα των γονιών της. Αυτό ήταν κάτι που έχει συσφίξει ακόμα περισσότερο τους δεσμούς αγάπης και εξάρτησης μεταξύ τους. Από την άλλη μεριά, ο γιος της (34 ετών) έφυγε από το σπίτι και ζει μια αυτόνομη, όσο γίνεται, ζωή από όταν τελείωσε το σχολείο. Και τα δυο παιδιά της Π. έφυγαν για κάποια χρόνια από την Καλαμάτα για σπουδές μόνο που όταν επέστρεψαν, ο ένας ήταν εντελώς αυτόνομος και προετοιμάζεται για την διαδοχή του θρόνου ως «πάτερ φαμίλια» και η κόρη συνεχίζει να διαδραματίζει ένα ρόλο παιδιού στην καθημερινή της ζωή, που αρνείται να αυτονομηθεί. Και τα δυο παιδιά της Π, εργαζόμενοι ως ελεύθεροι επαγγελματίες, «έχτισαν» το πελατολόγιο τους στηριζόμενοι στις γνωριμίες της οικογένειάς τους (κοινωνικό κεφάλαιο) και έπειτα τις διεύρυναν. Η οικογένεια της Π. με τα δυο της παιδιά σχηματίζουν ένα αξιοθαύμαστο και αντιπροσωπευτικό παράδειγμα δυναμικής

της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας και των σχέσεων αλληλεξάρτησης και αλληλεγγύης που αναπτύσσουν στο εσωτερικό τους.

Στη συνέχεια της συνέντευξης, η Π. αναφέρει ότι ένας από τους πρωταρχικούς της στόχους ήταν η καλή και δεμένη σχέση μεταξύ των παιδιών της. Εκείνη, ως μοναχοπαιδί που από νωρίς επωμίστηκε πολλές ευθύνες (εξαιτίας της ασθένειας της μητέρας της), ήθελε να σπάσει αυτό τον κύκλο και έτσι έκανε δυο παιδιά, τα οποία δεν θα την ενοχλούσε να ήταν και περισσότερα. Επομένως, από το παράδειγμα αυτής οικογένειας, μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι ο αριθμός των μελών μιας οικογένειας παίζει ρόλο, καθώς αυξάνει τις προοπτικές βοήθειας και στήριξης σε περιόδους κρίσης. Πέρα από αυτά τα τέσσερα άτομα, υπάρχει και ένα μεγάλο δίκτυο συγγενών και ανιόντων, με τους οποίους υπάρχει αρκετή αλληλεπίδραση. Σημαντική παράμετρος στο τελευταίο είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει (φυσική) απόσταση μεταξύ τους. Όλοι ζουν και διαμένουν στην Καλαμάτα και την ευρύτερη περιοχή.

Ως οικογένεια με πολλά παραδοσιακά στοιχεία, η Π. αναφέρει ότι βίωσε έντονα την ανισότητα των δυο φύλων μέσα στο γάμο της, κάτι το οποίο φαίνεται να το μάχεται (*«ο άντρας μου είχε πάντα πατριαρχική θέση και αποφάσιζε για τα πάντα. Εμένα δεν μου άρεσε αυτό»*) και ταυτόχρονα να το αποδέχεται (ο γιος επιθυμεί να είναι το στήριγμα και συμβουλάτορας της αδερφής του). Σε όλη τη διάρκεια της συνέντευξης, ο σύζυγός της παρουσιάζεται ως αυστηρή φιγούρα και με λιγότερους συναισθηματισμούς, που ασκούσε την πειθαρχία (*«Πάντα τους έλεγα βέβαια ότι «Υπάρχει ο μπαμπάς, είναι κάτι πιο μεγάλο...», για να υπάρχει κάποιος φόβος, να μην ξεφύγουν κιόλας..»*). Διαφαίνεται, με άλλα λόγια, έντονη ανισότητα μεταξύ των δυο φύλων αλλά από την άλλη, ξεκάθαρα μοιρασμένοι ρόλοι. Είναι ο ορισμός του male bread-winner, που ήταν αντίθετος στο να εργαστεί η σύζυγός του, όμως στην πορεία έγινε κατανοητό ότι ο ένας μισθός ήταν ανεπαρκής για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένου και της ευρύτερης οικογένειας, η οποία λάμβανε συστηματικά οικονομική στήριξη είτε για να σπουδάσει κάποιος ανιψιός είτε για να καλυφθεί κάποια οικονομική εκκρεμότητα).

Από την άλλη πλευρά, η βοήθεια που έλαβαν σε σχέση με αυτήν που προσέφεραν ήταν πολύ πιο περιορισμένη. Η μητέρα της Π. όπως προαναφέρθηκε ήταν σωματικά ανήμπορη να προσφέρει φύλαξη των παιδιών και η πεθερά της είχε την πεποίθηση ότι τα παιδιά είναι στην αποκλειστική ευθύνη της μητέρας τους (*«εγώ μεγάλωσα τα*

παιδιά μου, τώρα είναι η σειρά σας»). Όμως, στις δύσκολες περιόδους, όπου χρειαζόταν να εργαστεί αναφέρει την ύπαρξη γειτόνων, με τους οποίους είχαν edραιώσει σχέσεις οικειότητας και μπορούσε να στηριχθεί πάνω τους (η γειτονιά ως συλλογικό μόρφωμα της παλιάς κοινωνίας, που αποτελούσε επίσης άτυπο μηχανισμό κοινωνικής πολιτικής)(«Πάντα μέναμε σε μονοκατοικία και ήμασταν πάντα μια γειτονιά με τα άλλα σπίτια και ήταν άνθρωποι που τους ξέραμε χρόνια. Είχαμε το θάρρος να φωνάζουμε δίπλα και να της πούμε «Έλα να με βοηθήσεις να αλλάξω το μωρό». Σε αυτό με βοήθουσε η μάνα μου και οι γείτονες, οι δουλειές του σπιτιού όμως γινότουσαν όλες από μένα.»).

Το ασφαλιστικό της γραφείο άνοιξε κατόπιν προτροπή του συζύγου της, ο οποίος βρισκόταν σε μια καίρια θέση την τράπεζα και μέσα από την καλή του κοινωνική δικτύωση θα μπορούσε να εξασφαλίσει στη σύζυγό του μια ικανοποιητική πελατεία. Επομένως, η ίδια χωρίς κάποια ιδιαίτερη εκπαιδευτική κατάρτιση, με την συνδρομή του συζύγου της αποκαθίσταται εργασιακά και η οικογένεια αυξάνει τις πηγές εσόδων της.

Η διευρυμένη οικογένεια διαθέτει συνήθως έναν πλούτο οικογενειακών ιστοριών και συμβολισμών. Η ελληνική διευρυμένη οικογένεια έχει ένα μεγάλο πλέγμα δυναμικών μεταξύ των σχέσεων που αναπτύσσουν τα μέλη της. Η Π. και η οικογένεια της ήταν ως επί το πλείστον παροχέας φροντίδας, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μια κάθετη σχέση δούναι και λαβείν, στην οποία η μια πλευρά μένει διαρκώς ανικανοποίητη. Η Π. εκφράζει το παράπονο ότι περίμενε να λάβει συναισθηματική υποστήριξη από τα αδέρφια του συζύγου της. Αντίθετα, οι σχέσεις τους χαρακτηρίζονταν από έντονες συγκρούσεις. Εδώ, έρχεται να προστεθεί και η κλειστή, στερεοτυπική κουλτούρα της Μεσσηνίας και εν τέλει δημιουργήθηκαν σχέσεις εκμετάλλευσης: Η Π. μη έχοντας η ίδια αδέρφια, εισχώρησε στην οικογένεια του συζύγου της και θέλησε να γίνει και αυτή ένα από τα αδέρφια, τα οποία είχαν πολύ στενές συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ τους. Εκείνη όμως δεν θεωρήθηκε ποτέ ένας από αυτούς και συχνά δεχόταν την έντονη κριτική τους (*«Δεν ήθελα κάτι άλλο και περίμενα και εγώ να βοηθηθώ σε μια δύσκολη στιγμή. Αυτή ποια θα ήταν; Θα σου πω το πιο απλό. Να βγω μια μέρα έξω και να μη γίνει θέμα συζήτησεως! Εννοώ για τον καιρό που τα παιδιά μου ήταν μικρά. Να πουν κάτι θετικό ή να μην πουν τίποτα»*). Η Π. είναι μια γυναίκα που έχει έντονη την κουλτούρα της προσφοράς με την μορφή που χαρακτηρίζει την παραδοσιακή γυναίκα (Χ. Κατάκη, *«Η τρεις*

ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας»), η οποία κρατούσε το πιο μικρό κομμάτι της πίτας έναντι όλων των άλλων, αλλά στο τέλος το αντάλλαγμα που λάμβανε ήταν συναισθηματικό: αναγνώριση, καταξίωση, σεβασμό, αγάπη. Η παραδοσιακή γυναίκα αναπτύσσεται και κοινωνικοποιείται μέσα από το πρίσμα της προσφοράς. Σήμερα, μια τέτοια κουλτούρα θα προσέκρουε με την άκρως ωφελμιστική και υλιστική οπτική που κυριαρχεί στην μετά-νεωτερική εποχή. Πάνω σε αυτή την αντίφαση στηρίχθηκαν οι συγκρούσεις τους, καθώς αυτό το αντάλλαγμα δεν το έλαβε. Τα αδέρφια του συζύγου της μόνο έλαβαν βοήθεια, κυρίως οικονομική, αλλά ποτέ δεν έδωσαν. Ηθικά και συναισθηματικά κάποιοι προσέφεραν στην οικογένεια της Π. Με την διεύρυνση όμως της ευρύτερης οικογένειας, μέσω γάμων, διασπάστηκε αρκετά η μέχρι τότε συνοχή που τους χαρακτήριζε. Εκ των πραγμάτων λοιπόν, η πορεία των πραγμάτων οδήγησε την συγκεκριμένη οικογένεια στην εσωστρέφεια («Αυτός που σου μένει στο τέλος είναι η γυναίκα σου και τα παιδιά σου, κανείς άλλος!») που αποτελεί σήμερα χαρακτηριστικό της πυρηνικής οικογένειας.

Όσον αφορά την ύπαρξη κοινού ταμείου οικονομικών η Π. εξηγεί πως αυτό δεν το είχε στην σχέση της με τον σύζυγό της και υπήρχε μεγάλη ανισότητα όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων και τη διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας. Αυτό σημαίνει ότι πολλές από τις ατομικές-προσωπικές της ανάγκες δεν καλύπτονταν, παρόλο που η ίδια εργάζεται πολλά χρόνια, αλλά συχνά δεν ήταν μόνο οι προσωπικές αλλά και ανάγκες που αφορούσαν ολόκληρη την οικογένεια (πχ το βάψιμο του σπιτιού), που παραμερίζονταν θεωρούμενες μη αναγκαίες. Αναφέρει ότι στη θέση τέτοιων αναγκών, ο σύζυγός της συχνά αποφάσιζε να καλύπτει δικές του επιθυμίες (πχ να αγοράσει ένα καινούριο μπουζούκι). Κάτι τέτοιο πυροδότησε λανθασμένα πρότυπα κυρίως στην κόρη τους. Τέθηκε πολύ έντονα το ζήτημα της οικονομικής ανεξαρτησίας της γυναίκας από τον άντρα μέσα στην οικογένεια. Μια στάση ακραίας ανεξαρτησίας, που αγγίζει συχνά και την ίδια την σχέση με τον σύντροφο και η διαρκής καχυποψία μήπως κάνει προσπάθεια ο σύζυγος για υποταγή της συζύγου, είναι κάτι που έγινε «φόβος και τρόμος» στην νεότερη γυναίκα της οικογένειας. Αυτό θα μπορούσε να προκαλέσει περεταίρω σύγχυση στους ρόλους μεταξύ των ζευγαριών σήμερα γιατί έχει προεκτάσεις και πέρα από την οικονομική σφαίρα, στην ίδια τη σχέση, την συνεργασία, την εμπιστοσύνη, την συντροφικότητα του ζευγαριού. Η Π. είχε γνωρίσει ένα πιο διαλλακτικό μοντέλο συνεννόησης σχετικά με τη διαχείριση των οικονομικών από την δική της οικογένεια, πράγμα που θα μπορούσε να έχει

επηρεαστεί από το γεγονός ότι οι γονείς της Π. υπήρξαν μετανάστες στην Αυστραλία και δέχθηκαν και άλλα ερεθίσματα, αλλά βέβαια βίωσαν και ανάλογες συνθήκες (πχ οι γυναίκες στην Αυστραλία είχαν βγει πιο νωρίς στην αγορά εργασίας από ότι στην Ελλάδα) που ίσως να παρότρυναν στην υιοθέτηση ενός τέτοιου μοντέλου. Το κοινωνικό αυτό κεφάλαιο κληροδοτήθηκε στην Π. και έτσι παρόλο που η στάση του συζύγου της από πολλές γυναίκες της εποχής εκείνης θα θεωρούνταν αυτονόητη και φυσιολογική, εκείνη αντιδρούσε και δεν μπορούσε να το υιοθετήσει.

Στην ερώτηση, τι κρατάει τις σχέσεις των ανθρώπων μέσα σε μια οικογένεια δεμένες, η Π. αναφέρει την συντροφική αγάπη που έρχεται με το πέρασμα των χρόνων μέσα σε ένα ζευγάρι. Ενώ ξεκινά να δώσει βαρύτητα σε μια τέτοια ιδανική αξία, στη συνέχεια, εξηγεί πως εάν θα χώριζε στη δεδομένη χρονική στιγμή, θα ετίθετο θέμα επιβίωση και επιβάρυνσης ενδεχομένως των παιδιών της, καθώς επίσης σκέφτεται τον κοινωνικό περίγυρο («Δεν μου αρέσει να το συζητήσει ο άλλος»). Ολόκληρος ο άξονας της οικογένειάς της περιστρέφεται γύρω από τα παιδιά της. Από την κοινωνική της ζωή μέχρι την δύναμη που αντλεί από αυτά για να επαναπροσδιορίσει τη σχέση της με τον σύζυγό της. Ως προς την ερώτηση του διαζυγίου, απαντά ότι η μοιχεία είναι ο πρώτος λόγος για τον οποίο θα διέλυε την οικογένεια. Όμως, παραδεχόμενη ότι τελικά βίωσε κάτι τέτοιο στο παρελθόν (τα παιδιά της ήταν 20-23 ετών), τελικά αποφάσισε να δώσει μια ευκαιρία για τα παιδιά της, βεβαιώνοντας ότι δεύτερη ευκαιρία δεν θα έδινε. Ως δεύτερη αιτία διαζυγίου θεωρεί το γεγονός αν ο σύζυγός της δεν την υπολόγιζε σε τίποτα (αν ήταν χαρτοπαίχτης, πότης κλπ). Καθώς ανέπτυξε την απάντησή της, παραδέχεται ότι δεν είναι καλό μια οικογένεια να μένει μαζί πάση θυσία («σε κάποιες καταστάσεις είναι καλό να λύνεις τον γάμο και ας έχει κάποιες άσχημες επιπτώσεις στην οικογένεια, αλλιώς είναι χειρότερο για όλους...»). Κλείνοντας την συνέντευξη, ήθελε να δώσει μια απάντηση όσον αφορά τι κρατάει την συνοχή μέσα στα μέλη μιας οικογένειας: «το μυστικό είναι στο ζευγάρι ο ένας να μη βλέπει τον άλλον σαν αντίπαλο, και αυτό συνέβη στη δική μου σχέση με το σύζυγό μου και επηρέασε και τα παιδιά μου». Αυτή η αντιπαλότητα συνέβη γιατί η Π. προσπάθησε να προστατεύσει τον σύζυγό της και την οικογένειά της από αυτή την θυσιαστική στάση και απόλυτη αφοσίωση που έδειχνε ο σύζυγός της για την οικογένεια προέλευσής του. Ο σύζυγός της ανατράφηκε με τέτοιο τρόπο που, ως πρωτότοκος γιος μιας επταμελούς οικογένειας,

να επωμίζεται το ρόλο και τις ευθύνες του πατέρα του, ο οποίος υπήρξε συναισθηματικά απών. Ουσιαστικά είχε το βάρος δυο οικογενειών εξίσου («Πάτερ Φαμίλια»).

Συμπεράσματα Αναλύσεων

Τα συμπεράσματα των συνεντεύξεων θα αναλυθούν με βάση ορισμένους άξονες οι οποίοι έχουν ως εξής:

1. Σχέσεις Αλληλοβοήθειας Γονέων και Παιδιών
2. Σχέσεις Αλληλοβοήθειας με Άλλους Συγγενείς (Γιαγιά-παππούς, Θείους, Ξαδέρφια κα)
3. Οικονομικός Παράγοντας μέσα στην Οικογένεια (αφορά το οικονομικό επίπεδο και τον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών)
4. Κρίσεις της οικογένειας (Ποιες δυσκολίες αντιμετωπίζει η κάθε εξεταζόμενη οικογένεια)
5. Παρεμβάσεις του Κράτους – Πρόνοιας ή της Αγοράς είτε άλλων θεσμών (Αφορά τη χρήση κοινωνικών υπηρεσιών είτε κρατικές είτε της αγοράς)
6. Θέση της Γυναίκας μέσα στην οικογένειά της
7. Βαθμός Συνοχής των μελών της οικογένειας

Σύμφωνα με αυτούς τους παράγοντες θα επεξεργαστούμε συνολικά τα συμπεράσματα των συνεντεύξεων.

Σχέσεις Αλληλοβοήθειας Γονέων-Παιδιών: Στις περισσότερες περιπτώσεις κυρίως λόγω ηλικίας των παιδιών η βοήθεια προσφέρεται από τους γονείς προς τα παιδιά. Βασικό χαρακτηριστικό είναι η παιδοκεντρικότητα. Η περίπτωση της Π. απεικονίζει την αμφίδρομη πορεία της βοήθειας και από τα παιδιά προς τους γονείς, εφόσον έχουν ενηλικιωθεί και οικονομικά ανεξαρτητοποιηθεί. Σε όλες τις περιπτώσεις επισημαίνεται η μορφωτική επένδυση που επιδιώκεται να επιτευχθεί στα παιδιά ως σημαντικό εφόδιο ζωής. Η μόρφωση εννοείται τόσο ως προς το γνωστικό μέρος όσο και σε ζητήματα κοινωνικοποίησης (κοινωνικές δεξιότητες, δεξιότητες προσαρμογής

σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια, έμπνευση αξιών και ηθών ως οδηγούς της ζωής τους). Επομένως, η οικογένεια παραμένει πρωταρχικός πυλώνας κοινωνικοποίησης και ειδικότερα μετάδοσης κοινωνικού κεφαλαίου από τους γηραιότερους προς τους νεότερους. Ωστόσο, στις περιπτώσεις της Ε. και της Λ. βλέπει κανείς μια απόσταση αξιών και προτύπων από την οικογένεια προέλευσης με την οικογένεια που δημιούργησαν (απομάκρυνση από τους παραδοσιακούς τύπους), όμως αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει ουσιαστικά αυτό το πρότυπο μέσα στα άτομα αυτά. Ειδικότερα σε αυτές τις δυο γυναίκες φαίνεται να ενυπάρχει έντονα μια σύγχυση που προκύπτει από την ύπαρξη διαφορετικού κοινωνικού κεφαλαίου, που τους κληροδοτήθηκε εν αντιθέσει με τις τάσεις και τα πρότυπα που εμπνέει η σύγχρονη μετανεωτερικότητα. Επιπροσθέτως, παρατηρείται το γεγονός του καθυστερημένου «απογαλακτισμού» των νεότερων μελών (στην Περίπτωση της Π.) όπου μπορεί να είναι οικονομικά ανεξάρτητα, όμως δυσκολεύονται να αναλάβουν εξ ολοκλήρου τις ευθύνες της ενήλικης ζωής σε καθημερινό-πρακτικό επίπεδο. Αυτό είναι ένα γεγονός που χαρακτηρίζει την μέση ελληνική οικογένεια καθώς δεν σταματά να παρέχει «βόλεψη» και υπηρεσίες προς τα νεότερα μέλη της (χαρακτηριστικό παράδειγμα η κόρη της Π.)

Σχέσεις αλληλοβοήθειας με άλλους συγγενείς: Στις 4 από τις 5 περιπτώσεις υπάρχει μια άμεση συμμετοχή (οικονομική, ηθική και πρακτική) μιας γιαγιάς, που αυτή μπορεί να περιορίζεται αυστηρά σε σχέσεις ανταλλαγής αλλά μπορεί και να είναι μια ατέλειωτη προσφορά προς την οικογένεια χωρίς να υπεισέρχεται κάποιο αντάλλαγμα (όπως συμβαίνει με την περίπτωση της μονογονεϊκής οικογένειας της Ζ.). Από την άλλη μεριά, η περίπτωση της Π. που αποτελεί παράδειγμα διευρυμένης οικογένειας ακριβώς επειδή υπάρχει έντονη αλληλεπίδραση με πολλούς συγγενείς. Από την έρευνα επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι ο βαθμός από-οικογενειοποίησης στην σύγχρονη ελληνική οικογένεια παραμένει ακόμα αρκετά χαμηλός. Η γιαγιά συνήθως αποτελεί τον άτυπο μηχανισμό που διευκολύνει τη συμφιλίωση μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Όταν εκείνη δεν υπάρχει, τα πράγματα γίνονται δύσκολα, καθώς μας αποδεικνύει η περίπτωση της Ε. ότι επειδή η συμβολή της πεθεράς της είναι αρκετά περιορισμένη, προβληματίζεται ιδιαίτερα για την απόκτηση ενός δεύτερου παιδιού. Ο προβληματισμός της ενδυναμώνεται καθώς το εργασιακό της καθεστώς και του συζύγου της είναι ακόμα αρκετά ρευστό.

Οικονομικός Παράγοντας μέσα στην Οικογένεια: Οι περιπτώσεις των συνεντευξιαζόμενων όσον αφορά την οικονομική κατάσταση τους, κυμαίνονται από οριακή κατάσταση μέχρι μια αρκετά καλή οικονομική κατάσταση. Η οικογένεια της Ν. είναι αυτή που βρίσκεται σε αρκετά οριακό σημείο, που να αγγίζει τα όρια της σχετικής φτώχειας και της επιβίωσης. Αναγκαστικά υπάρχει ένα κοινό ταμείο εξαιτίας θα λέγαμε της άσχημης οικονομικής κατάστασής τους, η οποία προκύπτει από την πολυετή ανεργία που βιώνουν. Έχουμε δυο γυναίκες (Ε. και Ζ.) που μπορούν να χαρακτηριστούν ως σύγχρονες women bread-winner, καθώς η πρώτη έχει υπάρξει περισσότερο καιρό σε εργασιακό περιβάλλον από ότι ο σύζυγός της και την δεδομένη χρονική στιγμή της συνέντευξης η ίδια εργαζόταν σε ένα πιο σταθερό εργασιακό περιβάλλον, ενώ ο σύζυγός της εργαζόταν μέσω μιας προκαθορισμένης δμηνης σύμβασης, μετά από την οποία θα γυρίσει σε καθεστώς ανεργίας. Από την άλλη η Ζ., ως μόνος γονέας και με την φυσική και συναισθηματική απουσία του πρώην συζύγου της αναπόφευκτα εκείνη μαζί με την μητέρα της εξασφαλίζουν την οικονομική επιβίωση της οικογένειας. Η γιαγιά έχει αντικαταστήσει το κενό που άφησε η απουσία του πατέρα και έτσι συνεχίζει να υπάρχει αυτή η οικογένεια. Αξίζει να τονιστεί ότι όλες οι συνεντευξιαζόμενες αργά ή γρήγορα βγήκαν στην αγορά εργασίας είτε πριν δημιουργήσουν την οικογένεια τους είτε αφού την δημιούργησαν και συνέβαλαν ενεργά και ισότιμα στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος. Επίσης, στις περισσότερες περιπτώσεις παρατηρεί κανείς ότι η γυναίκα διαχειρίζεται είτε ισότιμα με τον σύζυγό της είτε έχει το ρόλο του ταμιά σε ότι αφορά τις οικονομικές αποφάσεις της οικογένειας. Μόνο η περίπτωση της Π. διαψεύδει αυτό το συμπέρασμα έως έναν βαθμό, η οποία ανέφερε συχνά ανισότητες ως προς τη λήψη αποφάσεων για οικονομικά θέματα με τον σύζυγό της, παρόλο που συνεισφέρει με έναν ολόκληρο μισθό στην οικογένεια. Εδώ, θα μπορούσαμε να αναλύσουμε λίγο παραπάνω αυτό το παράδοξο λέγοντας πως μπορεί να εργάζεται ως ελεύθερη επαγγελματίας, όμως το ασφαλιστικό γραφείο το οποίο διατηρεί, δημιουργήθηκε και στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον σύζυγό της, οπότε ίσως να αισθάνεται υποχρεωμένη σε αυτόν και να βλέπει τον εαυτό της περισσότερο ως υπάλληλο παρά ως εργοδότη/ελεύθερο επαγγελματία. Από αυτό το παράδειγμα γίνεται αντιληπτό ότι πλέον δεν αρκεί απλώς η εισοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας, αλλά έχει σημασία ο τρόπος της εισόδου να είναι όσο πιο ανεξάρτητος γίνεται, ώστε να μην υπάρχουν τέτοιου είδους συγχύσεις. Βέβαια, διακηρύττοντας παντού την έννοια της

απόλυτης ανεξαρτησίας υπάρχει ο κίνδυνος υπονόμησης της εμπιστοσύνης στις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, και ειδικότερα μεταξύ των συζύγων.

Κρίσεις της Οικογένειας: Αυτός ο παράγοντας περιλαμβάνει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι υπό εξέταση οικογένειες. Αφορούν δυσκολίες που προέρχονται από κοινωνικούς κινδύνους (φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, ανεργία) αλλά αυτό που καταλαβαίνει κανείς είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει και ένα μέρος ατομικής ευθύνης σχετικά με αυτές τις δυσκολίες. Για παράδειγμα στην περίπτωση της Ν. που βιώνει θα λέγαμε μια κατάσταση σχετικής φτώχειας, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι μερικά χρόνια πριν εκδηλωθεί η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, εκείνη και ο σύζυγός της διατηρούσαν ταβέρνα, η οποία ήταν αρκετά προσοδοφόρα. Επομένως είναι σημαντικό να ειπωθεί κάθε κρίση ως μέρος τόσο κοινωνικών παραγόντων όσο και προσωπικών ευθυνών και επιλογών. Η έλλειψη ορθής οικονομικής διαχείρισης σε συνδυασμό τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες της χώρας, οδήγησαν την συγκεκριμένη οικογένεια να διατρέχει τον κίνδυνο φτώχειας και κατ' επέκταση τον κοινωνικό αποκλεισμό. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός μέλους μέσα στην οικογένεια που αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες ανάπτυξης και προσαρμογής στην πραγματικότητα (όπως ο γιος της Ν.), καθώς και η συνθήκη της μονογονεϊκότητας είναι προσωπικές κρίσεις (βέβαια μπορούν να πάρουν κοινωνικές διαστάσεις όταν απασχολήσουν μια ομάδα ανθρώπων) που πολλές φορές δεν μπορούν να προβλεφθούν απόλυτα και χρήζουν την παρέμβαση κρατικών κοινωνικών υπηρεσιών στήριξης. Μέσα στις κρίσεις της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας περιλαμβάνεται κατά κόρον και η έλλειψη εργασιακής σταθερότητας τουλάχιστον ενός από τους δυο γονείς, κάτι που επίσης είναι αποτέλεσμα κοινωνικής πολιτικής και δεν άπτεται στην αποκλειστική ευθύνη των ατόμων. Συχνά η παρέμβαση κρατικών μηχανισμών απέναντι σε τέτοιους κινδύνους και κρίσεις είναι είτε ανεπαρκείς είτε απουσιάζουν, κάνοντας ακόμα πιο δύσκολα τα πράγματα για τις οικογένειες που δεν αποτελούνται από μεγάλο δίκτυο συγγενών (πχ περίπτωση Ε. και Ν.), καθώς όσο λιγότερος είναι ο αριθμός συγγενών τόσο περιορίζονται οι πιθανότητες παροχής και λήψης βοήθειας των μελών μια οικογένειας εν καιρώ κρίσης.

Παρεμβάσεις του Κράτους Πρόνοιας ή της Αγοράς: Στις 4 από τις 5 συνεντεύξεις υπήρξε αναφορά για παροχή κοινωνικής πολιτικής είτε μέσα από δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες όπως το ΚΕ.Φ.Ι.Α.Π (Κέντρο Φυσικής Ιατρικής

Αποκατάστασης) στην περίπτωση του γιου της Ν., του οποίου παρέχονται απλώς υποστηρικτικές δράσεις στον γιό της, όπως λογοθεραπεία και εργοθεραπεία. Το είδος της υποστήριξης που χρειάζεται εκείνος είναι περισσότερο ψυχοθεραπευτικό μαζί με αγωγή φαρμάκων, κάτι που δεν προσφέρεται στο Νομό Μεσσηνίας από δημόσια κοινωνική υπηρεσία. Παράλληλα, οι γονείς (η Ν. και ο σύζυγός της) έρχονται σε τακτική επαφή με το Κέντρο Πρόληψης των Εξαρτήσεων και Προαγωγής της Ψυχοκοινωνικής Υγείας, ένα από τα 75 κέντρα πρόληψης του ΟΚΑΝΑ (Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών) στην Ελλάδα. Οι γονείς κλείνουν τακτικά συναντήσεις, στις οποίες τους παρέχονται υπηρεσίες συμβουλευτικής σχετικά με την διαχείριση κάποιων συμπεριφορών του παιδιού τους αλλά και της μεταξύ τους σχέσης. Στην περίπτωση της Ε., έγινε λόγος για την ύπαρξη ενός παιδικού σταθμού που απευθύνεται κυρίως σε κοινωνικά ευπαθείς ομάδες. Το εγχείρημα αυτό είναι παράδειγμα κοινωνικής εταιρικής ευθύνης μιας ιδιωτικής τράπεζας. Η Λ. είναι επίσης μια περίπτωση που προσέγγισε το Κέντρο Πρόληψης των Εξαρτήσεων και Προαγωγής της Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Ν. Μεσσηνίας, καθώς παρακολούθησε μια σχολή γονέων, κατά τη διάρκεια της οποίας υπήρχαν συμβουλευτικές υπηρεσίες προς τους γονείς σε ότι αφορά την διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους και γενικότερα ενίσχυση του γονεϊκού ρόλου στην σύγχρονη εποχή. Την σχολή γονέων συντόνιζαν κοινωνικοί επιστήμονες (ψυχολόγοι, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και κοινωνιολόγοι). Τέλος, η Π. ανέφερε την εκκλησία, ως έναν θεσμό που σε μια κρίσιμη απόφαση που αφορούσε την συνέχιση ή την διάλυση της οικογένειάς της, έλαβε συμβουλευτικές υπηρεσίες από έναν ιερέα. Περιγράφει την εμπειρία της ως θετική και βοηθητική στο να πάρει την σωστή απόφαση.

Θέση της Γυναίκας μέσα στην Οικογένεια: Σε γενικές γραμμές, οι συνεντευξιζόμενες είχαν δυναμισμό και έλεγχαν ένα μεγάλο μέρος των πραγμάτων που αφορούσαν την οικογένεια. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι 4 στις 5 περιπτώσεις επισκίαζαν πολλές φορές τον σύζυγό τους, όχι απαραίτητα ηθελημένα. Τα πρωτεία σε αυτό κρατά η περίπτωση της Λ. που δείχνει να είναι πολύ κυριαρχική και συγκεντρωτική σε αντίθεση με τον σύζυγό της, έπειτα η Ν και η Ζ., έπειτα η Ε. που δείχνει να κρατά μια πιο ισότιμη στάση απέναντι στον σύζυγό της και τέλος η Π., η οποία ενώ περιγράφει τον εαυτό της ως υποβιβασμένο από την πλευρά του συζύγου της, με τον καιρό έχει αποκτήσει κάποια πυγμή και ασκεί έντονη επιρροή με τον δικό της τρόπο στην οικογένεια.

Βαθμός Συνοχής μεταξύ των μελών της Οικογένειας: Οι 3 από τις 5 περιπτώσεις που εξετάστηκαν χαρακτηρίζονται από υψηλή συνοχή και στενούς συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ των μελών της οικογένειας. Αυτές οι περιπτώσεις είναι η οικογένεια τη Ε με έντονα χαρακτηριστικά συντροφικότητας, αλληλοσεβασμού, αποδοχής και επικοινωνίας. Η οικογένεια της Ζ., αν και μονογονεϊκή, η εισχώρηση της γιαγιάς (της μητέρας της Ζ) η οποία καλύπτει κάπως το κενό που άφησε ο πατέρας. Η οικογένεια αυτή χαρακτηρίζεται από έντονη ομαδικότητα, συνεργασία που είναι εστιασμένη κυρίως στα παιδιά. Η τρίτη οικογένεια με υψηλή συνοχή είναι αυτή της Π., που χαρακτηρίζεται από έντονη αλληλεξάρτηση, απόλυτους ηθικούς κώδικες που παραπέμπουν άμεσα στην παραδοσιακή οικογένεια, συλλογικό – ομαδικό πνεύμα (ίσως και με ακραίο τρόπο → θυσία για τους άλλους).

Οι οικογένειες που διαθέτουν χαμηλή συνοχή μεταξύ των μελών τους είναι αυτή την Ν., η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη επικοινωνίας και κοινών στόχων (η γέννηση του γιου της δεν φαίνεται να είναι από κοινού απόφαση), καθώς και η οικογένεια της Λ., χαρακτηρίζεται συν τοις άλλοις και ως άκρως ατομικιστική, καθώς η ίδια αντιμετωπίζει τον κίνδυνο διάζυγιου.

Οι κοινωνικο-οικονομικές συγκυρίες καθώς και οι δημογραφικές εξελίξεις και οι αλλαγές στα κοινωνικά πρότυπα και τις αξίες έχουν επηρεάσει και την δομή της σύγχρονης οικογένειας. Η ρευστότητα της πραγματικότητας έχει ωθήσει σε μια αναβίωση και σύσφιξη των συγγενικών σχέσεων μεν, αλλά με έναν διαφορετικό τρόπο από αυτό που ίσχυε κάποτε δε. Οι σχέσεις που ενισχύθηκαν είναι αυτές μεταξύ γονέων και παιδιών κυρίως και χαρακτηρίζονται από πολύ μεγαλύτερη πολυπλοκότητα. Οι κοινωνικοί κίνδυνοι έχουν διαφοροποιηθεί από αυτούς που ήταν κάποτε, όμως με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο ο θεσμός της οικογένειας παραμένει το κύτταρο της κοινωνίας και ένας από τους σημαντικότερους και ισχυρότερους πυλώνες παροχής κοινωνικής ευημερίας ακριβώς εξαιτίας εκείνων των ιδιαίτερων αξιών που πρεσβεύει (συλλογικότητα, συνεργασία, αγάπη, αλληλεγγύη). Η σύγχρονη κοινωνική πολιτική θα κληθεί να προσαρμοστεί, ωστόσο στα νέα οικογενειακά μορφώματα που προκύπτουν, καθώς μέχρι στιγμής η κοινωνική προστασία αφορά τις οικογένειες από γάμο. Παράλληλα βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι και η «κανονική» οικογένεια δεν χρειάζεται κοινωνική στήριξη από το κράτος, καθότι κυριαρχεί έντονα η πεποίθηση ότι η «κανονική» οικογένεια μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνη της, χάριν στους συναισθηματικούς δεσμούς και την θεσμική κυριαρχία της. Η κοινωνική

πολιτική είναι σημαντικό να αναπτύξει μηχανισμούς πρόληψης, όσο αυτό είναι δυνατόν, από κοινωνικούς κινδύνους.

Παράρτημα 1

Συνεντεύξεις

Συνέντευξη της Ε

Η Ε είναι μια γυναίκα 35 ετών. Κατάγεται από τη Λάρισα και μένει μόνιμα στην Καλαμάτα. Είναι παντρεμένη και έχει ένα παιδί 4,5 ετών. Σπούδασε ψυχολογία και εργάζεται στο επάγγελμα της σε δομή πρόληψης ψυχοτρόπων ουσιών.

Μελίνα: Πόσο καιρό είσαι παντρεμένη;

Ε: Περίπου πέντε χρόνια.

Μελίνα: Γιατί παντρεύτηκες; Τι σήμαινε ο γάμος για σένα;

Ε: Με τον σύντροφό μου είχαμε σχέση 15 χρόνια και κάποια στιγμή αποφασίσαμε να κάνουμε οικογένεια. Εφόσον συλλάβαμε το παιδί, παντρευτήκαμε αλλά σε μας στόχος ήταν η δημιουργία οικογένειας και όχι ο γάμος αυτό καθεαυτό. Βέβαια ο γάμος είναι στο ιδεολογικό μας υπόβαθρο. Δεν είμαστε από τα ζευγάρια που λένε ότι «δεν σημαίνει τίποτα». Από την άλλη δεν είμαστε και από τα ζευγάρια που βάζουν ως πρωταρχικό στόχο τον γάμο και έπειτα την δημιουργία οικογένειας. Εμείς πηγαίναμε κατευθείαν για την οικογένεια, εξάλλου μετά από τόσα χρόνια σχέσης με τον σύζυγό μου ήταν σαν να είμαστε ήδη παντρεμένοι. Μέναμε μαζί, έχουμε περάσει βέβαια και διαστήματα από απόσταση. Αλλά σίγουρα είδαμε και την πρακτική χρησιμότητα του

γάμου, το ζήτημα δηλαδή νομιμοποίησης της οικογένειας. Δεν θέλαμε να έχουμε απέναντί μας τις αντιλήψεις του κόσμου για ένα παιδί εκτός γάμου κτλ.

Μελίνα: Πότε ξεκίνησες να εργάζεσαι; Και πως διαμορφώθηκε ο εργασιακός σου βίος όλα αυτά τα χρόνια;

Ε: Ξεκίνησα το 2001-2002 με πρακτικές ασκήσεις σε διάφορες δομές σχετικά με αυτό που σπούδασα. Παράλληλα εργαζόμουν στην γραμματεία της σχολής μου (130 ευρώ το εξάμηνο!) (γελάμε). Επίσης, εργαζόμουν σε διάφορες δουλειές από δω και από κει για να συμπληρώσω λίγο το εισόδημά μου (καφετέριες, πωλήτρια κλπ)

Μελίνα: Άρα δεν πέρασες περίοδο ανεργίας θα λέγαμε;

Ε: Έχω περάσει. Υπό την έννοια να εργάζομαι αλλά να μην αμείβομαι. Πχ εθελοντική εργασία. Αυτό το έκανα για να βρω κάποτε μια πραγματική δουλειά (γελάει) στο επάγγελμά μου! Για προϋπηρεσία, για την απόκτηση εμπειρίας και για να μην κάθομαι. Δηλαδή δεν μπορούσα να μην κάνω κάτι.

Μελίνα: Ανέλυσε μου λίγο αυτή τη φράση: «για να μην κάθομαι».

Ε: Με την έννοια της προσφοράς αλλά και της δημιουργίας. Να αισθάνομαι ότι κάνω κάτι ωραίο και δημιουργικό, γυρίζω στο σπίτι μου και έχω ένα πρόγραμμα. Έχω περάσει όμως κ περίοδο ανεργίας, να κάτσω δηλαδή. Ήταν όταν πρώτο γύρισα στη Λάρισα μετά τις σπουδές μου και δεν είχα δικτυωθεί ακόμα σε δομές και τέτοια για να κάνω την εθελοντική μου εργασία αλλά και τις άλλες δουλειές. Αλλά και πάλι και τότε, δεν έμεινα άπραγη. Πήρα το πτυχίο των υπολογιστών και των αγγλικών. Δεν υπήρξε δηλαδή ποτέ χρόνος χαμένος.

Μελίνα: Σε ποια ηλικία έκανες το παιδί;

Ε: 31 χρονών.

Μελίνα: Πως είναι μια συνηθισμένη βδομάδα για σένα και την οικογένειά σου;

Ε: Τώρα εργάζομαι καθημερινά από τις 8 έως τις 3 το μεσημέρι και δουλεύουμε και περίπου 3 απογεύματα την βδομάδα και κάποιες φορές μπορεί να είναι και 4. Άρα

δουλειά μετά είναι το σπίτι. Δουλειές του σπιτιού ίσως και μόλις γυρίσω το βράδυ πάλι, θα βάλω το παιδί για ύπνο. Τώρα τις μέρες που δεν δουλεύω και το απόγευμα ασχολούμαι με δουλειές του σπιτιού, μετά θα πάμε καμιά βόλτα με το παιδί στο πάρκο. Έχω προσπαθήσει να πάω γυμναστήριο. Βέβαια δεν το πετυχαίνω πάντα αυτό γιατί μπορεί να είμαι κουρασμένη ή να μην με βολεύει η ώρα.

Μελίνα: Ο σύζυγός σου αντίστοιχα;

Ε: Αυτός δουλεύει από το πρωί ως το μεσημέρι. Τα απογεύματα θα είναι στο σπίτι και θα κρατήσει το παιδί, θα συμβάλλει και αυτός σε δουλειές του σπιτιού. Τέτοια πράγματα. Εγώ έχω πιο επιβαρυνμένο πρόγραμμα από εκείνον όσον αφορά την εργασία μου και αυτό ήταν σχεδόν πάντα έτσι.

Μελίνα: Βοηθάει είπες στις δουλειές του σπιτιού; Από κοινού; Χρειάστηκε να το ζητήσεις για να γίνει;

Ε: Επειδή είμαστε πάρα πολλά χρόνια μαζί... (σκέφτεται λίγο).. Όχι δεν χρειάστηκε να το ζητήσω. Πάντα ήταν ένας άνθρωπος που καταπιανόταν με τις δουλειές του σπιτιού, μετά η συχνότητα αυξήθηκε στην πορεία των χρόνων. Παρόλο που από την πατρική του οικογένεια δεν το έχει σαν πρότυπο. Ο πατέρας του δεν συμμετέχει καθόλου στο σπίτι. Τον θυμάμαι από το πανεπιστήμιο που μαγείρευε στο σπίτι και τακτοποιούσε...

Μελίνα: Εσύ το είχες αυτό σαν πρότυπο; Ότι ο άντρας βοηθάει στις δουλειές του σπιτιού;

Ε: Όχι. Ο μπαμπάς μου δεν ασχολήθηκε ποτέ. Βέβαια δούλευε όλη μέρα στα κτήματα, είναι και από αγροτική οικογένεια, είναι και μεγάλος σε ηλικία, οπότε δεν είχε τέτοιες τάσεις. Δεν μπορούσε να το κάνει αυτό ο άνθρωπος. Δεν είναι όμως ότι πήγαινε στο καφενείο και δεν βοηθούσε. Πραγματικά ήταν όλη μέρα με τα χωράφια και τα ζώα.

Μελίνα: Τι σημαίνει για σένα η οικογένεια; Ο γάμος μας εξήγησες τι θέση έχει... Η οικογένεια;

Ε: Το θεωρώ σίγουρα σημαντικό. Δεν ξέρω πως την εννοείς την ερώτηση;

Μελίνα: Πες μου ότι σου έρχεται σε λέξη, φράση, σκέψη όταν ακούς τη λέξη «οικογένεια»...

Ε: Ολοκληρώνονται οι άνθρωποι, ωριμάζουν. Ευθύνες. Σαν φυσική κατάληξη ενός ανθρώπου. Στηρίζει η οικογένεια.

Μελίνα: Υπάρχει κοινό ταμείο οικονομικών; Υπάρχει καθόλου ατομικότητα σε αυτό. Δηλαδή κάποια χρήματα να τα κρατάει ο καθένας για τον εαυτό του;

Ε: Ναι, έχουμε κοινό ταμείο. Με την έννοια της διαχείρισης όπως το εννοείς εσύ, είναι όλα κοινά. Και οι δυο διαχειριζόμαστε όλους τους τραπεζικούς λογαριασμούς που έχουμε. Για τα χρήματα μιλάμε.... Γιατί είναι και η ακίνητη περιουσία, που μπορεί να έχει αποκτηθεί εκτός γάμου. Αυτά σίγουρα είναι είτε στο όνομα το δικό μου είτε στο όνομα του συζύγου μου.

Μελίνα: Γιαγιά-παπούς; Υπάρχουν; Ηλικίες; Είναι κοντά σας;

Ε: Τα πεθερικά μου έχουμε κοντά μας. Είναι γύρω στα 60-65. Οι γονείς μου είναι 80 και 70 (ο πατέρας μου και η μητέρα μου αντίστοιχα).

Μελίνα: Βοηθούν την οικογένειά σας; Και με ποιον τρόπο;

Ε: Υλικά θα βοηθήσουν με τον εξής τρόπο: Θα πάει η πεθερά μου στη λαϊκή, θα πάρει και σε μας λαχανικά και δεν πάρει χρήματα για αυτό ας πούμε. Ένας μη υλικός τρόπος βοήθειας είναι να φυλάξουν το παιδί. Άμα χρειαστεί κάποια φορά ή μας τύχει κάτι έκτακτο (πχ είμαστε άρρωστη). Δεν γίνεται σε τακτική βάση αυτό δηλαδή, γιατί έχουν και αυτοί τις δουλειές τους, ασχολούνται με τα κτήματα. Η πεθερά μου κρατάει άλλο ένα παιδί, μιας γειτόνισσας, πολλά χρόνια τώρα και δεν θέλει να το αφήσει. Επίσης σε υλική βοήθεια είναι το να μαγειρέψει καμιά φορά και να μας φέρει στο σπίτι. Αλλά αυτό δεν είναι σε τακτική βάση.

Μελίνα: Πριν κάνει οικογένεια πως το φανταζόσταν; Είχες προσδοκίες συγκεκριμένες;

Ε: Έχω περάσει διάφορες φάσεις φαντασίας. Φανταζόμουν και ένα πιο παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας από αυτό που έχω δημιουργήσει. Του να είμαι στο σπίτι, κάπου να εργάζομαι-όχι να κάθομαι- αλλά να υπάρχει περισσότερη βοήθεια. Και να μην είναι τόσο πολύ το ωράριο της δουλειάς. Το άλλο που φανταζόμουν είναι το να μην

έχω οικογένεια, να είμαι με τον σύντροφό μου και να έχουμε πιο σύγχρονους τρόπους ζωής. Έχω φανταστεί διάφορα κατά καιρούς...

Μελίνα: Σχετικά με αυτό που ανέφερες και με την πεθερά σου, υπάρχει δυσκολία ως προς την φύλαξη του παιδιού συχνά;

Ε: Ναι, αυτό προκύπτει πολλές φορές. Αυτό σημαίνει ότι δυσκολεύεται να είσαι λίγο πιο ευέλικτος στη δουλειά, αν χρειαστεί κάτι έκτακτο να πας, θα πρέπει να βρεις έναν τρόπο να τακτοποιηθεί το παιδί τουλάχιστον για 2 ώρες. Κάποιες φορές είναι καταπιεστικό. Αν δεν έχεις βοήθεια, θέλεις να πας μια βόλτα το βράδυ για ένα ποτό και δεν μπορεί αυτό να γίνει ή δεν έχεις χρόνο να ξεκουραστείς ή χρόνο με τον εαυτό σου ή και χρόνο με το ζευγάρι σου. Πάντα είναι απασχολημένο το ζευγάρι με κάτι είτε με τη δουλειά, είτε με το παιδί είτε με το σπίτι.

Μελίνα: Ο παιδικός σταθμός που πηγαίνει η κόρη σου. Πες λίγες πληροφορίες για αυτόν. Διαφέρει λίγο από τους άλλους.

Ε: Πηγαίνει καθημερινά από τις 8 το πρωί μέχρι τις 3-3,5 το αργότερο το μεσημέρι. Το απόγευμα είναι το πρόβλημα σε μας. Ο συγκεκριμένος παιδικός σταθμός αισθάνομαι τυχερή που τον επέλεξαν και με επέλεξαν και εκείνοι. Έκανα αίτηση και μας δέχτηκαν μετέπειτα. Δεν είναι δημόσιος παιδικός σταθμός. Είναι παιδικός σταθμός, προνήπιο και νηπιαγωγείο και δημιουργήθηκε ως πρωτοβουλία κοινωνικής εταιρικής ευθύνης της ALPHA BANK μέσω του ιδρύματος «Κωστόπουλος» νομίζω, εις μνήμην της μητέρας του. Είναι για κοινωνικά ευάλωτες ομάδες και εκεί πηγαίνουν παιδιά ανέργων, φοιτητών, μεταναστών, μονογονεϊκών οικογενειών ή χαμηλού εισοδήματος οικογένειες κτλ. Παράλληλα μπαίνουν και κάποια άλλα παιδιά, που να μην αποτελούν «ακραίες» καταστάσεις, για να μπορεί να υπάρχει αυτή η ζύμωση μεταξύ των παιδιών.

Μελίνα: Πάμε λίγο σε κάτι πιο γενικό τώρα... Τα πράγματα λένε ότι είναι αρκετά ρευστά και αβέβαια στις μέρες μας και λόγω οικονομικής κρίσης και λόγω κοινωνικής κρίσης... Συμφωνείς με αυτή την άποψη και θα ήθελα επίσης να μου πεις τι θεωρείς ότι παραμένει στέρεο στις μέρες.

Ε: Αυτό που ήθελα να σου πω επίσης πριν είναι ότι εγώ με τον άντρα μου πρέπει να είμαστε από τον πολύ στενό μας κύκλο μορφωμένων φίλων, που οι πρώτοι που αποκτήσαμε παιδί. Πολλοί άνθρωποι της γενιάς μου, μορφωμένοι, έχουν μπει στο

μοτίβο ότι πρώτα πρέπει να ολοκληρώσεις τις σπουδές σου, μετά πρέπει να βρεις δουλειά και μετά θα σκεφτείς να κάνεις οικογένεια. Αφού τακτοποιηθείς δηλαδή. Εμείς όταν αποκτήσαμε το παιδί, δεν ήμασταν απόλυτα τακτοποιημένοι. Εμείς εκείνο τον καιρό τελειώναμε το μεταπτυχιακό μας, η εργασίες μας ήταν αποσπασματικές, δεν υπήρχε κάτι σίγουρο. Θυμάμαι που ήμουν συντονίστρια σε ομάδες και επικρατούσε πολύ η άποψη «Δεν είναι αυτοί οι καιροί για παιδιά και οικογένειες!». Και ακόμα το συναντώ συχνά να το λένε. Θέλω να πω πως υπάρχει μια «μαυρίλα» τέλος πάντων και δεν σε αφήνουν να σκεφτείς «Θα κάνω κάτι ωραίο, δημιουργικό κάτι για το μέλλον» είτε αφορά το να δημιουργήσω οικογένεια είτε το που θα βρω δουλειά. Δεν σε αφήνει αυτό το σκεπτικό να σκεφτείς αισιόδοξα γιατί στην ουσία φοβάσαι να το κάνεις. Φοβάσαι να προσπαθήσεις και να δεσμευτείς.

Τώρα αυτό από το οποίο μπορούμε να πιαστούμε... Από την πίστη του στο θεό; (Λέει χαμογελώντας, μεταξύ αστείου και σοβαρού). Από την οικογένεια, την συντροφικότητα μπορεί να πιαστείς πιστεύω. Αλλά αυτό αφορά εμένα και τον σύντροφό μου, αυτή η στάση. Βλέπω πολλούς ανθρώπους που δεν το κάνουν, κοντά στην ηλικία μου, ούτε οικογένεια κάνουν, ούτε σταθερή σχέση κάνουν, μαύρα όλα, φοβούνται να εμπιστευτούν, φοβούνται να επενδύσουν σε τέτοια πράγματα. Σοβαρολογώ όμως ότι πρέπει να έχουμε πίστη στο Θεό αλλά και στον άνθρωπο. Με τις τωρινές συνθήκες, η πίστη στον άνθρωπο, είναι λίγο δύσκολη. Να προσπαθείς για το καλύτερο; Να είσαι αισιόδοξος και δημιουργικός; Να μην το βάζεις κάτω; Δεν ξέρω.... Μπορεί να βοηθούν αυτά... Δεν ξέρω.... Την οικογένεια σίγουρα πάντως θα την αποκτούσα και μπορεί να πάρεις δύναμη μέσα από αυτή. Βέβαια, βάλλεται η οικογένεια αρκετά, ως θεσμός. Δύσκολα θα πάρεις την απόφαση να την διευρύνεις με την απόκτηση ενός νέου μέλους. Επίσης, άμα δουλεύεις όλη μέρα, εντάξει, συνεχίζει να υπάρχει αλλά παρουσιάζονται δυσκολίες. Δεν ανασαίνει.

Μελίνα: Παλαιότερα όμως παρόλο που υπήρχε φτώχεια και πολλές φορές αβεβαιότητα για το μέλλον, αυτό δεν εμπόδιζε τους ανθρώπους να αποκτούν πολλά παιδιά...

Ε: Ναι... Τότε οι ανάγκες ήταν πολύ πιο απλές.. υπήρχε για παράδειγμα η ξυλόσομπα και τα ξύλα τα είχανε μαζέψει οι ίδιοι από έξω.. Τώρα αν δεν πληρώσεις δεν μπορείς να απολαύσεις αυτές τις βασικές ανάγκες. Τώρα ούτε το γάλα σου φτιάχνεις, ούτε τα λαχανικά σου... Και επίσης είναι και η κοινότητα πολύ σημαντική! Εγώ το έχω ζήσει

αυτό. Η γειτονιά. Όταν εργαζόταν μια μητέρα στο εργοστάσιο ή στα κτήματα και τύχαινε να μην εργάζεται η γειτόνισσα (ή τουλάχιστον τις ίδιες μέρες), αλληλοβοηθιόντουσαν να φυλάξει τα παιδιά. Ή το άλλο, να τα πάρεις τα παιδιά μαζί σου στη δουλειά σου-στα κτήματα. Τώρα δεν μπορείς... Που να το πάρω εγώ μαζί το παιδί; Σε μια συνεδρία ή σε μια ομιλία; Άσε που όλοι φοβούνται, επηρεασμένοι από την τηλεόραση, για παρενοχλήσεις, για κακοποιήσεις, φοβούνται να εμπιστευτούν το παιδί τους σε άλλον άνθρωπο. Και αυτό είναι μια ανασφάλεια.

Μελίνα: Εννοείς ότι τότε η οικογένεια ήταν τόσο παραγωγική όσο και καταναλωτική μονάδα ενώ τώρα έχει μετατραπεί μόνο σε καταναλωτική μονάδα.

Ε: Ακριβώς. Αυτό εννοώ...

Μελίνα: Ήθελα να σε ρωτήσω λίγο νωρίτερα. Περιέγραψε μου τι ανάγκες έχετε να καλύψετε εσείς ως οικογένεια; (υλικές και μη υλικές)

Ε: Φαγητό, για το σπίτι προμήθειες, πετρέλαιο για θέρμανση, τα ρούχα του παιδιού... Μετά είναι σίγουρα η ανάγκη για ξεκούραση, να κάνουμε τη βόλτα μας, μια δραστηριότητα δημιουργική... Και άντε για την δραστηριότητα του παιδιού βρίσκεις χρόνο, για την δική σου δραστηριότητα όμως, είναι δύσκολο να το κάνεις. Για μένα είναι κυρίως η έλλειψη κυρίως χρόνου και διάθεσης παρά το οικονομικό. Γιατί εδώ τουλάχιστον στην Καλαμάτα, υπάρχουν δομές που μπορεί κανείς με πολύ λίγα χρήματα να κάνει ωραίες δραστηριότητες στον ελεύθερό σου χρόνο. (πχ ΚΑΝΕ- με 10 ευρώ το 4μηνο). Εμείς τον ελεύθερό μας χρόνο τον περνάμε πολύ στο πάρκο, μαζί με το παιδί.

Μελίνα: Φίλοι; Κοινωνικές συναναστροφές;

Ε: Δεν θα έλεγα ότι δεν υπάρχουν, αλλά είναι πολύ δύσκολο να τους φέρεις κοντά. Έχω παρατηρήσει ότι η κάθε οικογένεια είναι κλεισμένη στο δικό της κόσμο. Μου έχει τύχει να πάρω πολλές φορές τηλέφωνο και είτε να διαβάζουν, είτε να μην έχουν διάθεση, να είναι άρρωστα τα παιδιά και δεν επιδιώκουν την επαφή. Δεν ξεκουνάει, ο άλλος εύκολα από το σπίτι του. κατά καιρούς αυτό συμβαίνει και σε μας, το να απομονωνόμαστε. Και θέλει να το παλέψεις να μην το αφήνεις να σε παρασύρει, γιατί μπορεί να καταλήξεις απομονωμένος. Και πάλι προς χάριν του παιδιού το παλεύω. Αν ήμουν μόνη μου μπορεί και να είχα αφεθεί περισσότερο. Λίγο πιο κοινωνικοί

είναι αυτοί που δεν έχουν παιδιά, αλλά και αυτοί πολλές φορές δεν καταλαβαίνουν τα προγράμματά μας και τους ρυθμούς μας εμάς που έχουμε οικογένεια.

Μελίνα: Ποιος/οι μπορεί να είναι για σένα λόγος/οι διαζυγίου;

Ε: Δύσκολη ερώτηση... Εγώ προσωπικά δεν μπορώ να βρω λόγο διαζυγίου όσο περίεργο κι αν ακούγεται, γιατί έχω αποκτήσει οικογένεια. Δεν μπορώ να βρω λόγο διαζυγίου, όταν υπάρχει οικογένεια. Είναι αρκετά συντηρητικό; Είμαι πιο παραδοσιακή από ότι φανταζόμουν; Δεν είναι της εποχής μου αυτή η απάντηση; Δεν ξέρω... Σκέφτομαι, άλλος θα έλεγε ότι η απιστία είναι λόγος να χωρίσεις, δεν είναι... Κατ' αρχάς καταλαβαίνω ότι η απιστία δεν θα συμβεί έτσι εύκολα. Πες μου άλλον λόγο που θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς...

Μελίνα: Μου έχουν πει η έλλειψη σεβασμού...

Ε: Αυτό δεν θα υπήρχε όμως και πριν δημιουργηθεί η οικογένεια;;; Τότε τι στο καλό την κάνεις την οικογένεια; Έλλειψη σεβασμού επίσης μέσα στην καθημερινότητα μπορεί να υπάρξει... Αμέ! Σε κάποια μικροπράγματα, δεν μιλάμε για ακραίες καταστάσεις. Το προηγούμενο σχόλιο πήγαινε για τις ακραίες καταστάσεις (πχ ενδοοικογενειακή βία). Εννοείται ότι θα τύχει να του μιλήσεις του άλλου και με πιο απότομο ύφος και θα του μιλήσεις και κάπως, και πάλι αυτό είναι λόγος διαζυγίου όταν έχεις οικογένεια. Έτσι εύκολα δηλαδή θα τον πετάξεις τον άλλον; Αυτό πιστεύω εγώ...

Μελίνα: Ωραία...! Σε ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο σου! Ήταν πολύ ωραία αυτά που συζητήσαμε...

Συνέντευξη της Ε

Η Ε είναι μια γυναίκα 35 ετών. Κατάγεται από τη Λάρισα και μένει μόνιμα στην Καλαμάτα. Είναι παντρεμένη και έχει ένα παιδί 4,5 ετών. Σπούδασε ψυχολογία και εργάζεται στο επάγγελμα της σε δομή πρόληψης ψυχοτρόπων ουσιών.

Μελίνα: Πόσο καιρό είσαι παντρεμένη;

Ε: Περίπου πέντε χρόνια.

Μελίνα: Γιατί παντρεύτηκες; Τι σήμαινε ο γάμος για σένα;

Ε: Με τον σύντροφό μου είχαμε σχέση 15 χρόνια και κάποια στιγμή αποφασίσαμε να κάνουμε οικογένεια. Εφόσον συλλάβαμε το παιδί, παντρευτήκαμε αλλά σε μας στόχος ήταν η δημιουργία οικογένειας και όχι ο γάμος αυτό καθαυτό. Βέβαια ο γάμος είναι στο ιδεολογικό μας υπόβαθρο. Δεν είμαστε από τα ζευγάρια που λένε ότι «δεν σημαίνει τίποτα». Από την άλλη δεν είμαστε και από τα ζευγάρια που βάζουν ως πρωταρχικό στόχο τον γάμο και έπειτα την δημιουργία οικογένειας. Εμείς πηγαίναμε κατευθείαν για την οικογένεια, εξάλλου μετά από τόσα χρόνια σχέσης με τον σύζυγό μου ήταν σαν να είμαστε ήδη παντρεμένοι. Μένουμε μαζί, έχουμε περάσει βέβαια και διαστήματα από απόσταση. Αλλά σίγουρα είδαμε και την πρακτική χρησιμότητα του γάμου, το ζήτημα δηλαδή νομιμοποίησης της οικογένειας. Δεν θέλαμε να έχουμε απέναντί μας τις αντιλήψεις του κόσμου για ένα παιδί εκτός γάμου κτλ.

Μελίνα: Πότε ξεκίνησες να εργάζεσαι; Και πως διαμορφώθηκε ο εργασιακός σου βίος όλα αυτά τα χρόνια;

Ε: Ξεκίνησα το 2001-2002 με πρακτικές ασκήσεις σε διάφορες δομές σχετικά με αυτό που σπούδασα. Παράλληλα εργαζόμουν στην γραμματεία της σχολής μου (130 ευρώ το εξάμηνο!) (γελάμε). Επίσης, εργαζόμουν σε διάφορες δουλειές από δω και από κει για να συμπληρώσω λίγο το εισόδημά μου (καφετέριες, πωλήτρια κλπ)

Μελίνα: Άρα δεν πέρασες περίοδο ανεργίας θα λέγαμε;

Ε: Έχω περάσει. Υπό την έννοια να εργάζομαι αλλά να μην αμείβομαι. Πχ εθελοντική εργασία. Αυτό το έκανα για να βρω κάποτε μια πραγματική δουλειά (γελάει) στο επάγγελμά μου! Για προϋπηρεσία, για την απόκτηση εμπειρίας και για να μην κάθομαι. Δηλαδή δεν μπορούσα να μην κάνω κάτι.

Μελίνα: Ανέλυσε μου λίγο αυτή τη φράση: «για να μην κάθομαι».

E: Με την έννοια της προσφοράς αλλά και της δημιουργίας. Να αισθάνομαι ότι κάνω κάτι ωραίο και δημιουργικό, γυρίζω στο σπίτι μου και έχω ένα πρόγραμμα. Έχω περάσει όμως κ περίοδο ανεργίας, να κάτσω δηλαδή. Ήταν όταν πρώτο γύρισα στη Λάρισα μετά τις σπουδές μου και δεν είχα δικτυωθεί ακόμα σε δομές και τέτοια για να κάνω την εθελοντική μου εργασία αλλά και τις άλλες δουλειές. Αλλά και πάλι και τότε, δεν έμεινα άπραγη. Πήρα το πτυχίο των υπολογιστών και των αγγλικών. Δεν υπήρξε δηλαδή ποτέ χρόνος χαμένος.

Μελίνα: Σε ποια ηλικία έκανες το παιδί;

E: 31 χρονών.

Μελίνα: Πως είναι μια συνηθισμένη βδομάδα για σένα και την οικογένειά σου;

E: Τώρα εργαζομαι καθημερινά από τις 8 έως τις 3 το μεσημέρι και δουλεύουμε και περίπου 3 απογεύματα την βδομάδα και κάποιες φορές μπορεί να είναι και 4. Άρα δουλειά μετά είναι το σπίτι. Δουλειές του σπιτιού ίσως και μόλις γυρίσω το βράδυ πάλι, θα βάλω το παιδί για ύπνο. Τώρα τις μέρες που δεν δουλεύω και το απόγευμα ασχολούμαι με δουλειές του σπιτιού, μετά θα πάμε καμιά βόλτα με το παιδί στο πάρκο. Έχω προσπαθήσει να πάω γυμναστήριο. Βέβαια δεν το πετυχαίνω πάντα αυτό γιατί μπορεί να είμαι κουρασμένη ή να μην με βολεύει η ώρα.

Μελίνα: Ο σύζυγός σου αντίστοιχα;

E: Αυτός δουλεύει από το πρωί ως το μεσημέρι. Τα απογεύματα θα είναι στο σπίτι και θα κρατήσει το παιδί, θα συμβάλλει και αυτός σε δουλειές του σπιτιού. Τέτοια πράγματα. Εγώ έχω πιο επιβαρυνμένο πρόγραμμα από εκείνον όσον αφορά την εργασία μου και αυτό ήταν σχεδόν πάντα έτσι.

Μελίνα: Βοηθάει είπες στις δουλειές του σπιτιού; Από κοινού; Χρειάστηκε να το ζητήσεις για να γίνει;

E: Επειδή είμαστε πάρα πολλά χρόνια μαζί... (σκέφτεται λίγο).. Όχι δεν χρειάστηκε να το ζητήσω. Πάντα ήταν ένας άνθρωπος που καταπιανόταν με τις δουλειές του σπιτιού, μετά η συχνότητα αυξήθηκε στην πορεία των χρόνων. Παρόλο που από την πατρική του οικογένεια δεν το έχει σαν πρότυπο. Ο πατέρας του δεν συμμετέχει καθόλου στο σπίτι. Τον θυμάμαι από το πανεπιστήμιο που μαγείρευε στο σπίτι και τακτοποιούσε...

Μελίνα: Εσύ το είχες αυτό σαν πρότυπο; Ότι ο άντρας βοηθάει στις δουλειές του σπιτιού;

Ε: Όχι. Ο μπαμπάς μου δεν ασχολήθηκε ποτέ. Βέβαια δούλευε όλη μέρα στα κτήματα, είναι και από αγροτική οικογένεια, είναι και μεγάλος σε ηλικία, οπότε δεν είχε τέτοιες τάσεις. Δεν μπορούσε να το κάνει αυτό ο άνθρωπος. Δεν είναι όμως ότι πήγαινε στο καφενείο και δεν βοηθούσε. Πραγματικά ήταν όλη μέρα με τα χωράφια και τα ζώα.

Μελίνα: Τι σημαίνει για σένα η οικογένεια; Ο γάμος μας εξήγησες τι θέση έχει... Η οικογένεια;

Ε: Το θεωρώ σίγουρα σημαντικό. Δεν ξέρω πως την εννοείς την ερώτηση;

Μελίνα: Πες μου ότι σου έρχεται σε λέξη, φράση, σκέψη όταν ακούς τη λέξη «οικογένεια»...

Ε: Ολοκληρώνονται οι άνθρωποι, ωριμάζουν. Ευθύνες. Σαν φυσική κατάληξη ενός ανθρώπου. Στηρίζει η οικογένεια.

Μελίνα: Υπάρχει κοινό ταμείο οικονομικών; Υπάρχει καθόλου ατομικότητα σε αυτό. Δηλαδή κάποια χρήματα να τα κρατάει ο καθένας για τον εαυτό του;

Ε: Ναι, έχουμε κοινό ταμείο. Με την έννοια της διαχείρισης όπως το εννοείς εσύ, είναι όλα κοινά. Και οι δυο διαχειριζόμαστε όλους τους τραπεζικούς λογαριασμούς που έχουμε. Για τα χρήματα μιλάμε.... Γιατί είναι και η ακίνητη περιουσία, που μπορεί να έχει αποκτηθεί εκτός γάμου. Αυτά σίγουρα είναι είτε στο όνομα το δικό μου είτε στο όνομα του συζύγου μου.

Μελίνα: Γιαγιά-παππούς; Υπάρχουν; Ηλικίες; Είναι κοντά σας;

Ε: Τα πεθερικά μου έχουμε κοντά μας. Είναι γύρω στα 60-65. Οι γονείς μου είναι 80 και 70 (ο πατέρας μου και η μητέρα μου αντίστοιχα).

Μελίνα: Βοηθούν την οικογένειά σας; Και με ποιον τρόπο;

Ε: Υλικά θα βοηθήσουν με τον εξής τρόπο: Θα πάει η πεθερά μου στη λαϊκή, θα πάρει και σε μας λαχανικά και δεν πάρει χρήματα για αυτό ας πούμε. Ένας μη υλικός τρόπος βοήθειας είναι να φυλάξουν το παιδί. Άμα χρειαστεί κάποια φορά ή μας τύχει

κάτι έκτακτο (πχ είμαστε άρρωστη). Δεν γίνεται σε τακτική βάση αυτό δηλαδή, γιατί έχουν και αυτοί τις δουλειές τους, ασχολούνται με τα κτήματα. Η πεθερά μου κρατάει άλλο ένα παιδί, μιας γειτόνισσας, πολλά χρόνια τώρα και δεν θέλει να το αφήσει. Επίσης σε υλική βοήθεια είναι το να μαγειρέψει καμιά φορά και να μας φέρει στο σπίτι. Αλλά αυτό δεν είναι σε τακτική φάση.

Μελίνα: Πριν κάνει οικογένεια πως το φανταζόσουν; Είχες προσδοκίες συγκεκριμένες;

Ε: Έχω περάσει διάφορες φάσεις φαντασίας. Φανταζόμουν και ένα πιο παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας από αυτό που έχω δημιουργήσει. Του να είμαι στο σπίτι, κάπου να εργάζομαι-όχι να κάθομαι- αλλά να υπάρχει περισσότερη βοήθεια. Και να μην είναι τόσο πολύ το ωράριο της δουλειάς. Το άλλο που φανταζόμουν είναι το να μην έχω οικογένεια, να είμαι με τον σύντροφό μου και να έχουμε πιο σύγχρονους τρόπους ζωής. Έχω φανταστεί διάφορα κατά καιρούς...

Μελίνα: Σχετικά με αυτό που ανέφερες και με την πεθερά σου, υπάρχει δυσκολία ως προς την φύλαξη του παιδιού συχνά;

Ε: Ναι, αυτό προκύπτει πολλές φορές. Αυτό σημαίνει ότι δυσκολεύεται να είσαι λίγο πιο ευέλικτος στη δουλειά, αν χρειαστεί κάτι έκτακτό να πας, θα πρέπει να βρεις έναν τρόπο να τακτοποιηθεί το παιδί τουλάχιστον για 2 ώρες. Κάποιες φορές είναι καταπιεστικό. Αν δεν έχεις βοήθεια, θέλεις να πας μια βόλτα το βράδυ για ένα ποτό και δεν μπορεί αυτό να γίνει ή δεν έχεις χρόνο να ξεκουραστείς ή χρόνο με τον εαυτό σου ή και χρόνο με το ζευγάρι σου. Πάντα είναι απασχολημένο το ζευγάρι με κάτι είτε με τη δουλειά, είτε με το παιδί είτε με το σπίτι.

Μελίνα: Ο παιδικός σταθμός που πηγαίνει η κόρη σου. Πες λίγες πληροφορίες για αυτόν. Διαφέρει λίγο από τους άλλους.

Ε: Πηγαίνει καθημερινά από τις 8 το πρωί μέχρι τις 3-3,5 το αργότερο το μεσημέρι. Το απόγευμα είναι το πρόβλημα σε μας. Ο συγκεκριμένος παιδικός σταθμός αισθάνομαι τυχερή που τον επέλεξαν και με επέλεξαν και εκείνοι. Έκανα αίτηση και μας δέχτηκαν μετέπειτα. Δεν είναι δημόσιος παιδικός σταθμός. Είναι παιδικός σταθμός, προνήπιο και νηπιαγωγείο και δημιουργήθηκε ως πρωτοβουλία κοινωνικής εταιρικής ευθύνης της ALPHA BANK μέσω του ιδρύματος «Κωστόπουλος» νομίζω, εις μνήμην της μητέρας του. Είναι για κοινωνικά ευάλωτες ομάδες και εκεί πηγαίνουν

παιδιά ανέργων, φοιτητών, μεταναστών, μονογονεϊκών οικογενειών ή χαμηλού εισοδήματος οικογένειες κτλ. Παράλληλα μπαίνουν και κάποια άλλα παιδιά, που να μην αποτελούν «ακραίες» καταστάσεις, για να μπορεί να υπάρχει αυτή η ζύμωση μεταξύ των παιδιών.

Μελίνα: Πάμε λίγο σε κάτι πιο γενικό τώρα... Τα πράγματα λένε ότι είναι αρκετά ρευστά και αβέβαια στις μέρες μας και λόγω οικονομικής κρίσης και λόγω κοινωνικής κρίσης... Συμφωνείς με αυτή την άποψη και θα ήθελα επίσης να μου πεις τι θεωρείς ότι παραμένει στέρεο στις μέρες.

Ε: Αυτό που ήθελα να σου πω επίσης πριν είναι ότι εγώ με τον άντρα μου πρέπει να είμαστε από τον πολύ στενό μας κύκλο μορφωμένων φίλων, που οι πρώτοι που αποκτήσαμε παιδί. Πολλοί άνθρωποι της γενιάς μου, μορφωμένοι, έχουν μπει στο μοτίβο ότι πρώτα πρέπει να ολοκληρώσεις τις σπουδές σου, μετά πρέπει να βρεις δουλειά και μετά θα σκεφτείς να κάνεις οικογένεια. Αφού τακτοποιηθείς δηλαδή. Εμείς όταν αποκτήσαμε το παιδί, δεν ήμασταν απόλυτα τακτοποιημένοι. Εμείς εκείνο τον καιρό τελειώναμε το μεταπτυχιακό μας, η εργασίες μας ήταν αποσπασματικές, δεν υπήρχε κάτι σίγουρο. Θυμάμαι που ήμουν συντονίστρια σε ομάδες και επικρατούσε πολύ η άποψη «Δεν είναι αυτοί οι καιροί για παιδιά και οικογένειες!». Και ακόμα το συναντώ συχνά να το λένε. Θέλω να πω πως υπάρχει μια «μαυρίλα» τέλος πάντων και δεν σε αφήνουν να σκεφτείς «Θα κάνω κάτι ωραίο, δημιουργικό κάτι για το μέλλον» είτε αφορά το να δημιουργήσω οικογένεια είτε το που θα βρω δουλειά. Δεν σε αφήνει αυτό το σκεπτικό να σκεφτείς αισιόδοξα γιατί στην ουσία φοβάσαι να το κάνεις. Φοβάσαι να προσπαθήσεις και να δεσμευτείς.

Τώρα αυτό από το οποίο μπορούμε να πιαστούμε... Από την πίστη του στο θεό; (Λέει χαμογελώντας, μεταξύ αστείου και σοβαρού). Από την οικογένεια, την συντροφικότητα μπορεί να πιαστείς πιστεύω. Αλλά αυτό αφορά εμένα και τον σύντροφό μου, αυτή η στάση. Βλέπω πολλούς ανθρώπους που δεν το κάνουν, κοντά στην ηλικία μου, ούτε οικογένεια κάνουν, ούτε σταθερή σχέση κάνουν, μαύρα όλα, φοβούνται να εμπιστευτούν, φοβούνται να επενδύσουν σε τέτοια πράγματα. Σοβαρολογώ όμως ότι πρέπει να έχουμε πίστη στο Θεό αλλά και στον άνθρωπο. Με τις τωρινές συνθήκες, η πίστη στον άνθρωπο, είναι λίγο δύσκολη. Να προσπαθείς για το καλύτερο; Να είσαι αισιόδοξος και δημιουργικός; Να μην το βάζεις κάτω; Δεν ξέρω.... Μπορεί να βοηθούν αυτά... Δεν ξέρω.... Την οικογένεια σίγουρα πάντως θα

την αποκτούσα και μπορεί να πάρεις δύναμη μέσα από αυτή. Βέβαια, βάλλεται η οικογένεια αρκετά, ως θεσμός. Δύσκολα θα πάρεις την απόφαση να την διευρύνεις με την απόκτηση ενός νέου μέλους. Επίσης, άμα δουλεύεις όλη μέρα, εντάξει, συνεχίζει να υπάρχει αλλά παρουσιάζονται δυσκολίες. Δεν ανασαίνει.

Μελίνα: Παλαιότερα όμως παρόλο που υπήρχε φτώχεια και πολλές φορές αβεβαιότητα για το μέλλον, αυτό δεν εμπόδισε τους ανθρώπους να αποκτούν πολλά παιδιά...

Ε: Ναι... Τότε οι ανάγκες ήταν πολύ πιο απλές.. υπήρχε για παράδειγμα η ξυλόσομπα και τα ξύλα τα είχανε μαζέψει οι ίδιοι από έξω.. Τώρα αν δεν πληρώσεις δεν μπορείς να απολαύσεις αυτές τις βασικές ανάγκες. Τώρα ούτε το γάλα σου φτιάχνεις, ούτε τα λαχανικά σου... Και επίσης είναι και η κοινότητα πολύ σημαντική! Εγώ το έχω ζήσει αυτό. Η γειτονιά. Όταν εργαζόταν μια μητέρα στο εργοστάσιο ή στα κτήματα και τύχαινε να μην εργάζεται η γειτόνισσα (ή τουλάχιστον τις ίδιες μέρες), αλληλοβοηθιόντουσαν να φυλάξει τα παιδιά. Ή το άλλο, να τα πάρεις τα παιδιά μαζί σου στη δουλειά σου-στα κτήματα. Τώρα δεν μπορείς.... Που να το πάρω εγώ μαζί το παιδί; Σε μια συνεδρία ή σε μια ομιλία; Άσε που όλοι φοβούνται, επηρεασμένοι από την τηλεόραση, για παρενοχλήσεις, για κακοποιήσεις, φοβούνται να εμπιστευτούν το παιδί τους σε άλλον άνθρωπο. Και αυτό είναι μια ανασφάλεια.

Μελίνα: Εννοείς ότι τότε η οικογένεια ήταν τόσο παραγωγική όσο και καταναλωτική μονάδα ενώ τώρα έχει μετατραπεί μόνο σε καταναλωτική μονάδα.

Ε: Ακριβώς. Αυτό εννοώ...

Μελίνα: Ήθελα να σε ρωτήσω λίγο νωρίτερα. Περιέγραψε μου τι ανάγκες έχετε να καλύψετε εσείς ως οικογένεια; (υλικές και μη υλικές)

Ε: Φαγητό, για το σπίτι προμήθειες, πετρέλαιο για θέρμανση, τα ρούχα του παιδιού... Μετά είναι σίγουρα η ανάγκη για ξεκούραση, να κάνουμε τη βόλτα μας, μια δραστηριότητα δημιουργική... Και άντε για την δραστηριότητα του παιδιού βρίσκεις χρόνο, για την δική σου δραστηριότητα όμως, είναι δύσκολο να το κάνεις. Για μένα είναι κυρίως η έλλειψη κυρίως χρόνου και διάθεσης παρά το οικονομικό. Γιατί εδώ τουλάχιστον στην Καλαμάτα, υπάρχουν δομές που μπορεί κανείς με πολύ λίγα χρήματα να κάνεις ωραίες δραστηριότητες στον ελεύθερό σου χρόνο. (πχ ΚΑΝΕ- με

10 ευρώ το 4μηνο). Εμείς τον ελεύθερό μας χρόνο τον περνάμε πολύ στο πάρκο, μαζί με το παιδί.

Μελίνα: Φίλοι; Κοινωνικές συναναστροφές;

Ε: Δεν θα έλεγα ότι δεν υπάρχουν, αλλά είναι πολύ δύσκολο να τους φέρεις κοντά. Έχω παρατηρήσει ότι η κάθε οικογένεια είναι κλεισμένη στο δικό της κόσμο. Μου έχει τύχει να πάρω πολλές φορές τηλέφωνο και είτε να διαβάζουν, είτε να μην έχουν διάθεση, να είναι άρρωστα τα παιδιά και δεν επιδιώκουν την επαφή. Δεν ξεκουνάει, ο άλλος εύκολα από το σπίτι του. κατά καιρούς αυτό συμβαίνει και σε μας, το να απομονωνόμαστε. Και θέλει να το παλέψεις να μην το αφήνεις να σε παρασύρει, γιατί μπορεί να καταλήξεις απομονωμένος. Και πάλι προς χάριν του παιδιού το παλεύω. Αν ήμουν μόνη μου μπορεί και να είχα αφεθεί περισσότερο. Λίγο πιο κοινωνικοί είναι αυτοί που δεν έχουν παιδιά, αλλά και αυτοί πολλές φορές δεν καταλαβαίνουν τα προγράμματά μας και τους ρυθμούς μας εμάς που έχουμε οικογένεια.

Μελίνα: Ποιος/οι μπορεί να είναι για σένα λόγος/οι διαζυγίου;

Ε: Δύσκολη ερώτηση... Εγώ προσωπικά δεν μπορώ να βρω λόγο διαζυγίου όσο περίεργο κι αν ακούγεται, γιατί έχω αποκτήσει οικογένεια. Δεν μπορώ να βρω λόγο διαζυγίου, όταν υπάρχει οικογένεια. Είναι αρκετά συντηρητικό; Είμαι πιο παραδοσιακή από ότι φανταζόμουν; Δεν είναι της εποχής μου αυτή η απάντηση; Δεν ξέρω... Σκέφτομαι, άλλος θα έλεγε ότι η απιστία είναι λόγος να χωρίσεις, δεν είναι... Κατ' αρχάς καταλαβαίνω ότι η απιστία δεν θα συμβεί έτσι εύκολα. Πες μου άλλον λόγο που θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς...

Μελίνα: Μου έχουν πει η έλλειψη σεβασμού...

Ε: Αυτό δεν θα υπήρχε όμως και πριν δημιουργηθεί η οικογένεια;;; Τότε τι στο καλό την κάνεις την οικογένεια; Έλλειψη σεβασμού επίσης μέσα στην καθημερινότητα μπορεί να υπάρξει... Αμέ! Σε κάποια μικροπράγματα, δεν μιλάμε για ακραίες καταστάσεις. Το προηγούμενο σχόλιο πήγαινε για τις ακραίες καταστάσεις (πχ ενδοοικογενειακή βία). Εννοείται ότι θα τύχει να του μιλήσεις του άλλου και με πιο απότομο ύφος και θα του μιλήσεις και κάπως, και πάλι αυτό είναι λόγος διαζυγίου όταν έχεις οικογένεια. Έτσι εύκολα δηλαδή θα τον πετάξεις τον άλλον; Αυτό πιστεύω εγώ...

Μελίνα: Ωραία...! Σε ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο σου! Ήταν πολύ ωραία αυτά που συζητήσαμε...

Συνέντευξη της Λ.

Η Λ. είναι μια γυναίκα 49 ετών, έγγαμη που ζει στην Καλαμάτα. Έχει ένα παιδί 15 ετών. Είναι απόφοιτος ΤΕΙ και εργάζεται ως ελεύθερη επαγγελματίας, διατηρώντας ένα μικρό τουριστικό κατάλυμα σε μια περιοχή 40 χλμ έξω από την Καλαμάτα.

Αφού της εξήγησα το θέμα της έρευνας, δέχτηκε να μου δώσει μια συνέντευξη, η οποία έχει ως εξής.

Μελίνα: Πόσα χρόνια είσαι παντρεμένη;

Λ: 20 χρόνια...

Μελίνα: Γιατί παντρεύτηκες; Δηλαδή τι σήμαινε ο γάμος για σένα;

Λ: (γελάει) Πόση ώρα γράφει αυτό; Καταστάλαγμα; Αλλαγή πλευσης; Με ερωτηματικά όλα αυτά...! Για να είμαι και ειλικρινής ήταν κάτι που έτυχε. Δεν το επεδίωκα. Το αντίθετο θα έλεγα. Δεν το επεδίωκα. Το απέφευγα. Γιατί ήμουν πιο υπέρμαχος της ελευθερίας. Έτυχε λοιπόν εκείνη την περίοδο, γιατί όταν αποφάσισα να παντρευτώ ήμουν γύρω στα 28-29, πιθανόν άλλαζε λιγάκι και το βιολογικό ρολόι, αλλάζανε λιγάκι τα δεδομένα στο μυαλό μου και προέκυψε. Δεν ήταν αυτοσκοπός!

Μελίνα: Πότε μπήκες στην αγορά εργασίας για πρώτη φορά;

Λ: από φοιτήτρια. Εκ των πραγμάτων γιατί έπρεπε να κάνω την πρακτική μου και αμέσως μετά έπιασα δουλειά στον τομέα μου. Τυχαία αλλά στον τομέα μου!

Μελίνα: Πέρασες περιόδους ανεργίας ή δούλευες ουσιαστικά όλα τα χρόνια από τότε.

Λ: Μικρές περιόδους ανεργίας. Η πρώτη περίοδος ήταν κατ' επιλογή όταν έκανα τον γιο μου και αποφάσισα, επειδή ήμουν ιδιωτική υπάλληλος να σταματήσω για δυο

χρόνια και μετά ξαναβγήκα στην αγορά. Μετά, ήταν προ κρίσης ένα διάστημα, στην τελευταία μου δουλειά ως υπάλληλος, που δεν πληρωνόμουν εκεί και έτσι σταμάτησα. Τότε έμεινα ένα χρόνο άνεργη. Αυτά. Ουσιαστικά πάντα εργαζόμουν.

Μελίνα: Το ίδιο και ο σύζυγός σου;

Λ: Κι αυτός μικρά διαστήματα. Αυτός τα περισσότερα χρόνια ήταν ελεύθερος επαγγελματίας, πλέον σαν άνεργος τυπικά ήταν από το 2010 και μετά που υπήρχε μεγάλη κρίση άρα και στη δουλειά του. Άρα λοιπόν τα τελευταία χρόνια είναι άνεργος, ουσιαστικά όμως όχι γιατί απασχολούμαστε μαζί.

Μελίνα: Πως κυμάνθηκε το μηνιαίο οικογενειακό σας εισόδημα όλα αυτά τα χρόνια; Αυξητικά, με ανεβοκατεβάσματα ή καθοδικά;

Λ: Στην αρχή του γάμου μας, το εισόδημα ήταν σε αυξητική πορεία, γιατί και από την εργασία του άντρα μου λαμβάναμε πολλά. Ήταν πληροφορικός αλλά είχε και ηχητικά συστήματα. Μετά ασχολήθηκε με δίκτυα. Σαν ελεύθερο επάγγελμα δεν υπάρχει μια σταθερότητα ως προς το εισόδημα. Ενώ εγώ που ήμουν υπάλληλος την είχα. Υπήρχε λοιπόν τότε ανοδική πορεία μετά διάφορες διακυμάνσεις την περίοδο της κρίσης... τώρα είμαστε σε ένα μέτριο επίπεδο. Είμαστε καλά για να επιβιώσουμε. Θα μπορούσε να είναι καλύτερα τα πράγματα...

Μελίνα: Θα μπορούσες να μου δώσεις ένα νούμερο; Και ετήσιο κιάλας δεν με πειράζει.

Λ: Θα σου βγάλω μέσο όρο περίπου το μήνα, γιατί η δουλειά μου είναι εποχιακή. Γύρω στα 1800-2000 ευρώ το μήνα είμαστε.

Μελίνα: Σε ποια ηλικία έκανες τον γιο σου;

Λ: 34 χρονών.

Στην ερώτηση για την περιγραφή μιας συνηθισμένης εβδομάδας, απάντησε ότι υπάρχει το σχολείο, η καθημερινότητα περιγράφηκε ως χαλαρή μιας και τον χειμώνα δεν εργάζεται και κάνει χόμπι όπως η γυμναστική. Ο γιος της έχει και εξωσχολικές δραστηριότητες όπως ξένες γλώσσες και αθλητισμό. Το Σ/Κ το περιέγραψε ως κάτι που άλλαξε τα τελευταία χρόνια...

Α: Τα Σ/Κ φροντίζαμε να υπάρχει άπλετος ελεύθερος χρόνος, το οποίο γαμίζαμε με δραστηριότητες και συνήθειες που κοστίζανε. Θα πηγαίναμε σε εστιατόρια και ταβέρνες να φάμε, μετά θα πηγαίναμε για καφέ, μετά για γλυκό, μικρές εκδρομούλες κλπ. Τώρα αυτά κοπήκανε... Θα βγούμε έξω, αλλά χωρίς να ξοδέψουμε. Θα πάμε βόλτα με τα ποδήλατα, θα φάμε σουβλάκια ή θα πιούμε μόνο καφέ και θα φάμε στο σπίτι (το μαγείρεμα είναι αποκλειστική ευθύνη του άντρα μου και μετά της μητέρας μου- εγώ κάνω όλες τις υπόλοιπες δουλειές) και τέτοια. Κοιτάμε πάντα όμως να κάνουμε πράγματα μαζί σαν οικογένεια. Το καλοκαίρι δεν έχουν διαφορά τα Σ/Κ από τις υπόλοιπες μέρες. Εκείνη την περίοδο απλά δουλεύουμε.

Μελίνα: Τι ανάγκες έχετε να καλύψετε μέσα στο χρόνο; (υλικές-κοινωνικές-ψυχολογικές ανάγκες)

Δυσκολεύτηκε να καταλάβει την ερώτηση, έτσι της εξήγησα ότι οι κοινωνικές ανάγκες είναι πχ η συναναστροφή με φίλους, ψυχολογικές ανάγκες μπορεί να είναι η διασκέδαση ή «κενά» που νιώθει ότι θέλει να καλύψει με διάφορες συνήθειες ή δραστηριότητες...

Α: Πόσο επίκαιρη είσαι...! Ο καθένας έχει διαφορετικές ανάγκες. Ο γιος μου είναι στην εφηβεία, και η βόλτα και οι φίλοι είναι σημαντικά για αυτόν. Μας λέει επίσης ότι θα ήθελε να κάνει περισσότερα πράγματα με την οικογένειά του, το έχει αναφέρει πρόσφατα... Μάλλον θα ήθελε να κάνει περισσότερα πράγματα με την οικογένεια του στο παρελθόν. Η διαφορά εδώ είναι ότι εγώ είμαι περισσότερο κοινωνική, έχω μεγαλύτερη ανάγκη να συναναστρέφομαι με άλλους και να κάνουμε περισσότερα, εν αντιθέσει ο άνδρας μου δεν είναι και τόσο. Είναι πιο κλειστός και τα τελευταία χρόνια έχει γίνει πιο έντονο αυτό. Πολλές φορές αναγκαζόμαστε να ακολουθήσουμε τον δικό του ρυθμό. Πάντα ήταν έτσι, αλλά τώρα είναι αρκετά έντονο.

Μελίνα: Τι σημαίνει για σένα η οικογένεια; Είπες ότι έτυχε, προέκυψε... αλλά τελικά τι σημαίνει για σένα;

Α: ο γάμος έτυχε... η οικογένεια όχι. Ο γάμος είναι ένα κοινωνικό γεγονός για μένα, και το έκανα για να μην έρθω σε κόντρα με την οικογένειά μου που δεν θα δεχόταν πολύ εύκολα την ελεύθερη συμβίωση. Το παιδί δεν ήταν έτσι. Ήταν επιλογή μου.

Μελίνα: Ήθελες από πάντα παιδί;

Λ: Όχι, δεν ήθελα καθόλου. Δηλαδή το διάστημα που ήμουν ελεύθερη και ανεξάρτητη και μόνη μου, δεν ήθελα. Μετά τα 32 μου άρχισα να θέλω.

Μελίνα: Άρα τι σημαίνει για σένα η οικογένεια;

Λ: (δυσκολεύεται αρκετά να απαντήσει- να το ορίσει). Δεν μου έρχεται κάτι τώρα.... Είναι κάτι πολύ σημαντικό...

Μελίνα: Τι βρίσκεις στην οικογένειά σου; Τι σου προσφέρει;

Λ: Έχουμε ασφάλεια. Δεν μου προσφέρει κάτι μόνο εμένα. Περισσότερο συναισθηματική – όχι οικονομική.

Μελίνα: Δηλαδή πιστεύεις ότι και μόνη σου θα ένιωθες οικονομικά ασφαλής;

Λ: Ναι. (με πολύ μεγάλη πυγμή και σιγουριά!) Ξέρεις ότι είναι κάτι δικό σου η οικογένεια, η βάση σου, η σταθερά σου. Βέβαια, εγώ δεν είμαι η οικογένειά μου... δεν με χαρακτηρίζει δηλαδή μόνος ο τίτλος του γονέα. Είμαι και άλλα πράγματα... αλλά είναι ο άξονας μου αυτό δεν σημαίνει όμως ότι δεν κοιτάζω και εμένα σαν άτομο, μέσα μου...

Μελίνα: Υπάρχει κοινό ταμείο στα οικονομικά σας;

Λ: Ναι, και ταμίας είμαι εγώ και πάντα ήμουν.

Μελίνα: Υπάρχει μόνο η γιαγιά, σωστά;

Λ: Ναι.

Μελίνα: Έχει βοηθήσει και οικονομικά ή δεν χρειάστηκε ποτέ; (21:22)

Λ: Έχει βοηθήσει όχι επειδή χρειάστηκε, απλώς ήθελε να προσφέρει στο σπίτι. Επίσης, όπως προείπα πρώτα ο άνδρας μου έχει αναλάβει το μαγειρέμα, αν δεν μαγειρέψει εκείνος, θα έχει μαγειρέψει η μητέρα μου. Αυτό γίνεται συχνά, οπότε κι αυτό είναι μια οικονομική βοήθεια. Δεν την ζητάμε, αλλά είναι εκεί.

Μελίνα: Ποια είναι γενικότερα η συμβολή της γιαγιάς στην οικογένειά σας; Πέρα από την οικονομική ενίσχυση.

Λ: Πολύ σημαντικός! Παρόλο που έχουμε πολύ μεγάλες διαφορές με την μητέρα μου για το πώς βλέπουμε την ζωή γενικότερα, είναι το στήριγμά μου, είναι μια ιδανική

γιαγιά. Έχει το ρόλο που πρέπει να έχει, με τα χατίρια της κλπ. Κι αυτό εμένα μου αρέσει για το παιδί μου γιατί εγώ δεν γνώρισα γιαγιά και του έλεγα του γιου μου – δεν επενέβη ποτέ στα χατίρια που του έκανε- αλλά στο δικό μας σπίτι οι κανόνες εδώ είναι άλλοι. Αλλά είναι και ψυχολογικό στήριγμα – ξέρεις ότι είναι εκεί.

Μελίνα: Μιας και ανέφερες τους κανόνες... Ποιος τους βάζει στο σπίτι; Τι γίνεται με αυτό;

Λ: Υπάρχουν κάποιοι κανόνες άτυποι, οι οποίοι δεν λέχθηκαν ποτέ, γιατί πριν γίνει οικογένεια μας με 3 άτομα, ξεκίνησε από τα δυο άτομα. Οι δύο είναι αρχή της οικογένειας. Υπήρχαν λοιπόν αυτοί οι άτυποι κανόνες από όταν γνωριστήκαμε με τον άντρα μου και συγκατοικήσαμε και μετά παντρευτήκαμε, μετά αυτοί εμπλουτίστηκαν με το παιδί (σεβασμός, επικοινωνία κλπ). Με τον καιρό, ο άντρας μου έγινε πιο ελαστικός και έτσι καταλήξαμε τους κανόνες να τους βάζω εγώ. Εντάξει, όταν υπάρχει διαφωνία, το συζητάμε και το λύνουμε. Είναι αποδεκτοί από τον άντρα μου.

Μελίνα: Οι κανόνες αφορούν το παιδί ή όλους σας;

Λ: Οι κανόνες που αφορούν το παιδί σε ένα μεγάλο ποσοστό, τους βάζω εγώ. Στην κοινή λειτουργία του σπιτιού, από κοινού θα έλεγα. Δεν έχουν διαφοροποιηθεί και πάρα πολύ στο πέρασμα του χρόνου θα έλεγα.

Μελίνα: Ο γιος σου είναι τώρα Α' Λυκείου, κάποια στιγμή θα τελειώσει το σχολείο και υπάρχει το ενδεχόμενο να φύγει από το σπίτι ή και από την πόλη. Πως βλέπεις την ζωή σου μετά από αυτό; Τι πιστεύεις ότι θα αλλάξει μετά από αυτό;

Λ: Αυτό το άδειασμα της φωλιάς που θα γίνει- εγώ προετοιμάζω ήδη τον εαυτό μου, για να μην ξυπνήσω ένα ωραίο πρωί και (γελάει) ... Φυσικά οι πρώτες μέρες θα είναι δύσκολες γιατί θα λείπει το βασικότερο μέλος της οικογένειας! Δεν έχω όμως προσκολληθεί σε αυτή την εικόνα. Θα πορευτώ με αυτό δηλαδή... (Είναι σκεπτική)

Μελίνα: Θέλεις κατ' αρχάς να κάνει μια τέτοια επιλογή το παιδί σου; Θα την στηρίζεις;

Λ:Θέλω πάρα πολύ. Όχι απλώς την στηρίζω, αλλά προσπαθώ να το ωθήσω προς αυτή την κατεύθυνση. Πρέπει το παιδί να φύγει!

Μελίνα: Πως βλέπεις λοιπόν τον εαυτό σου μετά από αυτό στην καθημερινότητα σου δηλαδή;

Λ: Μάλλον θα ψάξω να βρω περισσότερα ενδιαφέροντα!! (γελάει). Εξαρτάται βέβαια και το επαγγελματικό κομμάτι πως θα είναι. Γεμίζεις τον χρόνο σου, αναπτύσσεσαι σαν άτομο. Τώρα βέβαια σκέφτομαι πως θα βοηθήσω τον άνδρα μου όταν το παιδί θα είναι εκεί περισσότερο. Δηλαδή, θα πρέπει να τον στηρίξω ψυχολογικά γιατί είναι πολύ προσκολλημένος στο παιδί και θα το πάρει πολύ πιο βαριά από εμένα! Μπορεί να πάρουμε ένα σκύλο... Δεν ξέρω ! (γελάμε)

Μελίνα: ένα μεγάλο σκύλο για να αντικαταστήσει ένα παιδί!

Λ: έτσι! Κάτι πρέπει να βάλουμε στη φωλιά!

Μελίνα: Μου είπες ότι η οικογένεια ήταν κάτι που προέκυψε. Όταν άρχισε να μπαίνει αυτή η ιδέα στο μυαλό σου είχες φανταστεί πως θα ήταν ή απλά το άφησες να συμβεί;

Λ: Όχι. Υπήρχαν προσδοκίες! Επειδή απολάμβανα πλήρως την ανεξαρτησία μου – όχι ότι δεν είχα σχέσεις- αλλά είχα το σπίτι μου που ήταν το σπίτι μου, το οχυρό μου να το πω. Εγώ δεν άνοιγα την πόρτα μου εφόσον δεν περίμενα κάποιον. Ήταν το οχυρό μου! Ήμουν πολύ κοινωνική, με εκδρομές, πάρτυ, συναντήσεις αλλά στο σπίτι μου συγκεντρωνόμουν σε μένα. Η πόρτα μου ήταν ανοιχτή, από την στιγμή που ήξερα ότι θα έρθεις. Δεν μου αρέσει το «είδα φως και μπήκα!». Τι θέλω να πω με αυτό. Σαν εικόνα λοιπόν είχα, ότι στο σπίτι μέσα θα πρέπει να μην ενοχλεί η παρουσία, όσο και αν αγαπάς κάποιον άνθρωπο, να μην σε ενοχλεί η παρουσία του και να σου αφήνει και τον χώρο σου.

Μελίνα: Μιλάς για την παρουσία ενός μέλους της οικογένειας ή για κάποιον εξωτερικό που θα έρθει;

Λ: Ο εξωτερικός που ήρθε ήταν ο άντρας μου. Εξωτερικός ήταν. (Προσπαθεί να μου το εξηγήσει περισσότερο αλλά δυσκολεύεται)

Μελίνα: Πολύ ενδιαφέρον αυτό που είπες, συνέχισε...

Λ: Εγώ ήμουν. Εγώ που είχα σχέσεις. Όταν έφυγα από το πατρικό μου σπίτι, πήγα στο δικό ΜΟΥ το σπίτι, το οποίο το όριζα ΕΓΩ (Είναι κεφαλαία επειδή το τόνισε

ιδιαίτερα). Αν ήταν καθαρό, αν ήταν βρώμικο ήταν δικός μου λογαριασμός. Εκεί πέρα μάζευα τα «κομμάτια» μου. Οπότε, για να κάνεις οικογένεια με κάποιον, θα πρέπει να συμβιώσεις με κάποιον, για να μείνει στο ίδιο χώρο λοιπόν, θα πρέπει να ΜΗΝ σε ενοχλεί η παρουσία του. Τον αγαπάς κλπ κλπ, αλλά μπορείς να μείνεις από το πρωί ως το βράδυ; Από το πρωί ως το επόμενο πρωί; Δεν την επεδίωξα την οικογένεια, «να παντρευτώ, να κάνω το δικό μου το σπίτι!». Το δικό μου το σπίτι περιλαμβάνει μια χαρά εμένα μέσα! Αυτό ήταν μια προέκταση, μια εξέλιξη, όχι αυτοσκοπός! Τα πήγαμε καλά με τον άντρα μου και προχώρησε... δεν σκέφτηκα ποτέ: «καλός αυτός! Μήπως να το προχωρήσω;». Το αντίθετο αυτό ακριβώς. Όταν έβλεπα ότι εκεί πήγαινε το πράγμα.... Άστα!

Μελίνα: Γιατί γινόταν τότε αυτό; Επειδή κατέληγε ενοχλητική η παρουσία του;

Λ: Επειδή δεν ήθελα, δεν έτυχε ο κατάλληλος άνθρωπος τότε. Σε κείνη την ηλικία θεωρούσα τον εαυτό μου εντελώς ανώριμο να ξεκινήσω κάτι τέτοιο. Είχα στο μυαλό μου ότι ίσως κάποια στιγμή να κάνω κι ένα παιδί, αν ερχόταν κάτι τέτοιο. Έτσι με θεωρούσα τότε ανώριμο να δεσμευτώ. Τώρα όμως βλέπω ότι μάλλον ήμουν εγωκεντρική! Και αυτό μου άρεσε και δεν θα ήθελα να μοιραστώ τότε...

Μελίνα: Λένε ότι στις μέρες μας υπάρχει μια ρευστότητα γύρω μας, ότι τα πράγματα είναι αβέβαια, ενδεχομένως λόγω της οικονομικής κρίσης που βιώνουμε. Εσύ τι λες για αυτό; Εσύ το βιώνεις αυτό;

Λ: τι εννοείς ρευστότητα;

Μελίνα: αυτό που λένε ότι σήμερα έχουμε δουλειά αύριο δεν έχουμε, μέχρι και την ρευστότητα στις σχέσεις των ανθρώπων. Πέρα από την οικονομική κρίση, βιώνουμε και μια κοινωνική κρίση, η δική σου οικογένεια έχεις νιώσει να αναταράσσεται εξαιτίας κάτι τέτοιου;

Λ: Όχι, ίσως βέβαια το λέω λίγο εκ του ασφαλούς. Ρευστότητα υπάρχει στην κοινωνία. Σήμερα έχω χρήματα, αύριο δεν έχω, σήμερα έχω δουλειά, αύριο ποιος ξέρει! Η δική μου οικογένεια δεν την νιώθει αυτή την ρευστότητα, σε πολύ μεγάλο βαθμό αν θέλεις. Αν εξαρτιόταν από μένα, δεν θα την ένιωθε καθόλου. θέλω να πω. Επειδή με τον άντρα μου, αντιμετωπίζουμε λίγο διαφορετικά τα πράγματα, εγώ είμαι λίγο πιο optimistic, δεν με παίρνει τόσο εύκολα από κάτω, θα κλείσω και λίγο τα

αυτιά μου σε αυτά που ακούω γύρω μου. Γενικά, δεν έχουμε βιώσει την μιζέρια που έχουν βιώσει κάποιες άλλες οικογένειες, που τίθενται θέματα επιβίωσης.

Μελίνα: Αυτό που είπες που πιστεύεις ότι οφείλεται; Τι έχουν αυτές που βιώνουν πιο δύσκολες καταστάσεις και που δεν έχετε εσείς;

Λ: Ίσως γιατί υπήρχε ένας καλός έλεγχος όλα αυτά τα χρόνια, οικονομικός, έτσι ώστε όταν ήρθε η κρίση, γιατί και εμείς την βιώσαμε, γιατί και ανεργία είχαμε και μειώθηκαν τα εισοδήματά μας, όμως αυτός ο έλεγχος που είχαμε μας βοήθησε να ανταπεξέλθουμε χωρίς να πατώσουμε.

Μελίνα: Τώρα μου είπες ότι είναι γύρω στα 1800 ευρώ μηνιαίως το εισόδημά σας, παλαιότερα πόσο υψηλότερο ήταν;

Λ: Υπήρχε και λιγότερο... το υψηλότερο είχε φτάσει και 2.500 ευρώ. Το λιγότερο ήταν εν μέσω της κρίσης από το 2010 με 2013, για την ακρίβεια δεν είχαμε εισόδημα, ένα επίδομα ανεργίας για την χειμερινή περίοδο έπαιρνα εγώ και κάτι από δω και από κει, κάποια ενοίκια, υπολόγισε γύρω στα 500-600 ευρώ το μήνα. Ουσιαστικά «τρώγαμε» από τα έτοιμα. Το υψηλότερο ήταν λίγο πριν την κρίση, δηλαδή, 2002-2010. Τότε στο διάστημα του χαμηλού εισοδήματος, σκέψου, ότι δούλευα και δεν πληρωνόμουν, και έχασα και εντελώς τα λεφτά – δεν τα διεκδίκησα...

Μελίνα: Οπότε η καλή διαχείριση είναι ένας παράγοντας που κράτησε την οικογένεια στις δύσκολες καταστάσεις... Την κράτησε μόνο σε οικονομικό επίπεδο; Θέλω να πω ότι βλέπεις και κάποιες οικογένειες που παρόλο που δεν έχουν οικονομικό πρόβλημα, η ίδια όμως η οικογένεια βιώνει μια κρίση. Δεν είναι δεμένη. Για να σε διευκολύνω λίγο, για σένα τι είναι αυτό που κρατάει μια οικογένεια δεμένη; Το να αποτελεί δηλαδή η οικογένεια η βάση του όλου συστήματος...

Λ: Ναι... Κατάλαβα τι θέλεις να πεις... Είναι ο σεβασμός του ενός για τον άλλον. Εκ των πραγμάτων αγαπάς και νοιάζεσαι, αγαπάς το παιδί σου, δεν είναι από επιλογή, όταν ξεκινάς με έναν άνθρωπο την οικογένειά σου, αγαπιέσαι με αυτόν τον άνθρωπο. Αν τα πράγματα στην πορεία στραβώσουν αλλά δεν τα αφήνεις να στραβώσουν τόσο πολύ ώστε να χαθεί ο «άξονας», αυτός του να νοιάζομαι, να στο δείχνω, να είμαι εδώ και να σε σεβόμαστε. Δεν κάνει ο καθένας ο, τι θέλει, έχουμε ένα σπίτι, δεν είναι ξενοδοχείο, οι κανόνες βοηθάνε στο να διατηρηθεί αυτό το

δέσιμο. Για παράδειγμα, ένας κανόνας είναι ότι δεν φεύγω ότι ώρα θέλω και όπως θέλω. Θέλω να φύγω; Θέλω να πάω κάπου; Θα το πω, φεύγω τώρα, πάω εκεί και θα έρθω εκείνη την ώρα. Ενημερώνω. Δεν ανοίγω την πόρτα, φεύγω και έρχομαι ότι ώρα θέλω. Αυτό το κατατάσσω στον σεβασμό (*Ρωτώντας με ταυτόχρονα, αν αυτό είναι αντικειμενικά στοιχείο σεβασμού*).

Μελίνα: Αν δεν συμβεί αυτό; Πιστεύεις ότι ο άλλος δεν σε σέβεται; Αυτό βοηθάει για την ενίσχυση της αίσθησης της ασφάλειάς; Δηλαδή, αν συμβεί κάτι, ξέρω που θα σε ψάξω;

Λ: Δεν το εννοώ αυτό που είπα με την έννοια του ελέγχου. Δηλαδή, όταν ο γιος μου βγαίνει βόλτα από τις 20:00 και θα έρθει στις 00:30 το βράδυ, δεν ξέρω που πάει και τι κάνει, έχω κάνει πράγματα (με την έννοια της πρόληψης) του έχω εμπιστοσύνη, αλλά ο κανόνας είναι «Γεια φεύγω!», ακούω την πόρτα που κλείνει, δεν πάω ξαφνικά στο δωμάτιο του ψάχνοντάς τον... Δεν είναι όμως ο ελεγκτικός μηχανισμός, είναι... πώς να στο πω.... Δεν το έχω αυτή τη στιγμή με λόγια να το εκφράσω...(γελάει λίγο αμήχανα). Δεν είναι ότι δεν με σέβεσαι αν δεν το κάνεις, είναι ότι λειτουργείς αυτόνομα. Η αυτονομία σου είναι στο τι θα κάνεις εκεί που θα πας, στο ομαδικό-οικογενειακό πρέπει να είναι η ενημέρωση ότι «φεύγω τώρα»

Μελίνα: Κατάλαβα, κατάλαβα..

Λ: η οικογένεια είναι μια ομάδα που την διαλέξαμε εμείς. Είναι ομάδα οικογένεια και παλεύουμε για το καλό της ομάδας. Και θα είμαστε πάντα μια ομάδα. Ακόμα και όταν ο γιος μου θα φύγει κάποια στιγμή.

Μελίνα: τι ποσό δίνετε σε εξόδους; Και κάνε μου και μια σύγκριση με το παρελθόν..

Λ: την εποχή των «παχέων αγελάδων» γύρω στα 400 ευρώ χονδρικά. Σαββατοκύριακα για διασκέδαση. Τώρα δεν... (γελάει). Η προ-προηγούμενη χρονιά είχε πέσει κατακόρυφα. Θα πηγαίναμε σίγουρα σινεμά. Αυτό το κρατήσαμε με τον γιο μου. Θα πάμε και στην ταβέρνα αλλά πιο αραιά και πιο λιτά.

Μελίνα: Πόσο κοστίζουν οι δραστηριότητες του γιού σου;

Λ: Την βόλτα του δεν στη βάζω μέσα, γιατί έχει χαρτζιλίκι εβδομαδιαίο και θα το χειριστεί εκείνος όπως θέλει. Οι δραστηριότητες του που αφορούν εκπαίδευση, χόμπι κλπ. Ήταν γύρω στα 35 ευρώ το ποδόσφαιρο που πληρώναμε, τώρα δεν πληρώνουμε

δεν έχει σημασία και βάλε και 100 αγγλικά και κανένα φροντιστήριο. 150 ευρώ περίπου.

Μελίνα: Ποιος/οι λόγοι είναι για σένα διαζυγίου; Που να πεις ότι διαλύεις την ομάδα.

Λ: Δεν διαλύεις την ομάδα. Διαφοροποιείται. Να μην υπάρχει στο ίδιο σπίτι. Πάντα θα είμαστε ομάδα: δύο γονείς με ένα παιδί. Μπορείς να μην είσαι ζευγάρι- γονείς-παιδί. Επειδή αυτή η ομάδα έχει διάφορους τίτλους θα μπορούσε να αλλάξουνε, αλλά πάντα θα υφίσταται. Τώρα, λόγος διαζυγίου είναι για μένα το νούμερο ένα η απιστία και μετά η συναισθηματική αποξένωση.

Μελίνα: Ποιος ρόλος πιστεύεις είναι πιο βαρύς; Αυτός του άντρα- συζύγου ή αυτός της γυναίκας-συζύγου, αυτός της γυναίκας – συζύγου ή αυτός του άντρα- συζύγου;

Λ: Της γυναίκας. Η γυναίκα είναι πολυπράγμων και δεν έχει άλλη επιλογή από το να μην είναι. Είναι τόσο πολλοί οι ρόλοι της που καλείται να παίξει. Και εκπαιδεύεται και από μικρή σε αυτό. Οπότε έχει δεν έχει την ικανότητα, την αποκτά! Το στάνταρ είναι ότι ο άνδρας είναι το οικονομικό στήριγμα, εδώ όμως μιλάμε για την ικανότητα. Εεε χάθηκα, εσύ τι με ρώτησες;

Μελίνα: Μου απάντησες. Μην ανησυχείς.

Θεωρείς ότι η γυναίκα-σύζυγος εξαιτίας αυτών των πολλαπλών ρόλων που έχει, παρεμποδίζεται η επαγγελματική της άνοδος; Δηλαδή, κατ' εσένα υπάρχει όντως το δίλημμα η καριέρα ή οικογένεια;

Λ: την έχει την επιλογή. Να κάνει και τα δύο. Εντάξει κάποιο θα... την έχει την επιλογή να κάνει και τα δύο. Δεν μπορείς να το κάνεις μόνο σου αυτό αν έχεις οικογένεια, εννοώ την επαγγελματική άνοδο. Εκεί παίζει μεγάλη σημασία η συνεργασία με τον σύντροφό σου. Πάντα θέλει συνεργασία. Όπως και για τον άντρα ισχύει το ίδιο.

Μελίνα: Συμμετείχες πρόσφατα σε μια ομάδα γονέων που διοργάνωσε το Κέντρο Πρόληψης του ΟΚΑΝΑ. Θα ήθελες λίγο να μου πεις γι αυτή την εμπειρία;

Λ: Ναι. Την Τετάρτη που μας πέρασε ήταν η τελευταία συνάντηση. Συνολικά ήταν 8 συναντήσεις (1 φορά την εβδομάδα). Ήμασταν 15 γονείς και ως συντονιστές είχαμε

μια κοινωνική ανθρωπολόγο και μια ψυχολόγο. Συζητούσαμε θέματα που αφορούσαν κυρίως τα παιδιά μας και τον ρόλο μας απέναντί τους. Μοιραστήκαμε πολλές εμπειρίες, πολλά συναισθήματα μεταξύ μας. Βέβαια, μαζί με τα παιδιά, έβγαιναν και άλλα θέματα της οικογένειας που αφορούσαν και το σύζυγο ή και άλλα άτομα. Αυτό που αποκόμισα από αυτή την εμπειρία, πέρα από πολύ χρήσιμες συμβουλές, ήταν ότι δεν είμαι μόνη μου. Υπάρχουν κι άλλοι γονείς που αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα, τα ίδια διλήμματα, τις ίδιες ανησυχίες, κάνουν τα ίδια λάθη με μένα.

Μελίνα: Μάλιστα. Ευχάριστη λοιπόν εμπειρία...

Λ: Είχαμε δεθεί και πολύ μεταξύ μας. Στην τελευταία συνάντηση το πήραμε λίγο βαριά που τελείωσε. Μου άρεσε πολύ, γιατί ήρθα σε επαφή και με άλλους ανθρώπους, δικτυώθηκα. Κανονίσαμε τώρα με δυο γυναίκες από την ομάδα να πάμε σινεμά. Κατάλαβα πολλά πράγματα για την οικογένειά μου, για το πώς μας επηρεάζει η εποχή που ζούμε χωρίς να το καταλαβαίνουμε.

Μελίνα: Είναι πολύ καλές τέτοιες δράσεις όταν γίνονται. Θα το έκανες ξανά λοιπόν;

Λ: Ναι, οπωσδήποτε!

Μελίνα: Πολύ ωραία! Λοιπόν, σε ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο σου!

Συνέντευξη της Ν

Η Ντ. Είναι μια γυναίκα 53 χρονών που έχει καταγωγή από Ελλάδα (Κιλκίς) από την μεριά της μητέρας της όμως μεγάλωσε στην Βουλγαρία. Διέμενε στη Χώρα Γαργαλιάνων για πολλά χρόνια. Σήμερα ο τόπος διαμονής της είναι η Καλαμάτα. Είναι χωρισμένη και έχει παντρευτεί και δεύτερη φορά. Με τον δεύτερο σύζυγό της είναι ακόμα μαζί. Από τον πρώτο της γάμο έχει δυο παιδιά ηλικίας 28 και 32 ετών και από το δεύτερο της γάμο έχει ένα παιδί 10 ετών. Έχει τελειώσει και το Λύκειο και έχει παρακολουθήσει 3 χρόνια στο Πανεπιστήμιο όπου φοιτούσε στο Οικονομικό Τμήμα. Δεν ολοκλήρωσε τις σπουδές της λόγω εγκυμοσύνης. Αυτή τη στιγμή, είναι άνεργη.

Μελίνα: Πόσο καιρό είστε παντρεμένη;

N: 18 χρόνια. Είναι ο δεύτερος γάμος μου (αρχίζει να κλαίει). Συγγνώμη, αλλά στεναχωριέμαι λίγο... Ο πρώτος γάμος ήταν στην Βουλγαρία, έχω δυο αγόρια, 34 χρονών και 31 χρονών και έχω και τρία εγγόνια. Είναι σπουδαγμένα τα παιδιά μου. Ο μεγάλος έχει τελειώσει νομική και ο δεύτερος μηχανικός υπολογιστών. Οι γυναίκες τους επίσης μορφωμένες, η μια εργάζεται στον τουρισμό και η άλλη είναι δασκάλα. Εγώ σπούδαζα τρία χρόνια οικονομικά στην Βουλγαρία αλλά δεν το τελείωσα επειδή έμεινα έγκυος. Δούλεψα όμως σαν λογίστρια στη Βουλγαρία ένα διάστημα...

Μελίνα: Δεν σε άφησαν να το ολοκληρώσεις;

N: Όχι, η μητέρα μου δεν ήθελε... Αφού έμεινα έγκυος δεν μπορούσα να πηγαίνω και στο πανεπιστήμιο...

Μελίνα: Και είστε 18 χρόνια στην Ελλάδα, έτσι;

N: Ναι... ήρθα 35 χρονών.

Μελίνα: Γιατί παντρευτήκατε και δεύτερη φορά; Πως έγινε;

N: Είχα χωρίσει με τον πρώην άντρα μου και ήρθα εδώ για να βρω δουλειά, για να βοηθήσω τα παιδιά μου πιο πολύ, γιατί έπρεπε να σπουδάσουν. Εκεί δεν είχε δουλειές, ήταν πολύ μπερδεμένα τα πράγματα. Εντάξει έβρισκες δουλειά αλλά ήταν λίγα τα λεφτά και δεν μπορούσες να συντηρήσεις μια οικογένεια και έτσι ήρθα στην Ελλάδα. Εδώ γνωρίστηκα με τον δεύτερο άντρα μου, ο οποίος ήταν και αυτός χωρισμένος από έναν γάμο, όμως δεν είχε παιδιά. Γνωριστήκαμε, ερωτηθήκαμε και παντρευτήκαμε και κάναμε τον Νικόλα.

Μελίνα: Πολύ ωραία! Έχετε σχέσεις με τα παιδιά σας στη Βουλγαρία;

N: Πολύ καλές σχέσεις! Και με τον άντρα μου εδώ και με τον Νίκο. Μας επισκέπτονται, τους επισκεπτόμαστε. Είμαστε πολύ καλά! Και ο Νίκος πηγαίνει και μόνος του εκεί, μιλάει και τις δυο γλώσσες. Ο γιος μου ο μεγάλος αφού τελείωσε το πανεπιστήμιο ήρθε στην Ελλάδα και έκατσε πέντε μήνες, πριν βρει δουλειά και μετά μπήκε σε έναν διαγωνισμό του δημοσίου και τον πήρανε και δούλεψε τότε στον Δήμο (στη Βουλγαρία). Τώρα, δουλεύει στο Υπουργείο στη Βουλγαρία. Μιλάει και ελληνικά αρκετά καλά!

Μελίνα: Πως φτάσατε στη Χώρα (Μεσσηνίας);

Ν: Έχουμε συγγενείς στην Ελλάδα, όπως σας είπα από την πλευρά της μητέρας μου. Μια θεία μου από την Ελλάδα λοιπόν μου πρότεινε να έρθω εδώ, με βοήθησε κανονικά να βγάλω visa, με βοήθησε να προσαρμοστώ και έπειτα μου βρήκε δουλειά. Αυτή η δουλειά ήταν στη Χώρα. Πρόσεχα μια ηλικιωμένη κυρία καθάριζα και μερικά σπίτια.

Μελίνα: Με τον πρώτο σύζυγό σας γιατί χωρίσατε;

Ν: Είχαμε διαφορές. Έπινε πολύ, δεν ενδιαφερόταν για τα παιδιά, συμπεριφερόταν άσχημα μέσα στο σπίτι... μετά έμαθα ότι είχε και άλλη γυναίκα, την οποία μετά παντρεύτηκε.

Μελίνα: Από έρωτα παντρευτήκατε;

Ν: Ναι, ήμουν 17 χρονών όταν τον γνώρισα και ήμασταν ερωτευμένοι όταν παντρευτήκαμε. 20 χρονών ήμουν όταν γέννησε τον πρώτο μου γιο. Ε τότε το μυαλό ήταν αλλιώς... Καλύτερα, αφού δεν γινόταν. Και για τα παιδιά. Περισσότερη επικοινωνία έχουν με μένα σήμερα παρά με τον πατέρα τους. Σχεδόν κάθε μέρα μιλάμε στο τηλέφωνο. Ενώ με τον πατέρα τους όχι. Δεν τους είχε συμπεριφερθεί σαν πατέρας πραγματικός.

Μελίνα: Δουλεύατε όλα τα χρόνια εδώ στην Ελλάδα;

Ν: όλα τα χρόνια, ναι. Έκανα διάφορες δουλειές και όταν πρόσεχα μια άλλη κυρία εκεί γνώρισα τον άντρα μου. Αυτός είχε τότε μια ταβέρνα εκεί στη Χώρα. Δουλέψαμε μαζί στην ταβέρνα δυο χρόνια, μετά όμως αποχωρίσαμε εμείς από την ταβέρνα, γιατί υπήρχε ο αδερφός του άντρα μου ως συνétairos, ο οποίος παντρεύτηκε και η ταβέρνα δεν μπορούσε πλέον να θρέφει δυο οικογένειες. Εμείς ανοίξαμε άλλη ταβέρνα. Την κρατήσαμε μέχρι το 2012 (περίπου 8 χρόνια). Μετά άρχισε η κρίση και τα πράγματα άρχισαν να πηγαίνουν από το κακό στο χειρότερο... και να σκεφτείς ότι στην ταβέρνα βγάλαμε πολλά λεφτά. Από τα χέρια μου περνούσανε περίπου 2 με 3 χιλιάδες ευρώ την εβδομάδα. Αλλά με την οικονομική κρίση δεν έμεινε τίποτα. Συνεχώς κλείνουν μαγαζιά.

Μελίνα: Θα ήθελα λίγο να μου πείτε πως είναι μια συνηθισμένη εβδομάδα στην καθημερινότητά σας; Με τι δραστηριότητες καταπιάνεστε;

N: Τώρα είμαστε στην Καλαμάτα από τον Σεπτέμβριο. Αλλάξαμε λόγω του Νίκου, γιατί στη Χώρα δεν έβρισκε ούτε φίλους, ούτε εμείς... Να σας πω την αλήθεια, και εγώ που έμενα 10 χρόνια σε αυτό το χωριό έκανα με πολύ λίγους ανθρώπους παρέα. Δεν είχα φίλους. Είναι αμόρφωτοι... είχα κάτι φίλους από το φαρμακείο του χωριού, όμως αυτοί πήρανε σύνταξη και πήγαν στην Αθήνα, όποτε έρχονται βρισκόμαστε. Και με άλλο ένα ζευγάρι βρισκόμαστε αλλά μόνο τα καλοκαίρια γιατί είναι δάσκαλοι. Με τους άλλους έχω προσπαθήσει και δεν έβρισκα άκρη... τι να σας πω... Παλιά βέβαια είχα και πολύ δουλειά και δεν με πολυπείραζε. Τώρα όμως δεν δουλεύω και νιώθω μοναξιά. Πήγα μόνο 4 μέρες σε ένα σουβλατζίδικο αλλά δεν μου άρεσε ο τρόπος τους εκεί μέσα. Ε γενικά, το πρωί είναι το σχολείο, μετά θα τον πάω στο Κέντρο (ΚΕΦΙΑΠ, εννοεί ένα κρατικό κέντρο για παιδιά που αντιμετωπίζουν νοητικό πρόβλημα αλλά και μαθησιακές δυσκολίες. Ο Νίκος είναι ένα παιδί που έχει διαγνωσθεί με αρκετά μαθησιακά και ψυχολογικά προβλήματα και επιδεικνύει έντονη αντικοινωνική συμπεριφορά). Μετά θα κάνουμε καμιά βόλτα στην παραλία ή στο πάρκο, θα γυρίσουμε για μεσημέρι στο σπίτι, μετά θα διαβάσει για το σχολείο και μετά ή θα βγούμε βόλτα πάλι στην πλατεία ή θα ασχοληθεί με το τάμπλετ ή θα παίξει με το παιδί που είναι γείτονάς μας. Έτσι περνάνε οι μέρες μας...

Μελίνα: Δραστηριότητες εξωσχολικές;

N: Εκτός σχολείου πάει σε μια ομάδα μπάσκετ, όμως δεν είναι κανονική ομάδα γιατί είναι η ομάδα του ΚΕΦΙΑΠ. Ο ψυχολόγος εκεί μας είπε ότι θα του έκανε καλό να αρχίσει να σκέφτεται ομαδικά εξαιτίας του ότι ο Νίκος είναι αρκετά επιθετικό παιδί. Η ομάδα αυτή παρακολουθείται από τους ειδικούς και έτσι είναι πιο υπό έλεγχο τα πράγματα. Στην αρχή δημιουργούσε και εκεί προβλήματα, αλλά τώρα έχει στρώσει. Έχουμε συζητήσει και με την Κα Φωτεινή (Επιστημονικά Υπεύθυνη του Κέντρου Πρόληψης στο οποίο εργαζόμαστε και έρχονται η συνεντευξιαζόμενη με τον σύζυγό της για συμβουλευτική) να πάει στο κολυμβητήριο, όμως θέλουμε λίγο να ηρεμήσει. Ο Νίκος παρακολουθείται και από την ομάδα του ΠΑΙΔΩΝ στην Αθήνα και επειδή είναι υπέρβαρος, μας λένε συνέχεια να τον γράψουμε σε μια τέτοια δραστηριότητα για να χάσει κιλά, γιατί αυτό θα κάνει καλό στο να βρει και πιο εύκολα φίλους.

Μελίνα: Φίλους εδώ στην Καλαμάτα έχει κάνει;

N: Όχι δεν έχει κάνει... δυστυχώς. Στο σχολείο τον πειράζανε πολύ και εκείνος αντιδρούσε πολύ άσχημα, τους χτύπαγε, τους έβριζε. Τώρα έχει σταματήσει αυτό,

αλλά δεν ξέρω.... Μπορεί και το περιβάλλον να τον συνηθίζει σιγά σιγά. Ένα παιδάκι μόνο είναι από την πολυκατοικία που παίζουν, μετά τσακώνονται, μετά τα ξαναβρίσκουν. Έτσι είναι τα παιδιά. Οι γονείς δεν πρέπει να ανακατευτούν σε αυτά τα πράγματα.

Μελίνα: Πως αποφασίσατε να κάνετε παιδί και με τον δεύτερο άντρα σας;

Ν: Ο άντρας μου δεν είχε παιδί από την πρώτη του γυναίκα. Για εκείνον το έκανα, εγώ είχα παιδιά (αρχίζει να κλαίει). Είχα χάσει και ένα παιδί πριν τον Νίκο 5,5 μηνών, και μετά δεν μπορούσα να μείνω έγκυος. Μετά από 6 χρόνια, ήμουν 43 χρονών, μένω έγκυος και ο άντρας μου είπε: «Αν θέλεις, κράτα το. Δική σου απόφαση είναι». Εντάξει εγώ το σκεφτόμουν, δεν ξέρω..... δεν με πειράζουν τα παιδιά.. Τα παιδιά είναι ευτυχία. Ε και το κρατήσαμε. Περισσότερο για τον άντρα μου, γι αυτό τις περισσότερες φορές με στεναχωρεί που ζορίζομαι για τον Νίκο και αυτός λέει «Εγώ δεν μπορώ άλλο! Κουράστηκα!». Για μένα δεν είναι σωστό, αφού αυτός ήθελε το παιδί, γιατί εγώ είχα τα παιδιά μου και μπορούσα και να μην κάνω άλλο παιδί, αυτός δεν είχε και καλό είναι! Ο άνθρωπος πρέπει να έχει παιδί για να είναι ευτυχισμένος. Αυτός είναι ο σκοπός του ανθρώπου, να κάνει παιδιά. Γιατί ζεις; Γιατί έχεις έρθει στον κόσμο; Όπως ήρθες εσύ, έτσι πρέπει να φέρεις και κάτι. Εγώ είμαι από μεγάλη οικογένεια!

Μελίνα: Είστε δεμένοι μεταξύ σας;

Ν: Ναι, ναι!

Μελίνα: Γιαγιά- παππούς; Υπάρχουν;

Ν: Υπάρχουν οι δυο γιαγιάδες. Οι παππούδες έχουν πεθάνει. Η μάνα μου είναι στη Βουλγαρία. Η πεθερά μου στη Χώρα ζει και είναι 90 χρονών. Έχουμε καλή σχέση.

Μελίνα: Βοηθάνε; Και οικονομικά εννοώ....

Ν: Η μάνα μου δεν μπορεί να μας βοηθήσει. Είναι πολύ μικρή η σύνταξη που παίρνει. Όταν ζούσε ο πατέρας μου μας βοηθούσαν όσο μπορούσαν οικονομικά. Αλλά τότε είχαμε και εμείς λεφτά λόγω της ταβέρνας. Ερχόντουσαν να με επισκεφθούν. Είχα υποστήριξη πολύ από την οικογένειά μου. Η πεθερά μου όσο ήμασταν στη Χώρα μας βοηθούσε. Από την σύνταξή της. Τον Νίκο δεν μπορεί να τον κοιτάει, είναι μεγάλη.

Μελίνα: Τώρα δεν μπορεί να βοηθάει πια;

N: Δεν μπορεί πια γιατί και εμείς δεν είμαστε εκεί για να της προσφέρουμε...

Μελίνα: Ήταν κάτι σαν ανταλλαγή μεταξύ σας;

N: Αυτή δεν το βλέπει έτσι, οι άλλοι λένε ότι δεν μπορούν να της προσφέρουν τίποτα άμα δεν δώσει τα λεφτά.

Μελίνα: Εσείς αρνηθήκατε ας πούμε (Δεν ήμουν σίγουρη αν κατάλαβα τι σημαίνει το παραπάνω και προσπάθησα να μου πει λίγο περισσότερα)

N: (Λέει αγανακτισμένη) Δεν μπορώ εγώ από την Καλαμάτα να πηγαίνω στη Χώρα! Είναι 50 χλμ μακριά! Όποτε πηγαίνω, ότι μπορώ της δίνω και το καταλαβαίνει και μου λέει «Αφού εγώ δεν μπορώ να προσφέρω κάτι, δεν χρειάζεται να μου φέρνεις τίποτα όταν έρχεσαι». Ξέρει ότι δεν δουλεύω και ότι δεν έχω και το καταλαβαίνει.

Μελίνα: Εκείνη σας δίνει τίποτα από τη σύνταξη ή με κάποιον άλλον τρόπο όποτε πηγαίνετε;

N: Δεν την παίρνει η ίδια την σύνταξη. Της την παίρνουνε. Ο άλλος της γιος της παίρνει την σύνταξη...

Μελίνα: έχει δηλαδή κάποιο ποσό η ίδια για να κινείται και το υπόλοιπο το παίρνει ο γιος της;

N: όχι, δεν την αφήνουνε τίποτα.

Μελίνα: Και από τι ζει;

N: ότι της χρειάζεται της το φέρνει ο γιος της. Βέβαια αυτοί νομίζουνε ότι είναι μόνο το φαγητό η ανάγκη της, αλλά τέλος πάντων... Δεν μπορώ να κάνω και τίποτα. Αυτή όταν φύγαμε εγώ και ο άντρας μου από την Χώρα, αρρώστησε, έκατσε στο νοσοκομείο από την στεναχώρια της που μετακομίσαμε γιατί μας αγαπάει πολύ... (Κλαίει και πάλι..). Έτσι είναι η ζωή!

Μελίνα: όταν πηγαίνετε εκεί τι κάνετε μαζί της;

N: Της φέρνουμε πρώτα από δω κάτι, την προηγούμενη φορά της φέραμε μια σακούλα καραμέλες που της αρέσουν, ψωμάκι από τον φούρνο, άμα έχω μαγειρέψει θα της πάω φαγητό. Πιο πολύ καθόμαστε μαζί της γιατί θέλει παρέα.

Μελίνα: τώρα υπάρχει κάποιο εισόδημα στην οικογένειά σας;

N: Δυστυχώς όχι. Ο άντρας μου πήγε τώρα να μαζέψει ελιές. Έχουμε 90 δέντρα ελιές που μας τα έδωσε η πεθερά μου. Πέρα από αυτό έκανε μεροκάματα στις ελιές του αδερφού του, που αυτός έχει περισσότερα δέντρα. Γενικώς έχει περιουσία. Είχε πρώτα την ταβέρνα που σας είπα, την έκλεισε και τώρα έγινε αγρότης.

(Μας διέκοψε για λίγα λεπτά η Υπεύθυνη του κέντρου στο οποίο εργάζομαι για να μας προσφέρει πορτοκαλάδα και θυμήθηκε το σπίτι που έχουν στο χωριό (Χώρα) και μου έλεγε ότι είναι ένα μεγάλο σπίτι που το χτίσανε μόνοι τους με τον άντρα της)

Μελίνα: Αυτός σας βοηθάει κάπως οικονομικά;

N: όχι, όχι.. Μόνο του πρόσφερε να κάνει μερικά μεροκάματα στις δικές του ελιές, τίποτα άλλο. Δεν έχουμε κανένα εισόδημα. Μέχρι τώρα ζούσαμε με την σύνταξη της γιαγιάς και από ηλικιωμένους/-ες στο χωριό που πήγαινα και τους έκανα δουλειές στο σπίτι, φύλαξη και τέτοια.

Μελίνα: Δεν έχουν καλές σχέσεις τα αδέρφια μεταξύ τους;

N: Δεν είχαμε σχεδόν ποτέ. Δεν ξέρω για ποιο λόγο. Εσείς φαντάζομαι δεν είστε παντρεμένη (ρωτάει εμένα) άρα ίσως δεν το έχετε ζήσει. Μπαίνουν πολλά στη μέση... Ζήλεια... Η γιαγιά με αγάπησε από την πρώτη στιγμή που με γνώρισε και μάλλον αυτοί γι αυτό με ζηλεύουν. Εγώ όμως της προσφέρω πράγματα. Δεν είναι μόνο το φαγητό. Εγώ καθόμουν μαζί της, της έκανα παρέα, της συμπαραστεκόμουν...

Μελίνα: Δηλαδή από τότε έχουν ξεκινήσει να χαλάνε οι σχέσεις σας με τον αδερφό του άντρα σας;

N: Ναι από τότε.. είναι και η γυναίκα του λίγο... Τι να πω.... Και τα ξαδέρφια του Νίκου δεν τον παίζουνε, τον κορόιδευαν από όταν ήταν μικρός, τον χτυπούσαν.

Μελίνα: Ναι, σίγουρα αυτό δεν είναι ωραίο. Τώρα δηλαδή ήταν οι ελιές. Υπάρχει όμως κάποιο κομπόδεμα από παλιά;

N: Όχι, δεν έχουμε τίποτα, γιατί αγοράσαμε το σπίτι στη Χώρα και με δάνειο το πήραμε, χαλάσαμε πολλά λεφτά εκεί

Μελίνα: Αυτό γιατί δεν το νοικιάζετε;

N: Θα μας πληρώνουν όμως το ενοίκιο; Και αν μας το χαλάσουν και δεν σου πληρώνουν ούτε το ενοίκιο; Πρέπει να βρεις το κατάλληλο άτομο για να το νοικιάσεις. Αντε να το βρεις! Τώρα δεν ψάχνουν και σπίτια να ενοικιάσουν, ειδικά εκεί πέρα! Δεν υπάρχουν ούτε υπάλληλοι να πάνε σε υπηρεσίες. Βλέπετε και εδώ στην Καλαμάτα τι γίνεται. Βλέπεις παντού «Ενοικιάζεται» και « Πωλείται». Μακάρι να γινότανε! Όπως κάναμε εμείς πριν πάρουμε το σπίτι, νοικιάσαμε ένα και πληρώναμε 350 ευρώ. Δεν ξέρω. Ο άντρας μου δεν έχει αποφασίσει, εγώ το έλεγα αυτό, άμα είναι να το νοικιάσουμε. Βέβαια, αυτά τα λεφτά θα πηγαίνανε στο δάνειο του σπιτιού, δεν θα μας έμενε πάλι τίποτα. Τώρα, ψάχνουμε να βρούμε δουλειά και οι δυο...

Μελίνα: Εσείς έχετε βγάλει πανεπιστήμιο;

N: Δεν το έχω τελειώσει. Έκανα τρία χρόνια οικονομικά.

Μελίνα: Ο σύζυγός σας;

N: Ο άντρας μου τίποτα. Δημοτικό έχει τελειώσει. Δυστυχώς στα χωριά οι περισσότεροι είναι αγράμματοι. Και βλέπεις και υπαλλήλους σε υπηρεσίες που πολλές φορές δεν έχουν σπουδάσει τίποτα. Σε μας δεν είναι έτσι. Τουλάχιστον να έχουν τελειώσει το λύκειο πρέπει, συγγνώμη τι γνώση έχεις άμα δεν έχεις τελειώσει όλο το σχολείο. Είχε έρθει ο γιος μου και μου είπε : «Μαμά πως είναι εδώ να είναι κάποιος δήμαρχος χωρίς να έχει κάποιο πτυχίο τουλάχιστον;». Κοίτα, δεν μάθαμε κακό για κανένα κράτος, μας μαθαίνανε ιστορία. Βέβαια, λόγω του κομμουνισμού δεν είχαμε επαφές με την Ελλάδα, αλλά ήξερα για τον πολιτισμό της. Και όταν ήρθα εδώ και έζησα, είπα μέσα μου «που πήγαν όλα αυτά που μάθαινα από την μάνα μου αλλά και από το σχολείο;». Καμία σχέση η Ελλάδα σήμερα... Ο Σωκράτης, ο Αριστοτέλης και βλέπεις ότι δεν έχουν καμία κουλτούρα. Δεν ξέρω γιατί δεν πηγαίνανε σχολείο. Τουλάχιστον το υποχρεωτικό σχολείο να κάνανε. Σε μας υπήρχε πρόστιμο στην οικογένεια εάν δεν το έστελνε το παιδί στο σχολείο. Και πέρα από αυτό εγώ θυμάμαι στη Βουλγαρία μας μάθαιναν στο σχολείο και άλλα πράγματα. Πώς να συμπεριφερόμαστε στο δρόμο, εννοώ με τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας,

κανόνες συμπεριφοράς γενικότερα στην κοινωνία, δεν έδιναν προσοχή μόνο στα μαθήματα. Αυτά δεν ήταν υποχρέωση μόνο της οικογένειας...

Μελίνα: Μια τελευταία ερώτηση και δεν θα σας κουράσω άλλο...

N: Δεν με κουράζεις, απλά συγκινούμαι...

Μελίνα: Τι σημαίνει «οικογένεια» για εσάς;

N: Εμένα μου αρέσει πολύ η οικογένεια. Χωρίς οικογένεια πως μπορείς να ζήσεις; Έχω έναν γείτονα που είναι μόνος του και συνέχεια του το λέω «Γιατί έμεινες έτσι; Χωρίς μια γυναίκα, χωρίς τις χαρές που σου φέρνουν αυτοί στο σπίτι σου!». Εντάξει, ότι έχει και στεναχώριες έχει! Αλλά το προτιμώ όλο αυτό από το να είμαι μόνη μου!

Μελίνα: Ποιος θα ήταν για εσάς λόγος/-οι διαζυγίου; Μου είπατε ήδη το λόγο που χωρίσατε από τον πρώην σύζυγό σας βέβαια...

N: Από τη στιγμή που είχαμε τα προβλήματα με τον Νίκο, ένας λόγος θα ήταν ο άντρας μου δεν συμπεριφέρεται καλά στο παιδί μου. Ο άντρας μου δεν καταλαβαίνει ότι το παιδί θέλει βοήθεια. Όχι να το βρίζουμε, να το χτυπάμε και τέτοια και ήμουν αποφασισμένη ότι αν δεν κάνει λίγο πίσω, να μπει στη θέση του Νίκου, θα τον χώριζα. Και τώρα που ο άντρας μου λείπει εδώ και δυο μήνες που πάει στις ελιές, ο Νίκος έχει ηρεμήσει λίγο. Γιατί ο άντρας μου είναι πολύ νευρικός. Αυτά τα νεύρα... Οι Έλληνες είναι λίγο απότομοι, νευριάζουν εύκολα... Πρέπει να έχεις όμως και λίγο υπομονή. Ευτυχώς μας βοηθάει εδώ η Κα Φωτεινή, μας συμβουλεύει τι να κάνουμε με το παιδί.

Μελίνα: Κάπου εδώ τελειώσαμε. Σας ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας.

N: Ναι είστε καλά! Όχι, ξέρω αυτή τη διαδικασία και από τα παιδιά μου όταν έκαναν την διπλωματική τους στο πανεπιστήμιο. Ο, τι άλλο χρειαστείτε να μου πείτε!

Μελίνα: Σας ευχαριστώ πολύ!

Συνέντευξη της Π.

Η Π. είναι μια γυναίκα 55 ετών και κατάγεται και διαμένει στην Καλαμάτα. Είναι παντρεμένη και μητέρα δυο παιδιών ηλικίας 30 και 34 ετών (κορίτσι και αγόρι αντίστοιχα). Είναι απόφοιτη γυμνασίου, παρόλο που παρακολούθησε το Λύκειο, δυο μήνες πριν πάρει το απολυτήριό της παντρεύτηκε και έτσι σταμάτησε το σχολείο. Εργάζεται ως ελεύθερη επαγγελματίας.

Μελίνα: Πόσο καιρό είστε παντρεμένη;

Π: 35 χρόνια.

Μελίνα: Γιατί παντρευτήκατε; Δηλαδή τι σήμαινε ο γάμος για εσάς;

Π: Χμ... (χαμογελάει με λίγο αινιγματικό τρόπο). Θέλεις να σου πω τι σήμαινε τότε ο γάμος για μένα ή τι σημαίνει τώρα;

Μελίνα: Και τα δύο...

Π.: Κοίταξε να σου πω... Τότε, το έβλεπα όπως όλα τα παιδιά της ηλικίας μας τότε... Μας είχαν περάσει το μήνυμα οι γονείς ότι παντρεύεσαι μικρός. Γιατί έτσι ήταν τότε τα πράγματα. Και μου άρεσε να κάνω μια σωστή οικογένεια και να είναι όλα καλά. Φανταζόμουν λίγο τη ζωή σαν παραμύθι. Τελικά σου αποδεικνύεται ότι δεν είναι έτσι τα πράγματα... γιατί χάνεις όλη αυτή την παιδική φάση, εφόσον εγώ έτυχε να παντρευτώ και πάρα πολύ μικρή (ήμουν 16,5 χρονών), που σημαίνει ότι έχασα όλα εκείνα τα πράγματα που μπορεί να κάνει ένας άνθρωπος, τη φοιτητική ζωή, να τελειώσω το σχολείο (παρά έναν μήνα δεν το τελείωσα)..

Μελίνα: Εννοείται το λύκειο;

Π: Ναι.. Ουσιαστικά δεν ήταν ακριβώς η Τρίτη λυκείου αλλά η Δευτέρα λυκείου. Ήταν ένα σχολείο από το οποίο έβγαινες βοηθός πολιτικού μηχανικού, με τις εξετάσεις που θα έδινες πήγαινες σαν υπομηχανικός, οπότε ήταν δυο χρόνια μια τέτοια προετοιμασία και έπειτα μπορούσες να πας στην Πάτρα και να τελειώσεις το ΤΕΙ στο ίδιο αντικείμενο. Τα είχα αλλιώς στο μυαλό μου εκείνη την ηλικία. Εγώ γνώρισα τον άντρα μου φανταζόμουν ότι θα είναι όλα παραμυθένια. Εγώ, αυτός και τα παιδιά μου.. Αλλά δεν ήταν έτσι τα πράγματα στην πορεία... Αν θα με ρωτούσες

αν ήθελα τώρα να το κάνω έτσι, θα σου έλεγα όχι. Δεν είναι καλό να παντρεύεσαι τόσο νωρίς, είναι καλό να ζήσεις κάποια πράγματα πρώτα και μετά να δημιουργήσεις οικογένεια. Έτσι έλεγα πάντα στα παιδιά μου να κάνουν. Μου αρέσει ο γάμος και η οικογένεια, δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα από τα παιδιά. Νιώθεις ότι η ζωή σου έχει ένα νόημα. Είναι μια ολοκλήρωση. Βέβαια αυτές οι αποφάσεις από την άλλη είναι και λίγο πώς το κρίνει ο καθένας. Εγώ θα ήθελα αυτή την απόφαση να την έπαιρνα στα 25-26 μου χρόνια. Γιατί όταν είσαι πολύ μικρός, δεν μπορείς να εκφράσεις τα θέλω σου, δημιουργείται κόντρα εκεί και σε εκείνη την ηλικία σε πλάθουν και κάνεις αυτό που θέλουν οι άλλοι. Σιγά σιγά όμως βγαίνει ο δικός σου χαρακτήρας, αυτός που πραγματικά είσαι και μεγαλώνοντας αρχίζεις να θέλεις τα δικά σου «θέλω» πλέον. Το θετικό σε όλη αυτήν την κατάσταση είναι ότι τα παιδιά μου τώρα είναι μεγάλα, νιώθω πάρα πολύ καλά μαζί τους, έχουμε μικρή διαφορά ηλικίας. Να σημειώσω εδώ ότι ήταν στόχος μου αυτός. Ήθελα να έχω δέσιμο με τα παιδιά μου, αυτό που δεν μπορούσα να έχω εγώ με την δική μου μητέρα εξαιτίας της αρρώστιας της (*Η μητέρα της είχε περάσει εγκεφαλικό-ανεύρυσμα στην ηλικία των 35 και έκτοτε είχε μείνει παραπληγική, με αποτέλεσμα η Ε, να γίνει η γυναίκα του σπιτιού και να επωμιστεί πολλές από τις ευθύνες αυτού του ρόλου όπως το καθάρισμα του σπιτιού κλπ*). Η μάνα μου ήθελε να φύγω από το σπίτι, να με παντρέψει από νωρίς, πριν πεθάνει η ίδια γιατί ανησυχούσε για το πώς θα ήταν μετέπειτα η ζωή της κόρης της στο ενδεχόμενο αν ο σύζυγός της έβρισκε μια άλλη γυναίκα. Ανησυχούσε για το πώς θα συμπεριφερόταν η άλλη γυναίκα στην κόρη της. Η μητέρα μου δηλαδή ήθελε να μου γνωρίσει κάποιον, αλλά εγώ την πρόλαβα και τον γνώρισα μόνη μου.

Επίσης τα παιδιά μου ήθελα να είναι πάρα πολύ δεμένα μεταξύ τους. Δεν εννοώ ο ένας να είναι θύμα του άλλου, απλά να μπορούν να συζητάνε και να συνεννοηθούν. Αυτό προσπάθησα να τους το περάσω, όπως και επειδή ήταν αγόρι και κορίτσι, προσπάθησα να τους περάσω και την ισότητα μεταξύ τους (πχ στις δουλειές του σπιτιού). Ποτέ δεν θεώρησα ότι ο άντρας θα πρέπει να είναι απαλλαγμένος από τα καθήκοντα του σπιτιού σε πρακτικό επίπεδο εννοώ. Επιδίωξα επίσης και το αγόρι, ως μεγαλύτερος και ωριμότερος να έχει λίγο τον έλεγχο παραπάνω όσον αφορά την αδερφή του και καμιά φορά όταν χρειάζεται να την προσγειώνει, να την επαναφέρει στην πραγματικότητα. Όχι να της παίζει τον προστάτη... Κατάλαβες...(;)

Μελίνα: Αυτό ήταν δική σας πεποίθηση ή ήταν κάτι που μάθατε και εσείς από την πατρική σας οικογένεια;

Π: Ναι, ήθελα εγώ. Εγώ δεν έχω αδέρφια, και έτσι δεν το έχω νιώσει αυτό το νοιάξιμο από αδερφό σε αδερφό, παράλληλα, είχα ακούσει από άλλες οικογένειες πως γινόταν αυτό... Ε, και επειδή ο άντρας είχε πάντα την πατριαρχική θέση και αποφάσιζε για τα πάντα. Εμένα δεν μου άρεσε αυτό... Το αγόρι και το κορίτσι για μένα είναι το ίδιο πράγμα. Ήθελα απλά να νοιάζονται ο ένας για τον άλλον. Δεν ήθελα να υπακούει η κόρη μου στον γιο μου, ισότιμη ήθελα να είναι η βοήθεια ο ένας προς τον άλλον. Και στις σχέσεις τους θέλω να είναι ισότιμοι. Θέλω το ζευγάρι να μπορεί να συζητήσει και να βγάλει κοινές απόψεις, δεν μου αρέσει ο άντρας να αποφασίζει και να υπερέχει και η γυναίκα να είναι πιο χαμηλά. Για μένα δεν ισχύει αυτό.. Άσχετα αν εγώ δεν το βρήκα έτσι... Σαφώς να θεωρείς τον άντρα στήριγμα στο σπίτι σου αλλά όχι «Θα κάνεις αυτό που γουστάρω εγώ και τελείωσε!». Το αντιμετώπισα αυτό στη σχέση μου με τον άντρα μου. Και όσο ήμουν μικρή υποτασσόμουν, μεγαλώνοντας όμως δεν τη δεχόμουν αυτή τη στάση και εκεί είχαμε μεγάλα προβλήματα στην οικογένεια. Αυτό δεν ήθελα να το περάσω στα παιδιά με τίποτα. Δηλαδή, «Δημήτρη (γιος) δεν θα χτυπήσεις ποτέ την Μαρία (κόρη) επειδή εσύ το παίζεις άντρας! Θα το συζητήσεις με τη Μαρία ότι δεν πρέπει να γίνει αυτό». Και έκανα δυο παιδιά, επειδή ακριβώς δεν είχα αδέρφια. Θα έκανα και τρία και τέσσερα παιδιά. Απλώς οικονομικά δεν θα μπορούσαμε να το υποστηρίξουμε κάποια στιγμή και έτσι μείναμε στα δυο. Έπειτα από λίγα χρόνια ξεκίνησα και να δουλεύω, είχανε μεγαλώσει κάπως τα παιδιά, οπότε δεν μπορούσα να ξαναμπώ στη διαδικασία αυτή και να έχουν και χάσμα ηλικίας. Μου αρέσει όμως η οικογένεια, γιατί δεν είχα ποτέ. Εγώ, ο πατέρας και η μάνα μου. Και δεν μου άρεσε αυτό. Παρέα ρε παιδί μου, να έχεις και συ κάτι δικό σου!

Δεν ξέρω αν αυτό που θα πω τώρα κατάφερα να το μεταδώσω στα παιδιά στο 100%, το ότι δηλαδή, για μένα το δικό μου, το κατάδικό μου πράγμα είναι τα παιδιά μου. Αυτό σημαίνει ότι εγώ έδωσα τα πάντα, ότι δεν μπόρεσα να δώσω στον εαυτό μου στην ηλικία των 17, 18, 19 χρονών, ήθελα να το κάνουν τα παιδιά μου. Να φύγουν, να πάνε να σπουδάσουν, να περάσουν καλά εκεί που θα πάνε. Κάποια στιγμή πέρασα και εγώ πολύ καλά μαζί τους, γιατί πήγαινα στην πόλη που σπούδαζε ο καθένας, δεν έφερνα ηλικιακές διαφορές στη σχέση μου με τα παιδιά μου, να μπορούν να μου πουν ένα μυστικό τους, να τους πω και εγώ κάτι δικό μου, για να μπορέσουμε να συζητάμε εμείς οι τρεις, γιατί ο μπαμπάς μας ήταν λίγο πιο αυστηρός και δεν μπορούσαμε να το κάνουμε αυτό μαζί του. Πάντα τους έλεγα βέβαια ότι

«Υπάρχει ο μπαμπάς, είναι κάτι πιο μεγάλο...», για να υπάρχει κάποιος φόβος, να μην ξεφύγουν κιόλας. Εγώ από την πλευρά μου, προσπαθούσε να τα κρατάω κοντά μου με την ομιλία, και πιστεύω ότι τα έχω καταφέρει πάρα πολύ καλά σε αυτό το κομμάτι. Σε ειδικές περιπτώσεις ήθελα να το φοβούνται τον πατέρα τους, όχι μονίμως. Στο να κάνουν κάτι ακραίο (να παρανομήσουν, να κάνουν ναρκωτικά κλπ). Για όλα τα άλλα ήμουν εγώ που θα συζητούσα μαζί τους. Και το μόνο θετικό που μπορώ να βρω στο ότι παντρεύτηκα μικρή ήταν το ότι μπορούσα να καταλάβω καλύτερα τα παιδιά μου λόγω ηλικίας. Γιατί το κάνουν αυτό, πως νιώθουν, τα είχα και εγώ «φρέσκα». Και έτσι τους προλάβαινα πριν το κάνουν. Και με ρωτούσε πάντα η Μαρία «Πως το κατάλαβες ότι συμβαίνει αυτό;» εννοούσε το μυστικό, το κρυφό... Αφού το είχα κάνει εγώ πριν λίγο καιρό και δεν ήθελα να λειτουργούμε έτσι ως οικογένεια. Εγώ το έκανα γιατί η οικογένειά μου ήταν πολύ αυστηρή. Εντάξει, τα λάθη του ο καθένας θα τα κάνει, εγώ ήμουν εκεί για να τους προστατεύσω από τα λάθη που δεν έχουν γυρισμό.

Μελίνα: Πότε ξεκινήσατε να εργάζεστε; Δουλεύατε συνεχόμενα από τότε;

Π: Δεν δούλευα όταν παντρεύτηκα.. Αρχή του άντρα μου ήταν να μην δουλέψω ποτέ. Γι αυτό το λόγο και δεν με άφησε να τελειώσω το σχολείο και σε αυτό συμφώνησε και η δική μου οικογένεια και κυρίως η μάνα μου. Λάθος μου μεγάλο αυτό! Μετά που έκανα τα παιδιά μου και βρέθηκα σε οικονομική δυσκολία, γιατί φτιάχναμε ένα σπίτι τότε, πήγα και δούλεψα σαν εργάτρια σε αποθήκες, στα σύκα, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, αρκεί να πάρω ένα χαρτζιλίκι και όχι να το κρατήσω για πάρτι μου αλλά για να βοηθήσω.

Μελίνα: Ο σύζυγός σας το θέλησε/ δέχτηκε τότε;

Π: Το θέλησε και το δέχτηκε γιατί τότε κατάλαβε ότι θα έπρεπε να είχα τελειώσει το σχολείο τότε.

Μελίνα: Τον πείσατε εσείς σε αυτό;

Π: Το είδε από την ζωή πιστεύω... Κατάλαβε ότι δεν είναι κακό να δουλεύει ένας άνθρωπος. Πιο πριν πίστευε «Εγώ είμαι ο άντρας, εγώ δουλεύω, εγώ τα προσφέρω όλα και έτσι πρέπει να γίνει». Όμως τα πράγματα αλλάζουν.... Δεν μπορείς να ανταπεξέλθεις μόνο με έναν μισθό. Στον γιο μου όταν ήταν μικρός, δεν δούλεψα

καθόλου, γιατί τότε ήμασταν με μετάθεση στον Πύργο (Ηλείας) και δεν είχα που να τον αφήσω.

Μελίνα: Δεν είχατε συγγενείς για να σας βοηθήσουν...

Π: Όχι, ήμουν εντελώς μόνη μου εκεί. Εντάξει όταν γυρίσαμε εδώ στην Καλαμάτα, με βοήθησε κάποιες φορές η μάνα μου, αλλά ήταν ανήμπορη σωματικά, και η πεθερά μου πίστευε ότι τα παιδιά είναι στην κατεξοχήν ευθύνη της μάνας τους. Εκτός βέβαια αν μας τύχαινε κάτι κακό, και δεν γινόταν αλλιώς. Οπότε τα έπαιρνα μαζί πάντοτε και δεν με πείραζε κιόλας.. Ειδικά τον Δημήτρη. Όταν η Μαρία γεννήθηκε, ήμασταν στην Καλαμάτα, τους πρώτους 6 μήνες την κράτησε η μάνα μου με το ένα χέρι στην κυριολεξία, γιατί εγώ έπρεπε να πάω στη δουλειά. Ο Δημήτρης πήγαινε στον παιδικό, οπότε έτσι γινόταν τότε. Είχα επίσης βοήθεια από μια γειτόνισσα δίπλα μας... Πάντα μέναμε σε μονοκατοικία και ήμασταν πάντα μια γειτονιά με τα άλλα σπίτια και ήταν άνθρωποι που τους ξέραμε χρόνια. Είχαμε το θάρρος να φωνάξουμε δίπλα και να της πούμε «Έλα να με βοηθήσεις να αλλάξω το μωρό». Σε αυτό με βοηθούσε η μάνα μου και οι γείτονες, οι δουλειές του σπιτιού όμως γινόντουσαν όλες από μένα. Είχα μάθει από πάρα πολύ μικρή να κάνω δουλειές στο σπίτι, οπότε ένιωθα δυνατή σε αυτό. Δεν με πείραζε καθόλου.

Όταν ξεκίνησα να δουλεύω πια εντατικά στο γραφείο μου (ασφαλιστικό γραφείο), τα παιδιά πήγαιναν δημοτικό. Έτσι ήταν πιο εύκολο μετά. Και έπειτα τους πήγαινα και στο χορό τους και σε ότι άλλες δραστηριότητες έκαναν, δεν ήθελα με τίποτα να τους στερήσω αυτά που στερήσαν σε μένα!

Μελίνα: Πως πήρατε την απόφαση να ανοίξετε το ασφαλιστικό γραφείο;

Π: Ήταν απόφαση του άντρα μου για την ακρίβεια. Έψαχνε μια δουλειά που να είσαι στο χώρο σου, να σου αποφέρει χρήματα, είχε και γνωριμίες ο ίδιος μέσα από την τράπεζα και έτσι πήρε την απόφαση. Και μόνο η θέση του στην τράπεζα, η ασφαλιστική εταιρεία με την οποία συνεργαστήκαμε, τον εμπιστεύτηκε σε αυτό το εγχείρημα. Βέβαια και εγώ είχα καλό τρόπο με τον κόσμο και έτσι η ιδέα αυτή πήγε μια χαρά. Άσχετα που το 2010, με την οικονομική κρίση, η εταιρεία έκλεισε και έγιναν λίγο περίεργα τα πράγματα. Όμως καλά μας βοήθησε, δεν μπορούμε να πούμε... Με αυτό σπούδασαν τα παιδιά μας, κάναμε κάποιες αγορές.

Μελίνα: Περιγράψτε μου μια συνηθισμένη βδομάδα για εσάς και την οικογένειά σας. Στη φάση που είσαστε τώρα.

Π: Τώρα μπορώ να πω ότι είναι καθαρά ρουτίνα.. Θα σηκωθώ το πρωί, θα κάνω κάποιες δουλειές στο σπίτι, θα πάω κατά τις 10 στο γραφείο, θα γυρίσω το μεσημέρι, θα μαγειρέψω, θα πάω στη Μαρία το φαγητό της, εάν έχω δουλειά το απόγευμα θα ξαναπάω στο γραφείο. Εάν είναι μέρες που δεν δουλεύω, θα κάνω τις δουλειές του σπιτιού. Θα γυρίσει ο σύζυγός μου το βράδυ και αυτός από την δουλειά του, ένα φαγητό, μια τηλεόραση, μπορεί να πλέξω... Αυτά.. ότι άλλο χρειαστεί να βοηθήσω θα βοηθήσω, όσον αφορά τα παιδιά μου έτσι. Αλλά εντάξει και στους άλλους.. Έχω μάθει να λέω και λίγο «όχι».

Μελίνα: Αυτοί οι υπόλοιποι ποιους απαρτίζουν;

Π: Απαρτίζουν κάποιους συγγενείς, όχι τόσο φίλους, γιατί οι φίλοι μου είναι πολύ ελάχιστοι. Κάποιους συγγενείς που είχα δώσει και την ψυχή μου και τελικά δεν κέρδιζα και κάτι,. Οπότε έχω μάθει να λέω και λίγο όχι. Κάνω λίγο πιο πολύ αυτό που θέλω εγώ. Βρίσκω δικαιολογίες να πω ότι «Δεν μπορώ να έρθω ρε παιδί μου». Αν είναι κάτι που είναι σοβαρό όμως, θα πάω. Αν το θεωρώ εγώ ότι είναι σοβαρό, εννοώ.

Μελίνα: Αισθανθήκατε δηλαδή ότι οι συγγενείς καταχράζονται κάποιες φορές...

Π: Πάρα πολύ (έντονο ύφος με αγανάκτηση)! Το αισθάνθηκα πολύ έντονα γιατί εγώ όπως σου είπα δεν είχα μεγάλη οικογένεια για να καταλάβω και μου έλεγαν όλοι (μιλάω για τα αδέρφια του άντρα μου και τους γονείς του), εμείς όλοι έχουμε μεταξύ μας ένα δέσιμο, μια αλυσίδα όλοι μαζί και εμένα μου περνούσαν το μήνυμα: «Εσύ δεν έχεις αδέρφια και δεν ξέρεις πως πρέπει να συμπεριφερθείς». Αυτό δηλαδή αυτό που γίνεται είναι το φυσιολογικό και έτσι πρέπει να γίνει. Δεν είπα εγώ ποτέ πως πρέπει να γίνει κάτι, αλλά δεν ήθελα να είμαι θύμα ρε παιδί μου... Εγώ ήμουν όλο χαρά που μπήκα στην οικογένεια αυτή, και ίσα ίσα βρήκα πάρα πολλά άτομα. Κάναμε μαζί γιορτές, παρέα. Εκεί όμως κατάλαβα ότι τελικά δεν σκεφτόντουσαν με το δικό μου μυαλό.

Μελίνα: Εσείς μέσα από αυτή την προσφορά, δεν παίρνατε κάτι σαν αντάλλαγμα; Δεν παίρνατε αυτό που φανταζόσασταν ότι θα πάρετε;

Π: Στην αρχή νόμιζα ότι παίρνω κάποια πράγματα, όπως αυτά που σου ανέφερα πριν. Όμως στην πορεία κατάλαβα ότι δεν παίρνω πραγματικά αυτό που μου άξιζε.

Μελίνα: Τι είδους αντάλλαγμα; Συναισθηματικό;

Π: Ε, ναι! Καθαρά! Δεν ήθελα κάτι άλλο και περίμενα και εγώ να βοηθηθώ σε μια δύσκολη στιγμή. Αυτή ποια θα ήταν; Θα σου πω το πιο απλό. Να βγω μια μέρα έξω και να μη γίνει θέμα συζητήσεως! Εννοώ για όταν τα παιδιά μου ήταν μικρά. Να πουν κάτι θετικό ή να μην πουν τίποτα. Δηλαδή, εγώ όταν θα μου πουν τα παιδιά μου ότι θέλουν τη βοήθειά μου να τους κρατήσω τα παιδιά, για να βγουν έξω να διασκεδάσουν, οτιδήποτε! Εγώ θα το κάνω με ευχαρίστηση, αρκεί να μην έχω κανονίσει κάτι εκείνη την ώρα.. Καθαρά πρακτικά το λέω. Αλλιώς αν έχω κανονίσει και εγώ κάτι τότε, θα τους πω ότι δεν μπορώ εκείνη την ώρα και ότι είμαι διαθέσιμη να το κάνω κάποια άλλη στιγμή. Ούτε θέλω να νιώσω από τα παιδιά μου ότι με χρησιμοποιούν.. Ότι είμαι εδώ για να μαγειρέψω, για να κρατήσω παιδιά, για να καθαρίσω σπίτια και τίποτα άλλο. Θέλω να υπάρχει μια καλή κουβέντα, μια καλή αυθόρμητη κίνηση ότι «Μπράβο» ή το να μαζευτούμε να φάμε όλοι μαζί αλλά επειδή αγαπιόμαστε και νοιαζόμαστε ο ένας για τον άλλον και όχι από συμφέρον. Και θέλω να προσφέρω αυτά που εγώ στερήθηκα στα παιδιά μου, από άποψη βοήθειας το λέω. Η πεθερά μου δεν μου κράτησε ποτέ τα παιδιά γιατί το έβλεπε ότι μεγάλωσε και τα δικά της μόνη της και είχε αυτή την κουλτούρα. Εγώ όμως δεν θέλω αυτό. Εγώ θέλω να προσφέρω βοήθεια αλλά μην με βλέπεις σαν εργαλείο για να με εκμεταλλευτείς.

Μελίνα: Τι σημαίνει για εσάς η οικογένεια;

Π: Ίσως τα πάντα τώρα πια... Σημαίνει δέσιμο, νοιάξιμο με αυτούς που αποτελούν την οικογένειά μου και με αυτούς που θα φέρουν. Γενικά ένα δέσιμο. Ότι σε μια δύσκολη φάση της ζωής σου κάποιος υπάρχει να σε στηρίξει. Είναι αυτό που λέμε, η πόρτα μου κλείνει και απαρτίζεται από τα δυο παιδιά μου, τους συντρόφους τους, τον άντρα μου και τα εγγόνια μου (όταν έρθουν! Προσθέτει χαμογελώντας) και φυσικά γιατί όχι και τους γονείς των ανθρώπων που θα φέρουν. Γιατί δεν νιώθω ότι έχω να μοιράσω τίποτα με κανέναν. Ίσα ίσα οι καλές σχέσεις είναι κάτι που κάνει καλό σε όλους. Και δεν χρειάζονται κουβέντες ούτε γκρίνιες... Δεν θέλω και δεν θα δημιουργήσω ποτέ θέμα. Δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα από την οικογένεια. Τουλάχιστον έτσι θέλω να πιστεύω, γιατί δεν ξέρεις ποτέ πως μπορούν να γίνουν οι καταστάσεις.

Μελίνα: Υπάρχει κοινό ταμείο οικονομικών στην οικογένειά σας;

Π: (Γελάει ειρωνικά)... θεωρώ ότι αυτό είναι το πιο σωστό πράγμα-το κοινό ταμείο. Δηλαδή, ότι υπάρχει το κοινό κεφάλαιο, που με αυτά πορεύεται το ζευγάρι και καλύπτει τις κοινές του ανάγκες και των παιδιών φυσικά, ωστόσο, από αυτό μπορούν να καλυφθούν και ατομικές ανάγκες του καθενός, πάντα όμως με συνεννόηση και διαχείριση για το κοινό καλό της οικογένειας. Εμείς δεν το είχαμε έτσι στο σπίτι και αυτό με ενοχλούσε πάρα πολύ. Δεν λέω ότι ο άλλος θα πρέπει να δώσει λογαριασμό γιατί πήρε 50 ευρώ και να γίνει θέμα συζήτησης επειδή ήθελε να πάρει κάτι που του άρεσε. Ταυτόχρονα θα πρέπει να υπάρχει και εμπιστοσύνη ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Δηλαδή θα πρέπει να πιστέψουμε τον άλλον ότι αυτό που πήρε το έχει όντως ανάγκη και ότι δεν είναι απλώς μια βλακεία. Βέβαια για να χτιστεί αυτή η εμπιστοσύνη θα πρέπει και ο σύντροφος να βοηθήσει.. Με τον άντρα μου είχαμε μάθει αλλιώς από τις οικογένειες μας. Εμένα οι δικοί μου είχαν αυτό το κοινό ταμείο και σαφώς σαν γυναίκα πάντα έχεις ένα χαρτζιλίκι (όπως και ένας άντρας προσθέτει, αλλά τονίζει πολύ την γυναίκα εδώ) για να μπορεί ο καθένας να κινηθεί και λίγο ατομικά. Εμένα πάντα η δικοί μου συζητούσαν και έλεγαν «Μπορούμε να το κάνουμε αυτό;» ενώ αυτό στην οικογένεια του άντρα μου δεν υπήρχε αυτό, με αποτέλεσμα να έχουν περάσει το μήνυμα ότι ο άντρας είναι αυτός που αποφασίζει. Ε, αυτό δεν μπόρεσα να το χωνέσω ποτέ....

Μελίνα: Αυτό δηλαδή σημαίνει ότι η γυναίκα και τα παιδιά δεν μπορούσαν να υλοποιήσουν δικές τους αποφάσεις; Να ικανοποιήσουν δικές τους επιθυμίες;

Π: Όχι στα παιδιά.. Σε μένα πιο πολύ. Στα παιδιά ικανοποιούνταν οι επιθυμίες τους, αλλά όχι υπερβολές από την άλλη. Ακόμα και εκδρομή να ήθελαν να πάνε, θα τους έδινε χρήματα να πάνε. Γιατί οι δικές μου επιθυμίες, πίστευε ότι δεν μας ήταν απαραίτητο αυτό. Και αυτό που ήθελα εγώ δεν ήταν απαραίτητα καθαρά για μένα. Πχ μια ηλεκτρική σκούπα, η οποία άρχιζε να χαλάει. Αυτό ήταν για το κοινό συμφέρον. Έλεγε «θα το πάρουμε» συνέχεια και την επόμενη μέρα ερχόταν στο σπίτι και είχε αγοράσει κάτι που του άρεσε του ίδιου. Πχ ένα σκάφος, που δώσαμε 40.000 ευρώ για ένα σκάφος από τη στιγμή που χρειαζόταν να βάψουμε το σπίτι μας και με πολύ λιγότερα. Ο άντρας πάντα πίστευε ότι εγώ ικανοποιούμουν με αυτό περισσότερο. Με θεωρούσε λίγο υπερβολική.

Μελίνα: Σχετικά με τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Είναι ένας παππούς που έχει μείνει, σωστά;

Π: Ναι, είναι κοντά στο σπίτι. Δηλαδή στο διπλανό σπίτι για την ακρίβεια, ο οποίος δεν σε ενοχλεί ποτέ. Έχεις την έννοια του, έχει την έννοια μας, μπορώ να πω ότι στη δύσκολη στιγμή θα βοηθήσει. Υλικά τουλάχιστον. Απλά δεν έχει κανέναν άλλον... Δεν παύει να είναι παππούς και να έχει κάποιες ιδιοτροπίες και έχει περάσει και μια δύσκολη ζωή.

Μελίνα: Πως σας έχουν βοηθήσει υλικά εννοώ περισσότερο οι συγγενείς σας;

Π: Υλικά... Η οικογένειά μου έχει βοηθήσει. Μας πρόσφερε το σπίτι που μένουμε τώρα, αρχικά. Μετά ήταν ότι ήταν μια πόρτα και έλεγε «Ναι, μπορώ να σου δώσω, αυτά που μπορώ να σου δώσω». Μπορεί να είναι κάτι για τα παιδιά, μπορεί κάτι προσωπικό, οτιδήποτε.

Μελίνα: Οι άλλοι παππούδες;

Π: Οι άλλοι παππούδες, όχι. Η πεθερά μου ήθελε να το κάνει αλλά δεν είχε την οικονομική δυνατότητα. Δεν έπαιρνε καθόλου χρήματα η γυναίκα, μόνο την σύνταξη του παππού και αυτή την διαχειριζόταν ο ίδιος. Βοηθιόντουσαν υλικά από εμάς, δεν βοηθούσαν. Ο πεθερός μου το έβλεπε σαν «Δεν έχουμε ανάγκη εμείς ποτέ, επειδή δουλεύουμε». Ούτε καν ένα χαρτζιλίκι στα παιδιά εκείνος, εκείνη πάντα, δεν ξεχώριζε κανέναν εγγόνι της. Αυτό που είχε θα το έδινε, κατά ηλικίες πάντα. Θα έδινε δηλαδή στα μικρά 5-10 ευρώ και στα μεγάλα 15-20 ευρώ. Συνήθως στις γιορτές το έκανε.

Μελίνα: Με τα αδέρφια του συζύγου σας πως είναι αυτές οι σχέσεις αλληλοβοήθειας-αλληλεγγύης;

Π: Οικονομικά δεν βοήθησαν ποτέ. Δεν είχαν κιάλας. Ηθικά κάποιοι σε δύσκολες στιγμές βοήθησαν. Από όταν τα αδέρφια αυτά παντρευτήκαν και μπήκαν και άλλοι άνθρωποι στον κύκλο της ευρύτερης οικογένειας, άλλαξαν κάποια πράγματα στις σχέσεις. Μπήκαν κάποιες αντιπαλότητες, κάποιες συγκρούσεις. Εμείς όμως βοηθήσαμε πολύ, και κυρίως οικονομικά. Τους περισσότερους βοηθήσαμε. Για παράδειγμα, συνεισφέραμε στα έξοδα σπουδών μιας ανιψιάς του άντρα μου, και αντιστοίχως και τα άλλα παιδιά των κουνιάδων μου.

Μελίνα: Ωραία, να πούμε κάτι λίγο πιο αφηρημένο τώρα. Τα πράγματα αυτήν την εποχή λένε ότι είναι λίγο πιο ρευστά, πιο αβέβαια, είτε καθαρά πρακτικά «Σήμερα έχω δουλειά, αύριο δεν έχω» αλλά και λίγο μεταξύ των ανθρώπων, στις σχέσεις τους. Εσείς συμφωνείτε με αυτό; Αν ναι, τι πιστεύετε ότι είναι ακόμα σταθερό και μπορούμε να «κρατηθούμε» από αυτό;

Π: Εγώ πιστεύω ότι αν πραγματικά υπάρχει αγάπη σε ένα ζευγάρι... Δεν εννοώ την αγάπη και αυτό το συναίσθημα που υπάρχει στην αρχή, αλλά αυτή η αγάπη που μετά από τόσα χρόνια είναι αδερφική-συντροφική αγάπη. Μπορεί να υπάρχουν γκρίνιες, ιδιοτροπίες και τέτοια, αλλά αν αγαπάς πραγματικά έναν άνθρωπο και θέλεις να το κρατήσεις αυτό μέχρι τέλους και να μην θέλεις να το διαλύσεις αυτό, μπορεί να είναι ένα μεγάλο στήριγμα. Θέλει αμοιβαίες υποχωρήσεις... Βέβαια, κάποιες φορές δεν έχεις την ανοχή να το τραβήξεις και από τα μαλλιά, άμα βλέπεις ότι δεν πάει, το κόβεις. Απλά μεγαλώνοντας, χαλαρώνεις λίγο, δεν ανταποκρίνεσαι και στην κάθε βλακεία που λέει ο άλλος, αφήνεις και να πέσει κάτι κάτω.

Μελίνα: Γιατί να το κάνετε αυτό; Ποια αξία κρύβεται πίσω από αυτό;

Π: Είναι τα παιδιά μου. Η οικογένεια για την ακρίβεια. Δεν θέλω να διαλυθεί η οικογένεια τώρα που τα παιδιά μεγάλωσαν, που προχωράνε με τη δική τους τη ζωή. Αν ήταν να το κάνω, θα το έκανα πολύ νωρίτερα για να κοιτάξω τη ζωή μου, τώρα γιατί να το κάνω. Να πάω να γίνω βάρος κάποιου; Δεν μου αρέσει να το συζητήσει ο άλλος τώρα πια. Εκτός και αν είναι βέβαια πολύ δύσκολη η ζωή που περνάω έτσι...

Μελίνα: Ελεύθερος χρόνος; Διασκέδαση;

Π: Καλύτερα παλιά. Τώρα λόγω οικονομικών είναι πιο δύσκολα τα πράγματα. Εδώ θα ήταν που λέγαμε να υπάρχει κοινό ταμείο και κοινή απόφαση, γιατί θα ήθελα κάποιες οικονομικές δυσκολίες να της είχα ξεπεράσει. Αλλά επειδή δεν έπαιρνα εγώ αποφάσεις ούτε καν είχα επιλογή κάποιες φορές, έχουν γίνει κάποιες οικονομικές τρύπες και δέχομαι και εγώ τις συνέπειες... Αλλά τέλος πάντων... Είμαστε σε φάση να περιμένουμε να πάρουμε τη σύνταξη για να είμαστε λίγο καλύτερα.

Μελίνα: Κοινωνική ζωή; Φίλοι; Και τι δραστηριότητες οργανώνετε μαζί;

Π: Ναι έχουμε κάποια ζευγάρια που κάνουμε παρέα... Κάποτε πριν ένα με δυο χρόνια έκανα πολύ με τα παιδιά μου παρέα, τώρα επειδή κι αυτά έχουν φτάσει σε μια

ηλικία που έχουν τους δικούς τους φίλους και συντρόφους, είμαστε αποδεκτοί και εμείς ως γονείς στις παρέες των παιδιών, πολλές φορές μας συμπεριλαμβάνουν. Με τους συγγενείς δεν κάνουμε παρέα ιδιαίτερα. Έχουν ο καθένας τις οικογένειές τους. Απλά με τα παιδιά αποφεύγουμε να εμπλεκόμαστε πολύ στις παρέες τους γιατί δεν θέλουμε να ενοχλήσουμε, οπότε με μέτρο παρόλο που περνάμε πολύ καλά μαζί τους.

Μελίνα: Λόγοι διαζυγίου;

Π: (Χαμογελάει πάλι με υπονοούμενο) Κοίταξε να σου πω... Λόγοι διαζυγίου για μένα θα ήταν σίγουρα μια μοιχεία, δεν το συζητώ καν, η οποία και πάλι... Έτσι πιστεύω τουλάχιστον, ότι αν μου συμβεί κάτι τέτοιο, έχω τελειώσει με τον σύζυγό μου... Στην πορεία όμως, επειδή τελικά το βίωσα, δεν είναι έτσι τα πράγματα... Μπαίνεις στη διαδικασία να το σκεφτείς πάλι πολύ καλά, να μετρήσεις τα υπέρ και τα κατά, όχι υλικά, αλλά ηθικά σε σχέση κυρίως με τα παιδιά σου, και να δεις αξίζει τον κόπο;;; Να δώσεις τελικά συγχωροχάρτι για ένα λάθος ή τα διαλύεις όλα και τελειώνει...; Εγώ τελικά έδωσα ένα συγχωροχάρτι όταν έπρεπε, αλλά δεύτερο δεν θα έδινα! Η δεύτερη αιτία διαζυγίου για μένα θα ήταν, αν ο άνθρωπος μου δεν με έβλεπε καν. Αν έκανε τη ζωή του, χαρτοπαίχτης, πότης, δεν ξέρω και εγώ τι άλλο, εκεί θα είχα φύγει. Και ίσως να μην είχα φύγει όσο ήμουν μικρότερη ηλικιακά, αλλά μεγαλώνοντας σίγουρα! Αλλά το πιο σημαντικό για μένα είναι η μοιχεία, που και πάλι σου λέω το μετράς...

Μελίνα: Μου έκανε εντύπωση μια άλλη συνεντευξιαζόμενη που συμμετείχε στην έρευνά μου, σε αυτήν την ερώτηση μου απάντησε ότι δεν υπάρχει λόγος διαζυγίου όταν μιλάμε για οικογένεια... Τι θα λέγατε για μια τέτοια θέση;

Π: Εγώ δεν νομίζω ότι το πιστεύει αυτό που είπε... Γιατί να σου πω κάτι, άντε και να σου κάνει κάτι ο άνθρωπός σου, και λες ότι τον συγχωρείς, μέσα σου όμως τον έχεις συγχωρήσει πραγματικά ή είσαι αδιάφορη; Γιατί αν είσαι αδιάφορη τότε είσαι πραγματικά μαζί του για οικονομικούς λόγους και για λόγους οικογένειας, αλλά αν δεν είσαι εσύ καλά δεν μπορεί να είναι και οικογένεια καλά... Που σημαίνει ότι είσαι λίγο αδιάφορος... Εγώ περνάω καλά τη ζωή μου και δεν με νοιάζει για τον άλλον... Αυτό που θέλω να πω, για να μην τα μπερδεύω τα πράγματα, είναι ότι εγώ πιστεύω ότι σε κάποιες καταστάσεις είναι καλό να τον λύνεις τον γάμο και ας έχει κάποιες άσχημες επιπτώσεις στην οικογένεια αλλιώς είναι χειρότερα για όλους... Εμένα όταν μου συνέβη αυτή η κρίση στον γάμο μου, τα παιδιά μου δεν με είχαν ανάγκη.. Ήταν

ήδη μεγάλα (20-21 χρονών)- πάντα βέβαια ένα παιδί έχει τον γονιό του ανάγκη- αλλά μπορούσα να είμαι λίγο πιο ειλικρινείς αν ήθελα και να πω «δεν θα το συνεχίσω». Θυμάμαι τότε πήγα στην εκκλησία και ένιωσα την ανάγκη να εξομολογηθώ σε έναν παπά. Ήταν μια πολύ καλή εμπειρία, γιατί έπεσα σε έναν πολύ καλό ιερέα και μιλούσαμε πολύ ώρα και με βοήθησε να πάρω τη σωστή απόφαση πιστεύω. Τα μέτρησα όλα τότε και ήξερα ότι τα παιδιά μου θα με στήριζαν συναισθηματικά και οικονομικά, ήμουν σίγουρη γι αυτό, όμως δεν ήθελα να τα πετάξω αυτά τα χρόνια, και σε μια σχέση φταίνε και οι δυο. Αν όμως δεν σταματούσε, θα το είχα διαλύσει..

Μελίνα: Μια τελευταία ερώτηση. Πως είναι το καθεστώς της εργασίας σας από το 2010 έως και σήμερα; Και για το σύζυγό σας...

Π: Για τον σύζυγό μου ήταν μια χαρά, εξασφαλισμένος στην τράπεζα, σε υψηλή θέση, αλλά άρχισε να κουράζεται και από το 2010 με την κρίση τον πίεσε πάρα πολύ η κατάσταση στην τράπεζα. Εμφάνισε στην υγεία του κάποια προβλήματα και φοβηθήκαμε για χειρότερα και έτσι εγώ και τα παιδιά μπήκαμε στην διαδικασία να τον πείσουμε να αιτηθεί να βγει στη σύνταξη. Τα παιδιά πλέον είχαν το καθένα ξεχωριστά τις δουλειές του, ως ελεύθεροι επαγγελματίες, εγώ είχα το γραφείο, κάπως θα την βγάζαμε. Και ακόμα βασικά είμαστε σε φάση αναμονής για να βγει η σύνταξη, η οποία θα μας ανακουφίσει πολύ οικονομικά. Εγώ είχα κάποιες δυσκολίες στο γραφείο μου, γιατί έκλεισε η ασφαλιστική εταιρεία με την οποία συνεργαζόμουν, και έτσι κρατιούνται κάποια πράγματα οριακά. Έχω σκεφτεί πολλές φορές να σταματήσω. Αλλά ηλικιακά έχω ακόμα πολύ δρόμο μέχρι να βγω στην σύνταξη και έτσι λέω ας είναι αυτό το χαρτζιλίκι που μου δίνει. Σκέφτομαι, όταν θα έρθει η στιγμή να τακτοποιηθούν τα παιδιά μου, μπορεί και να τα παρατήσω και να βοηθήσω τα παιδιά μου, υπολογίζοντας ότι τότε θα ζούμε με τη σύνταξη του άντρα μου. Από το τέλος του 2009 και μετά πάντως, μας έφερε πάρα πολύ πίσω όσον αφορά αυτή την κατάσταση, γιατί είχαμε χτίσει κάποια πράγματα αυτά τα χρόνια, οι δουλειές μας ήταν προσοδοφόρες.

Μελίνα: Όμως προέκυψε αυτό το ζήτημα της υγείας του άντρα σας...

Π: Ναι και μπήκαμε εγώ και τα παιδιά να σκεφτούμε τι θα ήταν καλύτερο για την οικογένειά μας, στον ανθρώπινο παράγοντα. Στη βάση αυτή όμως είχαμε αλλού μειονεξίες. Τα χρήματα που πήρε όταν έφυγε ήταν λιγότερα από ότι υπολόγιζε, η τράπεζα τα κράτησε αυτά τα χρήματα γιατί είχαμε κάποια δάνεια και τρύπες που

έπρεπε να καλύψουμε και έτσι για δυο χρόνια δεν υπήρχε δραχμή! Αυτό τον καιρό δουλεύει σε κάτι που να μη φαίνεται, έχει αναλάβει το κυλικείο σε ένα ΕΠΑΛ, οπότε βγαίνουν τα ως προς το ζην. Και για να γυρίσω στο σχόλιο σου, δεν ήταν ο κίνδυνος η δουλειά για την υγεία του, το μυαλό του ήταν. Γιατί η υγεία του συνέχισε να διακυβεύεται, εφόσον είναι ένας άνθρωπος που γίνεται χίλια κομμάτια για τους άλλους, εννοώντας την πατρική του οικογένεια με οικονομικά και συναισθηματικά θέματα. Και τώρα να προσθέσω, ότι όποτε χρειαζόμαστε κάτι, θα βοηθήσει και ένα από τα παιδιά μας, πότε το ένα πότε το άλλο, όπως μπορεί ο καθένας.

Μελίνα: Ωραία... Λοιπόν κάπου εδώ τελειώσαμε... Σας ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο σας...

Π: Απλά αυτό που δεν σου είπα, έτσι κλείνοντας, είναι ότι με βάση όλα αυτά που συζητήσαμε το μυστικό για μια οικογένεια είναι στο ζευγάρι ο ένας να μην βλέπει σαν αντίπαλο τον άλλον... Αν γίνει αυτό θα γίνει φαύλος κύκλος! Το λέω αυτό γιατί εμένα ο άντρας μου με έβλεπε σαν αντίπαλό του πάντα, με παρεξήγησε γιατί του έλεγα «Να μη δίνει τα πάντα στην οικογένειά του, τα αδέρφια του εννοώ» και εννοούσα να δίνει αλλά να κρατάει και κάτι για τον εαυτό του.. Να τον προστατεύσω ήθελα και τώρα που ζητάμε εμείς τη βοήθειά τους, δεν υπάρχει κανένας.

Μελίνα: Υπάρχει λίγο καμιά φορά το μπέρδεμα μεταξύ της οικογένειας προέλευσης και της οικογένειας που φτιάχνει αργότερα ένα άτομο... Ο σύζυγός σας από ότι κατάλαβα είναι πιο παραδοσιακός τύπος και είχε επωμιστεί το βάρος δυο οικογενειών...

Π: Θα σου πω.. Ο πεθερός μου ήταν ένας σατράπης. Έπινε, κοιτούσε άλλες γυναίκες, δεν ήταν άνθρωπος του σπιτιού και της οικογένειας. Η πεθερά μου λοιπόν στηρίχτηκε στο μεγάλο της παιδί, που ήταν ο άντρας μου και τον έκανε αν θες «Πάτερ Φαμίλια» και αυτό τον τίτλο δεν τον βγάζεις εύκολα από πάνω σου. Ο άντρας μου θα έλεγα ότι βλέπει τα αδέρφια του που είναι και μικρότερα, σαν παιδιά του. Αυτό ήταν η παγίδα. Το κατάλαβε μετά από πολλά χρόνια αλλά τον τίτλο αυτόν δεν μπορεί πια να τον διώξει από πάνω του και έχει σκάσει πολλές φορές ο ίδιος, η γυναίκα του (δείχνοντας τον εαυτό σου), τα παιδιά σου. Κατά πολλούς τρόπους αυτό γύρισε εις βάρος μας. Γιατί αν δεν είχε αυτόν τον τίτλο θα ήμασταν πιο άνετοι τώρα (συναισθηματικά και

κυρίως οικονομικά). Αυτός που σου μένει στο τέλος είναι η γυναίκα σου και τα παιδιά σου, κανείς άλλος!

Βιβλιογραφία

Gosta Esping – Andersen, “*Social Foundations of Postindustrial Economies*”, Oxford University Press, 2003

Manuella Naldini, “*The Family in the Mediterranean Welfare States*”, London – Portland, 2005

Lluís Flaquer, “*Family Policy and Welfare State in Southern Europe*”, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 2000

Josh Welshman, “*From transmitted deprivation to social exclusion: Policy, Poverty and Parenting*”, 2007, Great Britain – Bristol University

James Henslin, John R. Gillis, William Sayres (επιμ.) Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, «*Κείμενα Κοινωνιολογίας του γάμου και της οικογένειας*», Τυπωθήτω, 2000

Λουκία Μουσούρου, 1999 «*Κρίση της οικογένειας και κρίση αξιών*», Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 98-99, 1999, 5-19

Λάουρα Μαράτου – Αλιμπράντη, 1999, «*Διαγενεακές Σχέσεις και Σύγχρονη Εποχή: Θεωρήσεις, Τάσεις, Πρακτικές- Συγκριτική Επισκόπηση*», Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 98-99, 1999, 49-76

Δημήτριος Γεώργας, 1999 «*Ψυχολογικές Διαστάσεις της Σύγχρονης Οικογένειας*», Επιθ. Κοιν. Ερευνών 98, 21-47

Στρατηγάκη Μαρία (2006), «*Πολιτικές για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα: Ευρωπαϊκές Κατευθύνσεις ή Εθνικές Πρακτικές; στο Ν. Μαραβέγιας και Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.) «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτικές» (σελ 279-299)*

Κύρα Βενιοπούλου, «*Η ίση συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών*», Επιθ. Κοιν. Ερευνών, Gr. R. So. Re 1983

Όλγα Στασινοπούλου, *«Η κοινωνική πολιτική για τη στήριξη του γάμου και της οικογένειας»*, Πάντειο Παν/μιο

Αρτεμης Γιώτσα, *« Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας. Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες»*

Χάρης Κατάκη, *«Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας»*, Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων, Ανθρώπινα Συστήματα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998

Λουκία Μουσούρου, *«Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική»*, Gutenberg-Γιώργος και Κώστας Δαρδανός, 2005

Λουκία Μουσούρου, *«Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας»*, Gutenberg- Γιώργος και Κώστας Δαρδανός, 1998

Πρεσβέλου Κλειώ, Ρήγα Αναστασία-Βαλεντίνη, *«Η οικογένεια στη δυτική Ευρώπη και την Ελλάδα, 1910-2010: Κοινωνιολογικές, Ιστορικές και Ψυχολογικές διαδρομές»*, Πεδίο, 2013

Γεώργιος Γαλάνης, Βασιλική Παπαδιώτη, Νικόλαος Χατζηπαναγιώτης, Αλεξάνδρα Αλτάνη, Μαρία Λάζου, Αικατερίνη Φώτικα, Εύα Αλεξανδράτου, *«Οικογένεια με έναν γονέα: Μια πραγματικότητα στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία»*, Εκδ. Παπαζήση, 1995

Μαρία Στρατηγάκη, *«Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής»*, Μεταίχμιο, 2007

Philip Smith, *«Πολιτισμική Θεωρία: Μια εισαγωγή»*, Κριτική, 2006

